

NUO PARMOS
VIENUOLYNO
IKI DUBYSOS

UDK 821.131.1(474.5)-94
Mi29

Leidinį iš dalies finansavo
Kultūros rėmimo fondas

Viršelyje – buvęs Parmos vienuolynas,
kur autorius gimė ir praleido savo vaikystę

© Guido Michelini, 2012
© UAB „Petro ofsetas“, 2012

ISBN 978-609-420-258-2

Guido Michellini

NUO PARMOS
VIENUOLYNŲ
IKI DUBYSOS

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
VILNIUS 2012

Gyvenimo nuotrupos

Gimiau 1951 m. liepos 2 d. Parmoje, kadaise kartūziečiams priklausiusiame Šv. Jeronimo vienuolyne. Kai nebeliko nė vieno vienuolio, norinčio gyventi pagal griežtą šio ordino režimą, sena savo spaustuve garsėjęs vienuolynas XVIII a. pabaigoje buvo uždarytas: jo pastatuose 1805–1891 m. veikė valdiška tabako apdirbimo gamykla, o vėliau po dešimtmetį užtrukusios rekonstrukcijos čia įsikūrė Nepilnamečių pataisos namai, kuriuose kartu su auklėjamais nepilnamečiais apsigyvendavo ir jų prižiūrėtojai su šeimomis. Savo vaikystės laikais ne kartą girdėjau kalbant, kad mano gimtoji vieta esanti aprašyta žinomame Stendalio romane *Parmos vienuolynas*. Tik vėliau išsiaiškinau, kad prancūzų rašytojas greičiausiai galvoje turėjo kitą šiauriniame Parmos priemiestyje įsikūrusį Šv. Martyno vienuolyną, kuris per Napoleono okupacinį režimą, išvarius keliolika jame gyvenusių vienuolių cistersų, 1806 m. buvo uždarytas; vėliau visi vienuolyno pastatai (įskaitant gotikos stiliaus bažnyčią), kaip ir juos supantys žemės plotai, viduramžiais nusausingi vienuolių, buvo parduoti privatiems asmenims. Pusanтро šimto metų ūkinei veiklai naudotas ansamblis nemažai nukentėjo, netekdamas ir gražaus renesansinio kiemo su arkadomis. Laimei, 1967 m. jį įsigijęs Parmos universitetas po dvidešimtmetį trukusios restauracijos į šias patalpas perkėlė Šiuolaikinio meno dokumentacijos centrą.

*Buvęs vienuolynas ir bažnyčia kartu su juos
supančiais vėlesniais pastatais. Aš gimiau
ketvirtajame vienuolyno namelyje iš kairės, iš kur
1952 m. persikraustėme į gretimą kaiminį pastatą*

Kai aš gimiau, tėvai gyveno pas motinos dėdę Emilį, dirbusį prižiūrėtoju minėtuose Nepilnamečių pataisos namuose ir turėjusį tarnybinį dviejų kambarių butą. Gimus (1952) mano broliui Luidžiui, dėdei pavyko čia gauti erdvesnį butą, kuriame mes gyvenome iki 1961 m., kol jis išėjo į pensiją.

Tas butas buvo gana drėgnas ir šaltas, žiemą neužtek-davo iš virtuvės ketaus krosnies sklindančios šilumos: turėjome pastatyti papildomą molinę krosnį didžiajame kambaryje, kuriame aš ir brolis miegodavome kartu su tėvais. Abi krosnis kūrendavome kietmedžio malkomis, kurias dėdė Emilis pirkdavo vasarą, išleisdamas poros mėnesių atlyginimą už tris–keturias tonas skaldytos medienos: kadangi mal-

kos būdavo parduodamos pagal svorį, prekiautojas visuomet jas pristatydavo gana šlapias. Ir nors jis teisindavosi, kad esą tokios buvo atvežtos iš Apeninų miškų, greičiausiai jis pats suliedavo malkas kiemo pakraštyje laikoma vandens žarna, norėdamas pasididinti pelną.

Mano tėvas Rikardas (gimęs Parmoje 1923 m. ir čia miręs 2004 m.) dirbo telefonistu, bet labiau domėjosi istorija nei telefonais; turėjo kelis šimtus istorijos knygų ir ypač mėgo prancūzų revoliucijos bei Napoleono laikotarpį. Apgailestaudavo, kad jo tėvas račius, turėdamas finansinių sunkumų dėl 1929 m. prasidėjusios ekonominės krizės, po pradinės mokyklos jį išsiuntė ne į gimnaziją, o į profesinę mokyklą: jo gyvenimo svajonė būtų buvusi baigti universitetą ir dirbti istorijos mokytoju. 1939 m. pabaigoje jis įsidarbino valdiškoje telefonų įmonėje, o po trejų metų buvo pašauktas į kariuomenę; joje ilgai netarnavo, nes 1943 m. rugsėjį Italija pasitraukė iš karo ir kareiviai buvo paleisti namo. Grįžo į telefonų įmonę tuo metu, kai Mussolini šalininkai kartu su hitlerininkais įkūrė *Repubblica sociale italiana* (Socialinė Italijos respublika). Tapęs nelegalios komunistų partijos nariu kartu su miesto partizanais dalyvavo antifašistinio pasipriešinimo judėjime, sekdamas tam tikras šeimos tradicijas: vyriausiasis jo brolis Marius 1922 m., būdamas septyniolikmetis paauglys, dalyvavo kairiųjų organizuotose Parmos miesto barikadose, laikomose pačiu reikšmingiausiu visoje Italijoje sukilimu prieš neseniai atsiradusį fašizmą – joms vadovavo žinomas vietinis politikas Guido Picelli, vėliau radęs prieglobstį Tarybų Sąjungoje, bet dėl jam nepriimtinos politinės atmosferos iš čia po kelerių metų pabėgęs į Ispaniją, kur 1937 m. žuvo

kovodamas respublikonų armijos gretose. Komunistų partijai mano tėvas priklausė iki 1956 m., kai dėl Vengrijos įvykių visam laikui atsisakė partinio bilieta. 1981 m. išėjęs į pensiją, pagaliau atsidėjo savo išsvajotiesiems istoriniams tyrimams ir pradėjo lankytis archyvuose: per kelias dešimtis metų jis studijavo ir perrašė tūkstančius XVI a. pirmosios pusės italų diplomatų laiškų. Perrašyta medžiaga su istoriniais tėvo komentarais buvo surinkta keliolikoje stambių sąsiuvinių, kurie po jo mirties kaip atskiras „Michellini Riccardo“ fondas buvo perduoti į Parmos valstybinį archyvą.

Mano motina Lidija (gimusi Parmos apylinkėse 1924 m.) dirbo profesionalia siuvėja. 1928 m. mirus tėvui, tris mažas dukras auginanti ir iš kaimo samdinės uždarbio sunkiai pragyvenanti motina atidavė ją bevaikėi dėdės Emilio šeimai, kuri ir užaugino. Mokyti jai nepatiko, todėl, baigusi penktąją klasę, pradėjo dirbti: keliolika metų išdirbusi Parmos miesto siuvyklose, gerai pramoko vyriškų kelnų ir švarkų siuvėjos amatą. Kai gimiau aš, ji liko dirbti namuose, siūdama ne tik klientams, bet ir šeimos nariams (man pasiuvo ir pirmąjį kostiumą, kuriuo vilkėjau priimdamas su-tvirtinimo sakramentą 1960 m.). Namų apyvokos darbai jai nerūpėdavo, nes juos nudirbdavo teta Laura – dėdės Emilio žmona, su kuria aš bendraudavau kur kas daugiau nei su iš-tisai dienomis siuvančia savo motina, todėl prie tetos buvau labai prisirišęs.

Dėdės Emilio ir kitų dvylikos pataisos namų darbuotojų butai buvo įrengti nedideliuose buvusio vienuolyno nameliuose, stovinčiuose viena eile ir sujungtuose arkadomis uždengtais koridoriais. Tėvas pasakodavo, kad kadaise čia gyvenę vienuoliai atsiskyrėliai, tarpusavyje bendraudavę tik

1953 m. kartu su broliu Luidžiu (kairėje)

pamaldų metu vienuolyno bažnyčioje (mano vaikystės laikais atidaromoje tik sekmadieninėms mišioms, per kurias susidomėjęs ilgai mėgdavau žiūrėti į didžiules išpūdingas barokinės apsidės freskas, išlaikiusias paslapties šydą iki mano pirmosios komunijos išvakarių, kai klebonas paaikškino jų prasmę) – tokios tėvo kalbos, susipynusios su mįslingais bažnyčios freskų vaizdais, labai pakurstydavo vaikišką mano vaizduotę.

Gyvenamieji nameliai turėjo ilgą ir gana siaurą bendrą kiemą, kurio vienoje pusėje buvo pastatai, o kitoje – nedidelį pataisos namų ūkį nuo namelių atitverianti trijų metrų mūrinė siena (nugriauta po 1980 m., kai, uždarius pataisos namus, buvusiam vienuolyne pradėjo veikti Teisingumo ministerijai pavaldi Kalėjimų prižiūrėtojų mokykla). Tame kieme žaisdavau su broliu ir kitais ten gyvenusiais vaikais;

ypač mėgdavau bendrauti su keliais metais vyresniu už mane Davidu, visų galų meistru: su juo sugalvodavome įvairiausių elektrotechnikos eksperimentų, taisydavome dviračius, gamindavome ratukus iš medžio – jo dėka įgijau potraukį meistrauti, kuris išliko iki šiol. Septintoje klasėje per fizinio lavinimo pamokas nesugebėdamas tinkamai peršokti per „arklį“ nutariau išspręsti problemą: iš lentų ir keturių storų pagalių pasigaminau atitinkamų matmenų medinį arklių, ant jo viršaus užklįjauv porolono gabalą ir aptempiau motinos duota drobę. Kai klasėje paaiškėjo mano tobulėjimo priežastis, ne vienas draugas panorą ateiti pas mane į namus ir pašokinėti per mano „arklį“.

Kadangi beveik visų kiemo vaikų tėvai buvo kilę iš skirtingų Italijos sričių ir namuose jie kalbėdavo savo tarmėmis, tarpusavyje vartodavome bendrinę kalbą. Mano tėvai, dėdė Emilis ir teta Laura tarp savęs irgi šnekėdavo tarmiškai, nors su manimi ir broliu stengdavosi kalbėti bendrine kalba. Tačiau jiems talkinant vyno gamyboje (vyną darydavome namie; po tam tikros fermentacijos išpylę jį iš kubilų, ten palikdavome nemažą kiekį su išspaudomis sumaišyto vandens, kuris po kokios savaitės tapdavo „pusvyniu“ vadinamu raudonu skysčiu, geriamu vien moterų ir vaikų), įrankiai būdavo vadinami tik tarmiškai, todėl ir dabar nežinau jų literatūrinių pavadinimų. Senelė Izma iš motinos pusės ir kiti giminaičiai, pas kuriuos retsykiais apsilankydavau, taip pat kalbėdavo tik tarmiškai. Taigi kasdien girdėdamas šnekant Parmos tarme ir pats ją gerai išmokau.

Miesto pakraštyje esančius Nepilnamečių pataisos namus su buvusiu vienuolynu tuo metu supo laukai: aplink matėsi tik keletas gyvenamųjų namų, ūkininkų sodybų, o

svarbiausia – kadaise vienuolynui priklausęs senasis malūnas, į kurį mielai važinėdavau dviračiu, kad parvežčiau sėlenų mūsų auginamoms vištoms. Mėgdavau ten užsibūti norėdamas pasižiūrėti, kaip malami kviečiai virsta miltais ir kaip malūno darbuotojos juos supilsto į maišelius su vienuolyno bažnyčios atvaizdu bei užrašu „Mulino della Certosa – Farina Stendhal“ (Kartūziečių malūnas – Stendalio miltai). Į miesto centrą dviračiu vienas nevažiuodavau, nes už kokio kilometro reikėjo įsukti į pagrindinę intensyvaus eismo gatvę: tokiais atvejais mane lydėdavo teta Laura, su ja dažnai užsukdavome į gana tolimą miesto sodą. Retsykiais išeiginėmis dienomis savo motociklu į miestą mane veždavosi tėvas, norėdamas supažindinti su Parmos paminklais ir muziejais. Pamenu, kad būdamas šešerių ar septynerių metų su juo pirmą kartą apsilankiau gražiojoje romaninio stiliaus Parmos katedroje, nors stipriausią įspūdį ji man padarė kiek vėliau, kai 1960 m. gegužės mėnesį vyskupas suteikė konfirmacijos sakramentą keliems šimtams dviem eilėmis (berniukų ir mergaičių) sustatytų vaikų, tarp kurių buvau ir aš su broliu Luidžiu.

Kasmet lapkričio pirmąją tėvas lydėdavo mus į senąsias miesto kapines, kur palaidoti jo tėvai ir nuo vėžio mirusi mylima sesuo Rina. Visuomet stengdavosi ateiti tuo metu, kai prie žuvusių partizanų kolumbariumo Parmos vyrų choras atlikdavo jaudinančią F. Mendelssohno giesmę „Beati mortui“ – taip mano tėvas norėjo pagerbti kovos draugų atmintį. Paprastai trumpai sustodavome prie smuikininko Nicolò Paganini kapo, prie kurio tėvas pasakodavo, kad jis buvęs vienas talentingiausių Italijos kompozitorių ir pasaulinio garso smuikininkas, atradęs „velnio trelę“. Jis palaidotas

Konfirmacijos dieną kartu su broliu Luidžiu (kairėje)

Parmoje, nes susirgęs džiova apsigyveno Parmos apylinkėse nusipirktoje viloje, kurioje praleido paskutinę savo gyvenimo dalį, nors mirė Nicoje, kur buvo nuvažiavęs gydytis. Savo tėvo pasakojimus prisiminiau po jo mirties, kai, nusipirkęs kompaktinių diskų rinkinį su visa Paganini kūryba, pradėjau gilintis į šešis iki mūsų dienų išlikusius jo koncertus smuikui ir orkestrui ir įsitikinau, kad tai tikrai aukšto meninio lygio kūriniai, pasižymintys ne tik virtuoziniais epizodais, bet ir italų muzikai būdingu lyriškumu.

Gyvenant buvusiame vienuolyne, kasmet vieną vasaros mėnesį būdavau išvežamas atostogų. Pradžioje su motina, teta Laura ir broliu apsistodavome prie Adrijos jūros netoli Riminio, o nuo 1958 m. tėvai mane kartu su

broliu siūsdavo į vasaros stovyklą, kurią telefonų įmonė organizuodavo savo darbuotojų vaikams Bolonijos provincijos aukštutinėje Apeninų dalyje. Ypač smagu būdavo tais metais, kai stovyklą tvarkydavo saleziečiai: jie sugebėdavo konstruktyviai užimti vaikus, sugalvodami visokių įdomių ir patrauklių žaidimų, todėl nebūdavo nuobodu. Saleziečių stovykloje diena prasidėdavo mišiomis, kurias išklausydavome prieš pusryčius, o baigdavosi bendra vakaro malda prieš miegą.

1958 m. tėvai nusipirko per kilometrą nuo buvusio vienuolyno nutolusį septynių arų žemės sklypą, kuriame pradėjo statyti namą. Kadangi samdomi mūrininkai dirbdavo tik savaitgaliais, statyba užsitęsė. Namą vos spėta užbaigti iki 1961 m. gegužės mėnesio, kai dėdė išėjo į pensiją ir turėjo palikti tarnybinių butą. Erdviame naujajame name, kuriame pagaliau turėjome vonią ir karštą vandenį, įsikūrėme visi šeši – tėvai, dėdė su teta, brolis ir aš. Čia gyvenau iki 1988 m. pradžios. Jau vedęs kartu su žmona Birute ir sūnumi Emiliu persikrausčiau į kitame miesto kvartale išsinuomotą butą. 1992 m. jau keturiese (ką tik buvo gimusi dukra Martina) persikėlėme į nusipirtą naują keturių kambarių butą daugiaaukščiame name, iš kurio pastogėje įrengtos džiovyklos tolumoje buvo matyti buvęs vienuolynas, kuriame gimiau ir laimingai praleidau savo vaikystę.

1957 m. spalio mėnesį pradėjau lankyti pradinę penkiaklasę valstybinę mokyklą „Angelo Mazza“, įsikūrusią aukštose ir erdviose buvusio vienuolyno patalpose Parmos senamiestyje. Viskas gerai sekėsi, labiausiai patikdavo matematika ir techniniai mokslai: penktoje klasėje pats pasigamindavau elementarias baterijas, kurias mokytojas rodydavo

1957 m. ant tėvo motociklo

mokiniams, paaiškindamas, kaip gali atsirasti elektra. Mane ir kitus buvusiam vienuolyne gyvenusius vaikus nuveždavo į mokyklą ir iš jos parveždavo pataisos namų administracijai priklausiusi didelė karo laikų mašina, pritaikyta žmonėms važti. Kai dėdė Emilis išėjo į pensiją, į mokyklą važinėčiau dviračiu, iš pradžių – lydimas tetos Lauros.

1962 m. spalio mėnesį perėjau į vidurinę trimetę valstybinę mokyklą „Giovanni Pascoli“ (taip pat įsikūrusią buvusio vienuolyno patalpose senamiestyje), kurioje buvo privaloma lotynų kalba. Jau po kelių savaitių versdavome trumpus sakinius iš italų kalbos į lotynų ir atvirkščiai; moks-

lo metų pabaigoje turėdavome išversti nesudėtingus kelio-likos eilučių tekstus. Šeši mokiniai (iš viso klasėje buvo 31) nesugebėjo išmokti lotynų kalbos ir kitų sunkesnių dalykų (pirmiausia – matematikos), todėl turėjo pakartoti klasę. Po vasaros atostogų šalia lotynų buvo mokoma prancūzų kalbos, tačiau taip lyg ir ji, kaip lotynų, būtų mirusi kalba: daug gramatikos, vertimai raštu iš italų į prancūzų ir atvirkščiai, be jokių šnekamosios kalbos pratybų. Paskutinėje, aštuntojoje, klasėje iš lotynų kalbos jau versdavome tokių klasikų, kaip Cezaris, Ovidijus, Tibulas, kūrinį ištraukas, o mokslo metų pabaigoje laikėme valstybinį egzaminą. Kadangi jį išlaikiau labai gerai, nutariau stoti į klasikinį licėjų, kuriame buvo privaloma senovės graikų kalba.

Tą vasarą baigęs vidurinę mokyklą nemažai pasivažinėjau po Parmos apylinkes senu sportiniu dviračiu, kurį prieš kelis mėnesius motina buvo gavusi iš sunkiai besiverčiančios kaimynės mainais už pasiūtas kelnes: neretai pasiekdavau Po upę ar Apeninų priekalnes, o kartais su vienu parapijos draugu visai dienai išvažiuodavome į tolimesnius kalnus, pasiekdami 60–70 kilometrų nuo Parmos nutolusius miestelius. Beveik kasdien kelias valandas dar skirdavau intelektualiesniam užsiėmimui – studijuodavau tėvo rekomenduotą penkiatomį Hyppolite'o Taine veikalą apie prancūzų revoliuciją: man buvo labai įdomu sužinoti, kaip griuvus privilegijuotų luomų pagrindu sukurtai feodaliai santvarkai (Taine meistriškai aprašytai pirmajame tome) atsirado su Robespjero vardu susijęs žiaurusis „teroro laikotarpis“, po kurio pagaliau pradėjo kurtis demokratiškesnė visuomenė. Diskutuojant apie šį veikalą su tėvu, kartą jis

iškėlė mintį, kad „teroro laikotarpis“ neturėjo labai skirtis nuo žmonių teisių taip pat nepaaisiusio stalinizmo; tėvo žodžius prisiminiau po keliolikos metų Lietuvoje, girdėdamas žmonių pasakojimus apie jų pačių ar jų artimųjų išgyventas stalinizmo represijas.

1965 m. spalio mėnesį pradėjau lankyti valstybinį klasikinį licėjų „Gian Domenico Romagnosi“: pirmą sykį lankiau mokyklą, kuri nebuvo įsikūrusi buvusiam vienuolyne; nesikeitė tik tai, kad aš ir toliau „vienuoliškai“ mokiausi vien berniukų klasėje (tuometinėje Italijoje berniukai ir mergaitės dažniausiai mokydavosi atskirose klasėse). Pradžioje sunkiausiai sekėsi senovės graikų kalba, kuri neturi ryškių sąsajų su italų, kaip kad lotynų ir prancūzų kalbos. Reikėjo pradėti nuo nepažįstamų rašmenų, kuriuos pramokę po poros mėnesių turėjome versti pirmuosius lengvus tekstus, o į mokslo metų pabaigą – jau sunkesnes klasikinio laikotarpio autorių ištraukas. Kartu sistemingai gilinomės į lotynų kalbos sintaksę pritaikydami išmoktas taisykles vertimui iš lotynų kalbos į italų ir atvirkščiai. Graikų ir lotynų kalbų mokytojas Ettore Cosenza, kuris mums dar dėstydavo italų kalbą, istoriją ir geografiją, gerai išmanė savo dalykus, bet buvo labai griežtas, todėl jo bijodavome. Vėliau paaiškėjo, kad karo pabaigoje jis vadovavo vienam Parmos Apeninuose kovojusiam partizanų būriui ir be jokio pasigailėjimo liepdavo vietoje sušaudyti pagautus fašistus ir jų kolaborantus. Nors su tokiu mokytoju buvo galima gerai išmokti tiek lotynų, tiek graikų kalbas, ne visi sugebėjo prisitaikyti prie jo ritmo, todėl tik 23 iš 33 mokinių perėjo į kitą klasę: aštuoni iš jų liko antramečianti, o du paskubėjo persikelti į privačią mokyklą.

Sekmadienio rytais lankydavau mišias parapijinėje Vikopò kaimo bažnyčioje, o popiet žaisdavome futbolą savos ar gretimų parapijų kieme. 1965 m. lapkričio mėnesį su keliais berniukais sekmadienio popietėmis pradėjome rengti vyresnio mūsų draugo režisuotą spektaklį, kuris turėjo būti rodomas parapijos salėje Trijų karalių dieną: tai buvo literatūrine kalba parašyta pjesė, kur man atiteko įsimylėjusio plikbajorio vaidmuo. Kadangi spektaklis žiūrovams patiko, po kelių mėnesių pagal vieną Giovanni Boccaccio *Dekameron* novelę pradėjau rašyti komišką pjesę ateinančių metų Trijų karalių šventei. Pradėję repetuoti spektaklyje nutarėme kalbėti tarmiškai; be režisavimo, sau pasilikau naivaus siuvėjo vaidmenį. Iš motinos išmokęs siūti, sugalvojau spektaklį pradėti tokia scena, kai siuvėjas, pašėlusiu greičiu mindamas siuvamosios mašinos pavarą, nesustodamas siuva vieną audklo gabalą prie kito. Nors spektaklis sulaukė ilgų plojimų, nutarėme kitų pjesių nebestatyti – nenorėjome rizikuoti ir prarasti pasiektą šlovę.

Parapijoje žengiau ir pirmuosius muzikinio išsilavinimo žingsnius. 1966 m. vasarą nutariau priimti savo klebono Aldino Zatti pasiūlymą mokytis groti bažnyčios fisharmonija, kuri retai skambėdavo per mišias, nes niekas iš parapijiečių nemokėjo ja groti. Jis man surado ir mokytoją – Martorano kaimo (apie 10 kilometrų nuo mano namų) parapijos kleboną Nardino Rotelli. Porą sykių per savaitę dviračiu važiuodavau pas jį ir paprastai praleisdavau ten pusę popietės. Šis kunigas ne tik aiškindavo grojimo techniką pagal jo rekomenduotą Heinricho Bungarto klasikinio fisharmonijos vadovėlio *Harmoniumschole* itališką vertimą, bet ir pasakodavo apie bažnytinę muziką, ypač aukštindamas Bachą: vieną

kitą jo fragmentą ir pats pagrodavo. Beveik kiekvieną rytą porą valandų sėdėdavau prie parapijos bažnyčios fisharmonijos ir kruopščiai skambindavau.

Tą pačią vasarą tėvas nupirko ne itin geros kokybės patefoną, kad namuose galėtume klausytis muzikos; kartu su juo atvežė kelias estradinės muzikos plokšteles, o po kelių dienų parnešė dvi dideles plokšteles su vokiečių ir anglų kariniais maršais, kurių pradėjau klausytis labai susidomėjęs. Tada nutariau įsigyti rimtesnės muzikos: už tetos Lauros duotus pinigus nusipirkau Beethoveno „Herojinę simfoniją“ ir Vivaldi „Metus“, o truputį vėliau – vokišką plokštelę su keliomis Bacho preliudijomis ir fugomis vargonams, kurias taip dažnai klausydavau, kad išmokau atmintinai. Taip prasidėjo artimesnė mano pažintis su klasikine muzika; beveik tuo pačiu metu pradėjau lankyti koncertus bažnyčiose ir garbiajame Parmos teatre „Teatro regio“.

Rudenį, prasidėjus mokslo metams, muzikai liko mažai laiko, tad ir bažnyčios fisharmonija grodavau tik sekmadieniais. Antrame licėjaus kurse mums vėl dėstė tas pats buvęs partizanų vadas, todėl reikėdavo mokytis rimtai, ypač graikų ir lotynų kalbų, ir laiko kitai veiklai beveik nelikdavo.

Sėkmingai išlaikęs mokslo metų pabaigoje numatytą egzaminą, liepą pailsėjau prie jūros kartu su teta Laura ir broliu Luidžiu, o paskui iki atostogų pabaigos dirbau buhalterio padėjėju vienoje pomidorų apdirbimo gamykloje – norėjau užsidirbti pinigų kokybiškesniam patefonui, kuris labiau tiktų klasikinei muzikai klausyti. Kartu su nauju patefonu pirkau dvi ar tris Bacho muzikos vargonams plokšteles, o tėvas padovanojo Bacho „Magnificat“ ir „Pasiją pagal Joną“.

Trečiame licėjaus kurse turėjome naują ir ne tokį griežtą lotynų ir graikų kalbų mokytoją Vincenzo Pernigotti, reikėjo mažiau mokytis, todėl galėjau labiau atsidėti muzikai. Nusipirkęs muzikos knygą, kurioje išspausdintos kelios Bacho preliudijos ir fugos vargonams, pradėjau partitūroje sekti klausomą muziką. Tolesnis žingsnis buvo kūrinų struktūrinė analizė, kurios ėmiausi Parmos bibliotekos muzikiniame skyriuje susiradęs pirminės informacijos apie Bacho preliudijas ir fugas. Norėdamas kiek įsigilinti į dermių įvairavimą bei moduliacijas, vėliau įsigijau harmonijos vadovėlį ir atmintinai išmokau jame išdėstytas taisykles. Neapsiribojau vien muzikos klausymu ir teorija – kelias valandas per savaitę dar skirdavau grojimui. Parapijos bažnyčia tam nebetiko, nes sena jos fisharmonija pradėjo irti, todėl dvi popietes per savaitę praleisdavau pas tėvo seserį tetą Ameliją, turinčią menkai suderintą pianiną, kuriuo anksčiau grodavo kitur gyventi nutekėjusi jos dukra.

Važinėdamas dviračiu po Parmos senamiestį matydavau nemažai į vienuolynus panašių kitos paskirties pastatų (tokių kaip gimtieji mano namai ar buvusios mokyklos). Apie tai vieną sykį kalbėdamas su savo tėčiu prasitariau, kad norėčiau daugiau sužinoti apie miesto vienuolynų istoriją. Po kelių dienų jis mane palydėjo į Šv. Jono benediktinų vienuolyną (kur retsykiais užeidavo taisyti telefonų) ir supažindino su tėvu Ildebrando Mannocci, vienuolyno istoriku ir įvairių publikacijų autoriumi. Iš jo sužinojau man iš dalies naują dalyką: XIX a. pradžioje Parmoje buvo apie 50 vienuolynų, bet okupacinės Napoleono valdžios įsakymu 1806 m. pusė jų buvo uždaryti, o pastatai konfiskuoti valstybės. Tėvas Ildebrando paskolino man vieną knygą šia

tema, kad pats galėčiau įsigilinti į tai, kas labiausiai mane domina. Kai po kiek laiko vėl susitikome, jis paragino tyrinėti kokį nors apibrėžtą Parmos miesto istorijos klausimą, pirmiausia ieškant dar nežinomų pirminių šaltinių: kaip galimą temą pasiūlė 1630 m. marą Parmoje, kuris atėjo iš gretimos Milano valstybės ir apie kurį Alessandro Manzoni parašė puikių puslapių mokykloje skaitytame romane *I promessi sposi* [Sužadėtiniai]. Tėvas Ildebrando siūlė paskaityti XIX a. pabaigoje išėjusią žurnalistinio pobūdžio knygą apie Parmos marą – Emilio Casaos veikalą *La peste bubbonica in Parma* ir vėl susitikti. Kai po kelių savačių aptarėme knygą, jis atkreipė dėmesį į tai, kad joje tik epizodiškai pasinaudota Parmos archyvo medžiaga ir visiškai atsiribota nuo parapijų knygų duomenų, ir pasiūlė man surinkti dokumentinę medžiagą važinėjant po visas Parmos parapijas ir lankantis miesto archyve.

Nuo 1967 m. rudens išeiginių dienų popietėmis dažnai važinėdavome tėvo mašina po Parmos bei gretimų rajonų parapijas ieškodami duomenų apie marą. Susipažinau su dešimtimis klebonų, tarp kurių buvo tikrai įdomių asmenybių, jas gyvai prisimenu iki šiol. Vienas tokių – didelės erudicijos žurnalistas, publicistas ir istorikas, dešimčių knygų autorius Ferruccio Botti, kuris per 30 metų klebonavo nuošalioje Talignano kaimo parapijoje, atsisakydamas bet kokių vyskupo siūlytų paaukštinimų, nes jam labiausiai rūpėjo atsidėti istoriniams savo tyrimams. Dar kitas – su viena iš pirmųjų laidų Milano katalikų universitetą baigęs aukšto lygio inteligentas, buvęs įvairių kunigų seminarijų direktorius Giovanni Berini, kuris apie 40 metų dirbo klebonu Žemutinio Mecano (Mezzano Inferiore) miestelyje ir tapo mitu savo parapijie-

čiams, nes pasitenkindavo minimaliais ištekliais ir beveik visus savo pinigų skirdavo vargšams paremti. Jis ypač mokėjo bendrauti su eiliniaisiais žmonėmis. Kai apsilankėme pas jį, jau bebaigiantį aštuntą dešimtį metų, mane labai nustebino jo dvasiškumas: vizito pabaigoje pasikvietęs į klebonijos kiemą ir parodęs į kelias gražiai augančias saulėgrąžas jis ėmė samprotauti, kad žmonių knygos yra menki dalykai, palyginti su Dievo sukurtąja nuostabią gamtos knyga, kurios mes niekada nesugebėsime perskaityti iki galo. Prieš keliolika metų buvo pradėti formalumai dėl kunigo Bernini paskelbimo šventuoju.

Per gerą pusmetį iš parapijų knygų surinkta medžiaga padėjo suprasti, kad maro eiga buvo kiek kitokia, negu aprašyta XIX a. pabaigoje išėjusioje knygoje. Taigi būdamas septyniolikos metų pradėjau taikyti, kad ir netobulai, pirminių duomenų analizei paremtą metodą; jo laikiausi ir po trisdešimtmečio, pradėjęs tyrinėti Mažosios Lietuvos giesmynus.

Pasibaigus mokslo metams, 1968 m. vasarą dažnai lankydavausi Parmos archyve ieškodamas dokumentų apie 1630 m. marą, o rudenį parašiau pirmąją savo monografijos variantą. Prie jo ketinau grįžti po metų ar dvejų, kad galėčiau perskaityti lyg svetimą darbą ir dar patobulinti.

Spalį vėl prasidėjo mokslai. Kadangi sekėsi gerai, po kokio mėnesio tėvai sutiko išnuomoti pianiną – taip išsipildė mano svajonė groti, kada tik norėsiu. Iš karto nusipirkau Bacho „Kleine Präludien und Fughetten“ ir ėmiau mokytis groti lengviausius kūrinius.

Metams baigiantis vienas bendraklasis supažindino mane su dviem metais jaunesniu savo draugu Džordžu, kuris gerai grojo pianinu, labai mėgo Bachą ir ypač vertino

jo mokytoją Buxtehude, iki tol man beveik nežinomą. Ret-sykiais susitikdavome jo arba mano namuose: jis atlikdavo Bacho muziką ir aiškindavo, kaip ją groti, kartu su manimi nagrinėjo šio kompozitoriaus kūrinius ir padėjo įsigilinti į jų struktūrą. Vieną 1969 m. pavasario dieną Džordžas man pasiūlė pradėti lankytis senamiesčio bažnyčiose ir klausytis, kaip skamba vargonai. Kartą abu prisistatėme Šv. Antano bažnyčios klebonui Evaristo Scaffardi. Mielai mus priėmęs jis prasitarė, kad ieško žmogaus, kuris galėtų pagroti per sekmadienio mišias. Kadangi mano draugas atsisakė, nes toks užsiėmimas jam buvo per menkas, atsirado galimybė man groti tikrais vargonais ir dar bažnyčioje! Toje pačioje bažnyčioje, kadaise priklausiusioje vienuolynui, kurio patalpose aš mokiausi nuo šeštos iki aštuntos klasės. Džiaugsmingai sutikau ir tą pačią dieną nusipirkau tuo laiku Italijoje populiarios antologijos *Liber organi* pirmąjį tomą, kuriame išspausdinti nesudėtingi italų ir vokiečių mokyklų kūriniai vargonams. Tą savaitę ištisas valandas praleidęs prie pianino ir vargonų, iki sekmadienio išmokau kelis trumpus kūrinėlius ir juos atlikau per pirmąsias „oficialaus vargonininko“ mišias Šv. Antano bažnyčioje. Tada nemaniau, kad dar dvidešimt metų vos ne kiekvieną sekmadienį ateisiu groti šitais vargonais, vis turtindamas savo repertuarą.

Greitai atėjo 1969 m. vasaros atostogos. Šį kartą didžiąją jų dalį praleidau dirbdamas stiklo gamyklos pakavimo ceche, kad turėčiau pinigų skambinimo pamokoms pas rimtą muzikos mokytoją. Darbas ne iš pačių maloniausių: aštuonias valandas stovint reikėdavo krauti buteliukus ar stiklines nuo konvejerio į kartonines dėžutes. Pradžioje net naktimis sapnuodavau, kad toliau nesustodamas dirbu šį darbą...

Prie Šv. Antano bažnyčios vargonų (apie 1978 m.)

Toje gamykloje susipažinau su klasikine filologija Bolonijoje baigiančiu studentu, iš kurio daug sužinojau apie senovės graikų kalbos dėstymą universitete: ypač įdomu būdavo jo klausytis apie graikų kalbos lyginamąją gramatiką, jos ryšius su sanskritu ar indoeuropiečių prokalbe. Jo patartas nusipirkau ir pradėjau skaityti Bolonijos universiteto profesoriaus Luigi Heilmanno parašytą graikų kalbos istorinę gramatiką *Grammatica storica della lingua greca*. Kiek susipažinęs su šios knygos turiniu nutariau, kad stosiu į klasikinę filologiją Bolonijos universitete (Parmoje buvo tik pedagoginis fakultetas) ir rimtai studijuosiu graikų filologiją ir lyginamąją kalbotyrą.

Rudenį lotynų ir graikų kalbų mokytojas man padėjo susirasti gerą pianino pedagogę – Parmos konservatoriją baigusią Luciana Conti-Ceci, su kuria susitikdavau

du kartus per savaitę. Beveik aštuonis mėnesius lankęs jos pamokas (1970 m. birželio mėnesį turėjau daryti pertrauką ir pasiruošti abitūros egzaminams) ir kruopščiai atlikęs nurodytus pratimus, vasarą grodamas bažnyčioje jau galėdavau „įkąsti“ paprastesnius Bacho choralus ir vieną kitą Buxtehude's preliudą.

Išlaikęs abitūros egzaminus ir pailsėjęs prie Adrijos jūros, rugpjūčio mėnesio pradžioje Parmos bibliotekoje susiradau Heilmanno gramatikoje pacituotą klasikinį Antoine Meillet veikalą *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes* [Įvadas į indoeuropiečių kalbų lyginamąją gramatiką]. Per tris mėnesius iki paskaitų universitete pradžios gana gerai įsigilinęs į šią knygą įgijau indoeuropiečių kalbotyros pagrindus. Dar kasdien 2–3 valandas grodavau, o po vakarienės klausydavausi pirktų naujų plokštelių su Bacho ir Buxtehude's kūriniais.

1970 m. lapkričio mėnesį prasidėjo paskaitos universitete, kurios vykdavo nuo pirmadienio iki šeštadienio pietų. Kadangi Bolonija nėra toli nuo Parmos (90 km), pirmomis savaitės dienomis traukiniu grįždavau namo, bet tik vakare ir gana pavargęs, o ketvirtadieniais ir penktadieniais apsi-stodavau nebrangiuose Bolonijos senamiesčio viešbučiuose. Buvo aišku, kad groti galėsiu tik savaitgaliais, todėl nutariau nebenuomoti pianino ir pasitenkinti Šv. Antano bažnyčios vargonais.

Universitete itin susidomėjęs klausydavausi žymaus struktūrinės kalbotyros šalininko Luigi Heilmanno ir graikų filologijos specialisto Enzo Degani paskaitų – tapau nuolatiniu jų lankytoju (tais laikais paskaitų lankymas nebuvo privalomas, todėl daug studentų pasirodydavo retokai). Įpu-

sėjus mokslo metams, prof. Degani pakvietė mane ir kitą pirmojo kurso studentą dalyvauti diplomantams skirtame jo vadovaujamame specialiame seminare. Iš gausių katedros knygų surinkę leksikografinę medžiagą, ją kritiškai vertindavome, bandėme formuluoti įvairias hipotezes, kurias vėliau aptardavome su profesoriumi. Toks darbo metodas padarė didelę įtaką mano filologiniam lavinimui, nes išmokau kritiškai įvertinti šaltinius.

Dar labiau nei graikų filologija viliojo kalbotyra ir prof. Heilmanno skaitomas fakultatyvus germanų filologijos kursas, kurio metu labai patraukliai buvo nagrinėjama gotų kalbos fonetika bei morfologija įtraukiant jas į bendrą indoeuropiečių prokalbės foną ir nustatant svarbiausius ryšius su lotynų, senovės graikų, sanskrito kalbomis. Birželio mėnesio sesijoje sėkmingai išlaikęs tiek kalbotyros, tiek germanų filologijos egzaminus, iš karto paprašiau prof. Heilmanno, kad man leistų rašyti diplominį darbą iš lyginamosios kalbotyros jam vadovaujant ir jau dabar pasiūlytų darbo pavadinimą, kad galėčiau pamažu gilintis į duotą temą. Paklausęs, ar įgyvendinau jo patarimą mokytis vokiečių kalbos (kuri, jo nuomone, esanti ypač svarbi kalbotyros srityje), ir gavęs teigiamą atsakymą, pirmiausia pasiūlė per vasarą perskaityti Thumbo-Kieckerso-Schererio dviejų tomų veikalą *Handbuch der griechischen Dialekte* [Graikų tarmių vadovėlis].

Baigęs pirmąjį kursą, liepos mėnesį praleidau prie Adrijos jūros su teta Laura ir broliu Luidžiu. Daugiau laiko prabūdavau ne prie jūros (prie jos trumpam ateidavau pasimaudyti vidurdienį ir pavakare), o nuomojamo buto pavėsinėje: valandomis sėdėdavau čia skaitydamas Thumbo-Hauschildo *Handbuch des Sanskrit* [Sanskrito vadovėlis],

kad įsigilinčiau į sanskrito kalbos ir jos istorinės gramatikos žinias, įgytas lankant sanskrito kursą, kurio egzaminą išlaikiau birželio mėnesį. Sugrižęs nuo jūros, keturias savaites dirbau vaikų prižiūrėtoju Parmos vyskupijai priklausančioje stovykloje Dolomitinėse Alpėse, netoli žinomo Kortinos d'Ampeco (Cortina d'Ampezzo) kurorto. Pirmą sykį gyvenime turėjau progą ilgesnį laiką pabūti Dolomituose ir dažniau pakeliauti po gražiuosius kalnus. Dėl tokio malonumo dirbau šioje stovykloje dar kitas keturias vasaras.

Parvykęs iš Dolomitų, atsiėmiau knygyne užsakytą knygą, kurią buvo rekomendavęs prof. Heilmannas. Joje radau pagrindines žinias apie senovės graikų tarmes. Prasidėjus paskaitoms, susitikau su prof. Heilmannu, kuris suformulavo diplominio darbo temą – „Indoeuropiečių prokalbės laringalinių priebalsių klausimas“. Darbą jis patarė pradėti metodiškai svarbios jaunojo Ferdinando de Saussure'o knygos *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* [Tyrinėjimas apie pradinę balsių sistemą indoeuropiečių kalbose] skaitymu, vėliau pereiti prie Saussure'o tradicijas pratęsiančių Jerzy Kuryłowicziaus *Études indo-européennes* [Indoeuropietiški tyrinėjimai] ir Emile'io Benveniste'o *Origines de la la formation des noms en indo-européen* [Vardažodžių sudarymo ištakos indoeuropiečių prokalbėje]. Baigdamas pridūrė, kad, be jo, mane dar globos senovės persų kalbos ir senųjų italų tarmių dėstytoja Maria Grazia Tibiletti-Bruno, žymaus indoeuropeisto Vittore Pisani mokinė, su kuria netrukus buvau supažindintas.

Praėjus keliems mėnesiams, kartą per savo paskaitą prof. Heilmannas prasitarė, kad lietuvių kalba esanti pati ar-

chajiškiausia iš dabartinių indoeuropiečių kalbų ir jaunajam Saussure'ui labai pravertė šios kalbos mokėjimas. Tai mane labai suintrigavo. Kupinas smalsumo puoliau ieškoti kalbotyros katedros bibliotekoje kokio nors lietuvių kalbos vadovėlio. Radau Alfredo Senno *Handbuch der litauischen Sprache* [Lietuvių kalbos vadovėlis], kurį pavartęs įsitikinau, kad lietuvių kalba išties yra įdomi. Nedelsdamas nusipirkau šią knygą ir po truputį pradėjau gilintis į lietuvių kalbos morfologiją. Netrukus nutariau, kad baigęs universitetą važiuosiu į Lietuvą ir išmoksiu kalbėti lietuviškai. Vieną 1972 m. pavasario dieną atsinešęs namų palėpėje rastą seną geografijos žemėlapi ir išskleidęs jį prieš nustebusius savo tėvus, pirštu parodžiau tolimą tašką, kur norėčiau kurį laiką gyventi. Motina atrodė išsigandusi, tėvas reagavo gana skeptiškai, sakydamas, kad tai tik svajonė, nes Lietuva esanti už geležinės uždangos, Tarybų Sąjungoje, kurioje apsilankyti, o juo labiau ilgesnį laiką gyventi tegalima patikimiems komunistų partijos veikėjams. Tėvo žodžiai dar labiau sutvirtino mano ryžtą: būtinai reikia apsilankyti tokioje egzotinėje vietoje, kurią iš Italijos retai kam pavyksta pasiekti.

Greitai atėjo 1972 m. vasaros egzaminų sesija, po kurios manęs laukė Dolomitai: galėsiu ne tik pailsėti nuostabioje gamtoje, bet ir užsidirbti pinigų klasikiniam septynių tomų Karlo Brugmanno ir Bertholdo Delbrücko veikalui *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* [Lyginamosios indoeuropiečių kalbų gramatikos apybraiža], kuriame yra daugybė pirminių duomenų apie senąsias indoeuropiečių kalbas. Spalio mėnesį šį veikalą jau turėjau asmeninėje savo bibliotekoje.

Grižęs iš Dolomitų, iš karto pradėjau ruoštis pirmajam senovės graikų literatūros egzaminui pas prof. Degani – didžiausiam ir sunkiausiam iš visų klasikinės filologijos specialybės egzaminų, kurį paprastai išlaikydavo tik 10–20 proc. studentų. Ruošiausi šiam egzaminui tris mėnesius, beveik kasdien dirbdamas po 8–9 valandas. Norėdamas atsikvėpti pavakaryje važiuodavau į Šv. Antano bažnyčią ir kokią valandą grodavau vargonais: kartodavau savo repertuaro kūrinis ir po truputį mokiausi gražiosios Buxtehude's pasakalijos.

Egzaminą išlaikiau gerai – gavau aukščiausią pažymį, todėl iš karto ruošiausi antram kiek lengvesniam senovės graikų literatūros egzaminui, kurį taip pat gerai išlaikiau. Po kiek laiko prof. Degani per vieną savo asistentą pasiūlė man rašyti diplominį darbą iš graikų filologijos jam vadovaujant. Diplomatiškai atsisakiau, pasiteisindamas tuo, kad antrojo kurso pradžioje buvau sutaręs diplominio darbo temą su prof. Heilmannu ir jau esu surinkęs bei apsvarstęs nemažai bibliografijos. Iš tikrųjų buvo rimtesnių priežasčių, apie kurias nesinorėjo prasitarti: kalbotyra man atrodė platesnė ir perspektyvesnė specialybė, be to, baigęs universitetą pas prof. Degani ir tapęs jo asistentu, būčiau turėjęs apsiriboti vien graikų filologija ir galutinai atsisakyti stažo Lietuvoje idėjos.

Nuo trečiojo kurso pradžios (1972 m. lapkričio mėn.) išsinuomavau kambarį Bolonijoje: išvažiuodavau iš Parmos pirmadienio rytais, o grįždavau šeštadienio popietę. Sekmadieniais, kaip visuomet, grodavau vargonais per mišias Šv. Antano bažnyčioje. Būdamas Bolonijoje didžiąją dalį laiko praleisdavau filologijos fakultete, kur lankydavau paskaitas, laisvalaikiu mokydavausi klasikinės filologijos

katedros skaitykloje ar šnekučiuodavausi su kitais studentais koridoriuose. Pavakarieniavęs universiteto valgykloje, grįždavau į savo kambarį, o prieš eidamas gulti dar spėdavau pasimokyti ar bent vieną kitą eilutę paskaityti iš neseniai pirktos Theodoro Benfey publikacijos *Die Hymnen des Sâma-veda* [Samavedos giesmės], kurioje, be originalo sanskrito kalba, pateikiamas vokiškas giesmių vertimas ir išsamus žodynėlis. Retsykliais pavakaryje kokią valandą pagrodavau vargonais vienoje Bolonijos senamiesčio bažnyčioje, kur prisistačiau turėdamas Parmos klebono rekomendacinį laišką.

Be prof. Degani paskaitų, ypač susidomėjęs universitete lankydavau savo diplominio darbo konsultantės Tibi-letti-Bruno paskaitas apie senovės persų kalbą bei senąsias Italijos tarmes. Tarp kitų lankomų dalykų buvo ir savotiškas klasikinės archeologijos kursas: vietoj įprastų paskaitų atskiromis grupelėmis kartą per savaitę susitikdavome su asistentais ir diskutuodavome mokslo metų pradžioje su profesoriumi suderinta archeologine tema. Diskusijų metu paprastai kalbėdavo tie patys studentai, o kiti pritardami tik galvomis linksėdavo. Panašiai atsitiko ir per egzaminą: jį laikėme visi būriu ir visi iki vieno gavome aukščiausią pažymį, nes, anot griežtų komunistinių pažiūrų profesoriaus, pats svarbiausias dalykas šiame pasaulyje esąs žmonių solidarumas, leidžiantis įveikti kapitalistinei visuomenei būdingą konfrontacijos atmosferą. Dar lankiau ir fakultatyvų vokiečių kalbos lektoratą, labai pagerinusį mano vokiečių kalbos mokėjimą.

Atėjus vasaros atostogoms, vėl mėnesį dirbau vaikų stovykloje Dolomituose. Šį kartą už uždirbtus pinigus

nusipirkau Rigvedos tekstą sanskrito kalba, Friedricho Geldnerio vertimą į vokiečių kalbą, Hermanno Grassmanno *Wörterbuch zum Rig-veda* [Rigvedos žodynas] ir dar keletą su sanskrito kalba susijusių knygų. Rudenį pradėjau skaityti Rigvedos tekstus originalo kalba.

Ketvirtame universiteto kurse buvo mažai paskaitų, todėl susitariau su dėstytojais, kad jų nelankysiu, o savarankiškai dirbsiu namie. Dirbdamas namuose Parmoje iki 1974 m. sausio mėnesio išlaikiau visus egzaminus, išskyrus du birželio mėnesio sesijai numatytus nesudėtingus dalykus, iš kurių vienas – pas diplominio darbo vadovą prof. Heilmanną. Vasario mėnesį pradėjęs tvarkyti surinktą bibliografiją, iki kovo mėnesio pabaigos parašiau pirminį diplominio darbo variantą pasikonsultuodamas su dėstytoja Tibiletti-Bruno; vėliau jį vietomis pagerinau, atsižvelgdamas į prof. Heilmanno pastabas ir papildydamas nauja medžiaga, kurią susiradau Milano, Pavijos ir Pizos universitetuose. Iki balandžio mėnesio pabaigos parengiau galutinį variantą, kurį vėliau per porą savaitių perrašiau rašomąja mašinėle.

Nebeturėdamas jokios rimtos veiklos gegužės mėnesį paėmiau į rankas prieš keletą metų pradėtą savo darbą apie marą: ėmiausi jį taisyti ir kartu lankytis Parmos archyve, ieškodamas papildomos medžiagos. Naują rankraštinį variantą perrašiau mašinėle rugpjūčio mėnesį, kai grįžau iš vaikų stovyklos. Pradėjęs ieškoti leidėjo greitai įsitikinau, kad tai beviltiškas dalykas, nes visi prašė finansinės paramos, kurios aš neradau. Taigi nutariau laikyti šį darbą stalčiuje ir laukti geresnių laikų. Tie geresni laikai atėjo tik po dviejų dešimtmečių, kai jau dirbau ordinariiniu profesoriumi Potencos universitete ir vadovavau istorinių, kalbinių ir antropologinių mokslų

*Diplominio darbo gynimo dieną kartu
su savo mokytoju Luigi Heilmannu*

departamentui: perrašęs tekstą kompiuteriu ir dar papildęs nauja medžiaga iš įvairių archyvų ir bibliotekų, iki 1994 m. vasaros parengiau galutinį variantą *La peste del 1630 a Parma e provincia* [Maras Parmoje ir jos rajone 1630 m.], kuris buvo išspausdintas spalio mėnesį. Nuo jaunystėje pradėtų pirmųjų tyrinėjimų iki knygos pasirodymo praėjo beveik 30 metų!

1974 m. liepos 4 d. apgyniau diplominį darbą, kuris buvo įvertintas aukščiausiu pažymiu ir pagyrimu, ir iš karto tapau daktaru: mat mano šalies universitetai už bet kurį eilinį diplominį darbą suteikia daktaro titulą, todėl daktarų italų yra milijonai (nenuostabu, kad pietinės Italijos kavinėse į nepažįstamą inteligentiškos išvaizdos lankytoją neretai kreipiamasi klausiant „Ko daktaras pageidauja?“). Pasibaigus gynimo posėdžiui, prof. Heilmannas palinkėjo gerai

pailsėti per vasarą, o rudenį liepė jam paskambinti, kad susitiktų aptartume mano ateities planus.

Kai susitikome rugsėjo mėnesį, prof. Heilmannas apgailestaudamas pasakė, kad iki kitų metų pabaigos universitetas neturi galimybės man skirti jokios stipendijos; jis patarė lankyti kalbotyros tobulinimo kursą Pizos universitete, kur dėsto keli geri indoeuropeistikos ir sanskrito specialistai, ir paskatino diplominio darbo pagrindu parengti kelis straipsnius jo redaguojamam žurnalui *Studi italiani di linguistica teorica e applicata*, kad pradėčiau kaupti asmeninę savo bibliografiją. Išgirdęs, kad norėčiau stažuoti Lietuvoje ir pramokti lietuvių kalbą, Heilmannas sveikino šią mano idėją, tvirtindamas, kad lietuvių kalbos mokėjimas praversiąs mano karjerai, nes tarp Italijos kalbininkų nesą jokio rimto šios kalbos specialisto. Apie tokio stažo galimybę jis pažadėjo pasiteirauti kalbininkų atstovo Nacionalinėje mokslo taryboje (Consiglio nazionale delle ricerche) prof. Marcello Durante, su kuriuo netrukus turėjo susitikti. Praėjus dviem mėnesiams po mūsų pokalbio, vieną vakarą jis man paskambino ir pakvietė atvažiuoti į Boloniją, nes turįs naujienų apie stažą Lietuvoje. Prof. Durante jį informavęs, kad būtų įmanoma stažuoti pagal Nacionalinės mokslo tarybos mainų su TSRS mokslų akademija programą, bet numatytas buvimo laikas negalįs viršyti keturių mėnesių (norint pabūti ilgiau, atvykus į stažo vietą, reikia nusiųsti prašymą dėl pratęsimo Nacionalinei mokslo tarybai ir pateikti priimančiosios institucijos globėjo raštą); sunkiausias dalykas esąs tas, kad norint prašyti stažo Lietuvoje, reikia pridėti Lietuvos mokslų akademijos sutikimo laišką. Prof. Heilmannas paguodė, kad palaikąs kontaktus su Maskvos kalbininke Olga Achmano-

va, pažįstančia ne vieną įtakingą asmenį partiniame aparate, tad mėginsias per ją gauti reikalingą dokumentą. Pavasario pradžioje, kai šis dokumentas pagaliau atėjo, kartu užpildėme reikalingas anketas ir išsiuntėme prašymą į Nacionalinę mokslo tarybą, kuri birželio mėnesį oficialiai pranešė, kad dokumentai išsiųsti į Maskvą ir laukiama TSRS mokslų akademijos sutikimo. Sužinojęs, kad atsakymą iš Maskvos gausime tik po 3–4 mėnesių, o per šį laiką TSRS ambasada Italijoje per savo kanalus ieškos žinių apie mane, kreipiausi į vieną giminaitį, gana įtakingą komunistų partijos veikėją Parmoje, prašydamas, kad nusiųstų į TSRS ambasadą gerą charakteristiką apie mane.

1974 m. rudenį išlaikęs stojamąjį egzaminą į kalbotyros tobulinimo kursus Pizoje, pradėjau lankyti paskaitas šiame universitete. Kartais čia apsistodavau ilgesniam laikui, nes norėjosi pasinaudoti itin turtinga kalbotyros katedros biblioteka: mane ypač domino sanskrito kalbotyra (dėstė prof. Romano Lazzeroni) ir graikų kalbotyra (dėstė doc. Pierangelo Berrettoni). Ėmiausi kritiškiau skaityti Rigvedos giesmes ir per pusmetį gerokai išplėčiau vedų filologijos žinias. Jerzy Kuryłowicziaus idėjų šalininko Berrettoni paskatintas studijavau paties Kuryłowicziaus *The inflectional categories of indoeuropean* [Indoeuropiečių prokalbės fleksijos kategorijos] ir Calverto Watkinso *Geschichte der Indogermanischen Verbalflexion* [Indoeuropiečių veiksmažodžio fleksijos istorija], norėdamas įsigilinti į naujausias indoeuropiečių prokalbės morfologijos rekonstrukcijas.

Gavęs pranešimą, kad mano dokumentai dėl stažo Lietuvoje jau išsiųsti į Maskvą, intensyviau atsidėjau lietuvių kalbai: pradėjau skaityti Senno gramatikos chrestomatijos

tekstus, stengdamasis išmokyti svarbiausius lietuvių kalbos leksikos žodžius. Už 1975 m. vasarą vaikų stovykloje uždirbtus pinigus nusipirkau Ernsto Frenkelio dvitomį *Litauisches etymologisches Wörterbuch* [Lietuvių kalbos etimologinis žodynas], kad galėčiau nustatyti išmokyti žodžių sąsajas su lotynų, graikų ir sanskrito leksika.

1975 m. spalio mėnesio gale pagaliau atėjo ilgai laukta žinia, kad gautas TSRS mokslų akademijos sutikimas – taigi galėsiu (nors ir ne tiesiogiai, o per Maskvą) važiuoti į Lietuvą! Tai buvo pirmoji rimta mano kelionė į užsienį: iki tol tik vieną sykį kelioms valandoms buvau išvažiavęs iš Italijos, kai, dirbdamas vaikų stovykloje Dolomituose, pasiekiau Insbruką. Užsisakęs lėktuvo bilietą Milaną–Maskvą lapkričio mėnesio viduriui, važiavau į TSRS konsulatą Genujoje, kur iš karto išdavė vizą. Likus kelioms dienoms iki išvykimo, Parmos valstybinės bibliotekos enciklopedijose ieškojau informacijos apie Lietuvą ir jų gyventojus, kad atvykęs galėčiau parodyti, kad šį bei tą žinau; vartydamas vieną ispanišką enciklopediją buvau suintriguotas teiginio, kad Lietuva nuo seno garsėjo savo gražiomis moterimis...

Vėlyvą lapkričio mėnesio popietę atskridau į Maskvos oro uostą. Čia mane pasitikusi TSRS mokslų akademijos darbuotoja nuvežė į akademijos viešbutį, esantį netoli metro stotelės „Oktiabrskaja“. Viešbučio administratorė pasiliko mano pasą ir davė viešbučio svečio kortelę su mano vardu ir pavarde, paaiškindama, kad pasą atgausiu išvykdamas į Vilnių, o iki tol man užteks svečio kortelės, su kuria negalėsiu išvykti iš Maskvos miesto: jeigu pasiklysiu, turėsiu kreiptis į bet kurį milicininką parodydamas šią kortelę. Buvau supažindintas su stipendininku iš Italijos, kuris pasiūlė kartu su

juo ir kitais dviem italais nuvažiuoti į miesto centrą ir pavakarieniauti Prahos restorane. Mielai sutikau ir jau pirmąjį vakarą savo akimis pamačiau tiek sykių Italijos televizijoje rodytus Kremlį ir Raudonąją aikštę – pasaulinius komunizmo simbolius. Kitą dieną su tuo pačiu stipendininku gana ilgai pasivaikščiojome po Maskvą, apsilankėme Kremliaus viduje ir kitose žinomose vietose.

Po poros dienų vieną rytą budėtoja pranešė, kad pavakaryje akademijos mašina iš viešbučio mane nuveš į stotį, nes naktiniu traukiniu turėsiu keliauti į Vilnių. Išvažiavau iš Maskvos su tamsa, o Vilnių pasiekiau ankstyvą ūkanotą rytą. Išlipęs iš traukinio, susipažinau su Lietuvos mokslų akademijos paskirtu savo globėju prof. Vytautu Mažiuliu, kuris padėjo įsikurti šalia stoties esančiame „Gintaro“ (šiandien – „Panoramos“) viešbutyje, o vėliau palydėjo į universiteto Baltų filologijos katedrą, kur aptarėme (kalbėdami prancūziškai) stažo programą. Kai užklausiau apie stažo pratęsimo galimybę, iš karto pasisiūlė parašyti reikalingą dokumentą, kurį jau rytojaus dieną išsiunčiau į Romą kartu su savo prašymu. Po kelių savaičių gavau Nacionalinės mokslo tarybos telegramą, kuria buvo pranešama, kad mano stažas Lietuvoje pratęstas iki liepos mėnesio.

Prof. Mažiulis paaiškino, kad man numatytos lietuvių kalbos pamokos pas italų kalbos dėstytoją Beatricę Strimaitienę, dirbančią prancūzų kalbos katedroje, kartu buvau pristatytas ir katedros vedėjui doc. Laurynui Skūpui. Pasibaigus susitikimui, likau vienas su doc. Skūpu, ir tarp mūsų prasiėjo įdomus pokalbis: paaiškėjo, kad lietuviai stengiasi atsiriboti nuo jų tėvynėje viešpataujančių rusų, kurių dauguma nesugeba ar dažniau atsisako kalbėti lietuviškai, todėl norint

sėkmingai pramokti lietuvių kalbos, neverta susidraugauti su rusais; toks dalykas manęs labai nenustebino, nes panaši buvo Italijoje esančio pietų Tirolio padėtis.

Tarpininkaujant doc. Skūpui, pradėjau susitikinėti su keliais prancūzų kalbos studentais – taip turėjau galimybę, kalbėdamas prancūziškai, po truputį mėginti šnekučiuotis lietuvių kalba. Ypač gražus bendravimas užsimezgė su Juozu Meškausku, prieš kelerius metus netikėtai mirusiu talentingu prancūzų literatūros vertėju. Kartą jis man pasiūlė važiuoti kartu su juo į Kauną; apie tokią galimybę pranešęs Mokslų akademijos užsienio skyriui sužinojau, kad man leidžiama važinėti tik ten, kur veža Vilniaus miesto transportas, o dėl tolimesnių kelionių reikėtų, gavus leidimą, prisijungti prie užsieniečiams organizuojamų oficialių ekskursijų. Per aštuonių mėnesių stažą Lietuvoje man pavyko tik du kartus dalyvauti tokiose ekskursijose: su Vilniaus universiteto svečiais iš Greifswaldo buvau nuvežtas į Kauną ir Druskininkus. Druskininkuose vėl apsilankiau stažo pabaigoje, kai po didelių vargų liepos mėnesį man buvo leista kartu su kalbininkais Vytautu Vitkausku ir Jadvyga Kardelyte važiuoti į jų vadovaujamą Vilniaus universiteto studentams skirtą dialektologijos ekspediciją Švendubrėje. Čia labai įdomiai praleidau dienas, nes galėjau kažkiek susipažinti su lietuvišku kaimu, gerokai besiskiriančiu nuo daugiautaučio ir kosmopolitinio Vilniaus miesto, ir išgirsti, kaip skamba dzūkų tarmė senosios kartos gyventojų lūpose. Ta proga dar apsilankiau įspūdingame Raigardo slėnyje bei kitose Čiurlionio išvaikščiotosiose vietose, tik nesugebėjau kartu su studentais išsimaudyti Nemune – tada Lietuvos vanduo man dar atrodė per šaltas.

Iki 1975 m. pabaigos intensyviai mokiausi lietuvių kalbos: lankiau dėstytojos Strimaitienės pamokas, bendravau su prancūzų kalbos studentais, ištisomis valandomis skaitydavau nesudėtingas lietuviškas knygas ir kasdien pramokdavau vis daugiau naujų žodžių. Pradžioje man labai padėjo geras lotynų kalbos mokėjimas: lietuviškus sakinius sudarydavau pagal panašius lotynų kalbos sintaksės modelius, tačiau nepamiršdamas papildomos taisyklės, kad lotyniško abliatyvo funkcijas čia atlieka kilmininkas (dažniau su priešdėliais *iš*, *nuo* = lot. *ex*, *ab*, *de*), vietininkas ar įnagininkas (kartais su priešdėliu *su* = lot. *cum*). Būdamas mirusių kalbų specialistas šnekamosios kalbos įgūdžius įgijau lėčiau nei rašomosios, bet po kelių viešnagės savaitių jau galėdavau suprasti, kai man kažkas neskubėdamas kalbėdavo telefonu, ir tai buvo geras ženklas.

1976 m. sausio mėnesio pabaigoje iš viešbučio man pavyko persikelti į universiteto studentų bendrabutį: buvau apgyvendintas tame Olandų gatvės pastate, kurio vienas aukštas buvo skirtas užsieniečiams. Deja, su ten gyvenančiais studentais iš užsienio nepavyko užmegzti gerų ryšių, nes neradome bendrų interesų.

Po žiemos sesijos atostogų prof. Mažiulis pasiūlė ieškoti kontaktų su paskutiniųjų kursų lituanistikos studentais, gyvenančiais gretimame Olandų gatvės bendrabutyje: parūpinęs iš dekanato jų sąrašą, pasiūlė su juo kreiptis į penktojo kurso lituanistų seniūnę Giedrę. Ši vakarais vedavo mane vis į kitą studentų kambarį ir supažindindavo su jo gyventojais. Vieną pirmadienį įėjęs į kambarį, kuriame gyveno trys merginos, iš karto atkreipiau dėmesį į kambario gilumoje sėdinčią gražios figūros lietuvaitę ilgais

plaukais ir reikšmingomis mėlynomis akimis ir pagalvojau, kad štai artėja ta Lietuva, apie kurią skaičiau Parmos bibliotekos ispaniškoje enciklopedijoje. Tą vakarą ir vėlesniais pirmadieniais bendravau su visomis trimis kambario merginomis, o vieną dieną apsidžiaugiau radęs tik Birutę (toks buvo lietuvaitės reikšmingomis akimis vardas). Galėjome įdomiau ir atviriau pasišnekėti: sužinojau, kad ji gimusi Sibire, Stalino laikais represuotų lietuvių tremtinių šeimoje (prisimenu įrašą jos tarybiniame pase: Tomsco sritis, Kicos kaimas), kad pokario metų trėmimai palietė daug jos gimiinių ir visos Lietuvos žmonių. Kiekvieną kartą susitikęs su Birute vis labiau ją įvertindavau, įsitikindamas, kad Italijoje tokios nerasiu... Tik buvo baisu mėginti užmegzti artimesnius ryšius žinant, kad mus skiria geležinė uždanga, tad greičiausiai, grįžęs į Italiją, jos daugiau nebepamatysiu.

Kovo mėnesį pradėjau lankyti prof. Mažiulio paskaitas ir studijuoti jo knygą *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Deklinacija*, apie kurią parašiau recenziją itališkam žurnalui *Studi italiani di linguistica teorica e applicata*. Prof. Mažiulis taikė man gerai žinomą struktūrinį metodą, kurio laikiausi rašydamas diplominių darbą. Bendra jo koncepcija apie indoeuropiečių prokalbę turėjo man įdomių naujoviškų bruožų, nes jis ypač didelę reikšmę skyrė lietuvių ir kitoms baltų kalboms: įsisavinęs jo idėjas galėjau naudinau plėtoti ir papildyti tai, ką jau žinojau prieš atvažiuodamas į Vilnių. Vieną vasaros popietę ilgai kalbėjome apie svarbiausias indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijos problemas ir ateities tyrimų perspektyvas; tas man labai įsiminęs pokalbis su prof. Mažiuliu padėjo aiškiau suvokti, ką turėsiu nuveikti indoeuropiečių kalbotyros srityje. Apie šį talentingą kalbi-

ninką kiek vėliau (1989 m. pavasarį) įdomių dalykų man papasakojo iš Lietuvos ištremtas kunigas Antanas Svarinskas, su kuriuo prelato Mincevičiaus buvau supažindintas Romoje. Pasirodo, būsimasis profesorius Mažiulis kurį laiką buvo mokėsis kunigų seminarijoje, bet labiau buvo linkęs į kalbotyrą nei į teologiją: jam rūpėdavę gilintis į skaitomų lotyniškų ir graikiškų tekstų kalbinius bruožus, kuriuos aptardamas rodydavęs neeilinius sugebėjimus.

Įpusėjus mano stažui, vieną dieną buvau pakviestas apsilankyti pas universiteto bibliotekos direktoriaus pavaduotoją Antaną Stravinską, panorusį su manimi susipažinti. Besišnekučiuojant jis prasitarė, kad domisi menine kalvyste ir norėtų gauti itališkų knygų šia tema, o mainais parūpintų man reikalingų lietuviškų knygų, kurių negalima rasti knygynuose. Pasikvietęs į savo namus parodė turimą literatūrą apie kaltos geležies dirbinius, kad geriau įsivaizduočiau, kas jį domina. Iš karto parašęs apie šį reikalą savo tėvui, po kiek laiko gavau iš Italijos kelis albumus apie kalvystę ir galėjau pradėti abipusiai naudingus mainus. Supratęs, kad ruošiuosi įsirengti Italijoje lietuviškų knygų bibliotekėlę, kuri padėtų sėkmingiau dirbti lituanistikos srityje, Stravinskas surado man galimybę mainytis knygomis tiesiogiai su universiteto biblioteka; taip dešimtys knygų iš asmeninės mano bibliotekos Italijoje pradėjo keliauti į Vilnių, o mano lentynos Parmoje ėmė pildytis lietuviškomis knygomis. Universiteto biblioteka tuomet man parūpino tokių senosios raštijos knygų, kaip Vileto *Enchiridionas* ir *Euangelias bei Epistolas* ir Vaišnoro *Žemčuga Theologiška*, nuorašus, kurie vėliau labai pravertė mano tyrinėjimams. Esu dėkingas Vilniaus universiteto bibliotekai už gražų bendravimą, besitęsiantį iki šių

dienų. Visada čia randu profesionalių, padėti pasiruošusių žmonių, bet labiausiai džiaugiuosi savo „patikėtine“ Nijole Šulgienne, į kurią galiu kreiptis bet kuriais bibliografiniais klausimais būdamas tikras, kad sugebės man padėti. Mūsų namuose Italijoje pradėta kaupti lietuviškų knygų biblioteka dabar jau turi tūkstančius vienetų.

Stažo aštuoni mėnesiai – pakankamas laikas gana gerai susipažinti su tuometinės Lietuvos tikrove. Supratau, kad eilinis žmogus čia gyvena vargingiau negu Italijoje, jį nuolat kankina prekių stygius ir stovėjimas eilėse dėl mėsos, batų ar net tualetinio popieriaus, jis negali laisvai išreikšti savo nuomonės ir net nesvajoja apie keliones į kapitalistinį pasaulį, nes joms turi pritarti valdantysis aparatas. Daug jaunų žmonių, su kuriais teko pabendrauti, atvirai sakė, kad jiems Italija egzistuoja tik žemėlapyje lyg nepasiekiama svajonė.

Kadangi buvau vienas iš retų italų, kuriems pavyko gana ilgą laiką praleisti už geležinės uždangos, sugrįžus į Parmą dešimtys politika besidominčių žmonių prašė manęs papasakoti savo įspūdžius apie realiojo komunizmo tėvynę: taigi kalbėjau apie čia pamatytus ir patirtus dalykus draugams (vienas iš jų net organizavo suėją, pavadintą „komunizmo vakaru“), išprususiam parapijos klebonui, pažįstamiems, o išsamiausiai – smalsiajam savo tėvui. Kai jam prasitariau apie Lietuvoje sužinotą faktą, kad Romoje gyvena keli lietuvių emigrantai kunigai, su kuriais būtų įdomu susipažinti, tėvas iš karto pagalvojo, kad reikėtų kreiptis į Parmos Apeninų miestelyje Bardyje (Bardi) gimusį ir Vatikane gyvenantį kardinolą Antonio Samorè, su kuriuo jis susipažino ir keliskart pasikalbėjo tomis savaitėmis, kai Bardyje rengė telefonų

tinklą šio dvasininko pastangomis įkurtoje fundacijoje „Mater gratiae“. Tėvo nuomone, kardinolas galėjo turėti ryšių su tais kunigais, nes prieš karą ilgą laiką yra dirbęs Šv. Sosto nunciatūroje Lietuvoje, o ir vėliau šiai šaliai skyręs nemažai dėmesio: jo pastangomis šalia kelio, vedančio į Bardį, buvo pastatytas lietuviškas kryžius, o miestelio jaunimui skirtose parapijos salėje kabėjo didžiulė tapyta freska su Vytauto Didžiojo laikų Lietuvos žemėlapiu. Samorė iš tikrųjų pamilo Lietuvą ir jos tautą, nors, kaip man vėliau pasakojo, menkai pramoko lietuvių kalbos, kadangi dirbdamas Kaune su diplomatais jis bendraudavo prancūziškai ar angliškai, o su vietiniais kunigais puikiausiai susikalbėdavo lotyniškai; „šaltojo karo“ laikais jis atvirai smerkė Stalino režimo vykdomą Lietuvos represiją, o vėliau – Lietuvos bažnyčios persekiojimą, palaikydamas iniciatyvą leisti *Lietuvių katalikų bažnyčios kronikos* vertimą italų kalba.

Jau kitą dieną tėvas darbo reikalais išvažiavo į Bardį (jam iš tiesų neretai tekdavo ten nuvažiuoti) ir aplankė tuo metu kaip tik ten atostogaujantį kardinolą, kuriam papasakojo apie mano stažą Lietuvoje bei norą susisiekti su Romos lietuviais. Paprašęs palaukti kardinolas netrukus grįžo su savo sekretoriumi prelatu Vincu Mincevičiumi, kuris, kaip vėliau pats papasakojo, buvo ir ilgametis Italijos lietuvių bendruomenės pirmininkas, *Lietuvių katalikų bažnyčios kronikos* vertėjas į italų kalbą, įvairių tarybinį režimą demaskuojančių publikacijų autorius. Kai mano tėvas pradėjo pasakoti apie mane ir paminėjo, kad esu ką tik grįžęs iš Lietuvos, Mincevičius labai apsidžiaugė. Pasirodo, jis buvo skaitęs apie mano stažą išeivijos žurnale *Europos lietuvis* ir pats norėjo mane susirasti, tik nežinojo kur. Per tėvą pakvietė mane

atvažiuoti į Bardį, kad susipažintume. Kitą dieną jau buvau Bardyje ir ilgai bendravau su Mincevičiumi: išklausęs mano pasakojimą apie stažą Lietuvoje, pats daug kalbėjo apie Ribentropo ir Molotovo pasirašytą sutartį, Lietuvos okupaciją, trėmimus į Sibirą, geležinę uždangą, režimo ateistinę propagandą ir tikinčiųjų persekiojimą; dar padovanojo kelias publikacijas apie Lietuvą, tarp jų – ir porą *Lietuvių katalikų bažnyčios kronikos* numerių. Pasiūlė palaikyti su juo ryšius ir kartu patarė Lietuvoje niekam neprasitarti, kad jį pažįstu, nes dėl savo publicistinės veiklos, nukreiptos prieš Tarybų Sąjungą, esąs įtrauktas į sovietinio režimo juodąją knygą. Žinodamas, kad greitai turiu važiuoti į Vokietiją, davė kelių lietuvių Miunchene ir Hamburge adresus, siūlydamas vėl susitikti su juo pasibaigus mano stažui. Vėliau susitikome dar daug kartų – šis lietuvių patriotas, visą gyvenimą paskyręs tėvynės reikalams, rūpestingai globojo ir kitus, Lietuvai dirbančius, o man jis tapo tikroju mecenatu ir ištikimu draugu. Iš pradžių susitikdavome Bardyje: porą sykių per metus jis atvažiuodavo į jau minėtą fondaciją „Mater gratiae“, kur šalia didžiulio senelių prieglaudos ir ligoninės pastato augo paties Mincevičiaus sodinti ir prižiūrimi egzotiniai medžiai (jis buvo sodininkystės mėgėjas ir net priklausė botanikų asociacijai); nuo 1982 m. vasaros pradėjau lankytis pas jį Alpėse, kur buvo įsigijęs vasarnamį netoli Aostos.

Rugpjūčio mėnesio viduryje važiauvau į Vokietiją, gavęs Tarptautinės Rotary fondacijos stipendiją, kurią laimėjau kaip Parmos Rotary klubo kandidatas, pristatytas buvusio savo mokytojo ir klubo nario Vincenzo Pernigotti. Iš pradžių lankiau intensyvių vokiečių kalbos kursą pietinės Bavarijos miestelyje Grafinge; iš čia kartais važiuodavau į

Prelatas Vincas Mincevičius (antras iš kairės) ir lietuvių kalbos dėstytojas kunigas Tasius Ereminas (pirmas iš dešinės) per mano bažnytinių vestuvių mišias (1984). Mincevičiaus dešinėje stovi vyskupas Antanas Deksnys

netolimą Miuncheną. Šiame mieste ne vieną sykį teko susitikti su karo pabaigoje į Vakarų pasitraukusiu Vytauto Didžiojo universiteto literatūrologu Jonu Griniu ir jo žmonos Alinos vadovaujamu lietuvių rateliu. Į atmintį įsirėžė pirmasis mano apsilankymas jų namuose, kai, besišnekučiuojant apie tuometinę Lietuvos padėtį, profesorius Grinius, ištraukęs iš knygų lentynos kelis tomelius, davė juos man palyginti. Tai buvo du skirtingi Maironio *Pavasario balsų* leidimai: vienas išėjęs prieškariu, o kitas – sovietiniais metais. Profesoriaus padedamas su didele nuostaba pamačiau, kaip komunistinio režimo buvo „išvalytas“ ir palengvintas vėlesnysis leidimas, atmetus visų pirma religinės tematikos Poeto eilėraščius.

Vėliau persikėliau į Hamburgą ir du semestrus universitete lankiau fonetikos ir lyginamosios kalbotyros paskaitas; ypač patiko kursas, kurį pirmą semestrą skaitė pasaulinio garso fonetikas Otto von Essenas. Pradėjau sistemingai nagrinėti veiksmažodžio rūšis, ypač atsižvelgdamas į veiksmažodžio semantikos bei valentingumo klausimus. Gaudamas labai gerą stipendiją galėjau pirkti mane dominančią literatūrą, kad turėčiau reikalingas knygas ne tik Hamburge, bet ir grįžęs į Parmą. Dienomis lankydavau paskaitas ir mokydavausi (dažniausiai savo kambarielyje bendrabutyje), o po vakarienių bendraudavau su studentais ar klausydavau Bacho ir Mozarto muzikos per puikios kokybės patefoną, kurį nusipirkau tik atvažiavęs į Hamburgą. Retsykiais susitikdavau su kunigu Vladu Šarka ir kitais Hamburgo lietuviais. Kartą kunigas Šarka nusivežė mane į Vokietijos šiaurėje vykusį Pabaltijo išeivijos suvažiavimą ir ten supažindino su buvusiu diplomatu Albertu Geručiu ir muzikologu Valteriu Banaičiu, kurio kapą pamačiau jaukioje Bitėnų kapinėse 2010 m. vasarą.

Gegužės mėnesį, gavęs Vilniaus universiteto kvietimą savaitės stažui, iš Hamburgo važiavau į Lietuvą. Pakeliui trims dienoms sustojęs Vakarų Berlyne pirmą sykį pamačiau garsiąją sieną, šalia kurios vieną popietę ilgai pasivaikščiojau, pakeliui įlipdamas į visus specialiai įrengtus apžvalgos bokštėlius. Išvažiavau iš Berlyno naktiniu traukiniu „Leningrad Express“ ir po 23 valandų kelionės pasiekiau Vilnių; stotyje mane pasitiko Antanas Stravinskas ir prof. Mažiulio asistentas Bonifacas Stundžia ir palydėjo į bendrabutį Olandų gatvėje. Rytoriaus dieną man labiausiai rūpėjo pasimatyti su Birute, todėl iš pat ryto apsilankiau Universiteto bibliote-

kos Rankraščių skyriuje, kuriame ji dirbo baigusi universitetą. Vėl pamatęs ją po metų įsitikinau, kad ji yra man likimo skirta moteris. Savaitgalį su ja ir buvusiu jos kurso bendramokslu, oficialiu mano palydovu Stundžia, važiavome į Kauną. Prie Kauno pilies mūsų laukė Birutės tėvas, kuris savo mašina mus nusivežė į Juragių kaimą, kuriame gyveno. Čia smagu buvo pabendrauti su tarmiškai kalbančia senele Sofija, gimusia dar XIX šimtmečio pabaigoje Pasandravio dvare netoli Raseinių ir ne sykį mačiusia lietuvių poetą Maironį, ir su šnekiu, humorą mėgstančiu Birutės tėvu, kuris ilgai pasakojo apie kolūkius bei tarybinio kaimo gyvenimą, keliskart pavartodamas man naują žodį *blatas* (kai kalbėjo apie būtiną, gyvenant tokioje realybėje, pažintis ir ryšius). Pavalgę skanius tylios ir inteligentiškos Birutės motinos paruoštus pietus bei pakėlę keletą tostų, grįžome atgal į Kauną. Tada dar nedrįsau galvoti, kad lankiausi būsimoje savo uošvijoje...

Po šios antrosios viešnagės Lietuvoje pradėjau tikėti, kad geležinė uždanga apeinama, tik reikia rasti tinkamą būdą jai įveikti. Būtent tada dingtelėjo mintis, kad ateityje gal reikėtų pasistengti ginti disertaciją Vilniaus universitete.

1977 m. rugsėjo mėnesio pabaigoje grįžęs į Italiją ir po kelių dienų apsilankęs Bolonijoje pas prof. Heilmanną sužinojau, kad dėl susiklosčiusių aplinkybių negalėsiu gauti nei stipendijos, nei asistento vietos universitete: profesorius patarė mokytojauti ir kartu toliau dirbti mokslinį darbą bei laukti geresnių laikų. Pasidomėjęs Parmoje mokytojavimo galimybėmis sužinojau, kad prašymų pristatymo terminai jau pasibaigė.

Likęs namie, tęsiau Vokietijoje pradėtus tyrinėjimus, kol vieną lapkričio dieną paskambinęs prof. Heilmannas pakvietė rytojaus dieną atvažiuoti į Boloniją: Feraroje besistažuojanti Sidnėjaus universiteto italų kalbos profesorė ieško jauno filologo, kuris norėtų dėstyti italų kalbą Sidnėjaus universitete. Iš Bolonijos nuvažiavau tiesiai į Ferarą ir prisistačiau profesorei, bet mano kandidatūra iš karto buvo atmesta, kai paaiškėjo, kad neturiu šnekamosios anglų kalbos įgūdžių ir mano kompetencija apsiriboja skaitymu. Nerasdamas darbo po tokios nesėkmės nutariau važiuoti į Angliją mokytis anglų kalbos. Pasirinkęs Kenterburio miesto privačią mokyklą, lankiau ją visą 1978 m. pavasarį, o kurso gale išlaikiau egzaminą ir gavau anglų kalbos sertifikatą. Po pamokų dažnai apsilankydavau puikioje Kenterburio universiteto bibliotekoje, čia skaitydavau ir nusikopijuodavau naujausią literatūrą apie semantiką. Savaitgaliais retsykiais važiuodavau į Londoną ir kelias valandas praleisdavau lietuvių parapijoje. Ypač daug bendraudavau su kunigu Jonu Sakevičiumi; jam tarpininkaujant, apsilankiau Londono lietuvių namuose ir susipažinau su žurnalo *Europos lietuvis* redakcija.

1977 m. pabaigoje parašiau laišką prelatui Mincevičiui: informavau jį, kad grįžus iš Vokietijos neatsirado galimybės įsidarbinti Bolonijos universitete, ir paklausiau, ar jis galėtų ką nors patarti. Prelatas atsakė gana greitai: jis rašė, kad Domodosoloje gyvenantis vienuolis rozminietis Tasius Ereminas neseniai pradėjo dėstyti lietuvių kalbą Milano katalikų universitete, ir davė jo koordinates, kad su juo susisiečiau. Ilgai nelaukęs nuvažiavau į Domodosolą ir pavišėjau pas tėvą Ereminą porą dienų. Jis man ilgai pasakojo apie savo

gyvenimo peripetijas: kilęs iš Skuodo rajono, prieš karą atvyko į Italiją baigti kunigystės studijų, bet į Tėvynę nebegrižo, nes prasidėjo sovietinė okupacija; gyvendamas arti sienos su Šveicarija bendrauja su šios šalies lietuviais ir aktyviai dalyvauja jų renginiuose. Maždaug nuo 1975 m., kai Tarybų Sąjungos sudėtyje esanti Lietuva buvo daug kam Italijoje nežinoma (paprastai ši sąjunga būdavo sutapatinama su Rusija), su žemaitišku atkaklumu, kurio jam netrūko, pradėjo atakuoti Milano katalikų universiteto vadovybę, prašydamas įvesti fakultatyvų lietuvių kalbos dėstymą. Kaip svariausią argumentą savo prašymui paremti primindavo katalikiškąją Lenkiją, gerai žinomą ir gerbiamą šalį (jau anais laikais šis universitetas artimai bendravo su Liublino katalikų universitetu), tvirtindamas, kad ir Lietuva esanti galingas katalikybės bastionas Rytų Europoje. Pagaliau 1977 m. rudenį jis pradėjo dėstyti lietuvių kalbą Milano katalikų universitete, ir tai, kiek žinau, buvo pirmasis lietuvių kalbos kursas Italijos aukštosiose mokyklose nuo karo pabaigos.

Kai su tėvu Ereminu aptarėme dabartinę mano padėtį, jis pasiūlė per prelatą Mincevičių ieškoti būdo mane įdarbinti Milano katalikų universitete, pridurdamas, kad pats galėtų tarpininkauti. Vėl susisiečiau su Mincevičiumi, kuris savo ruožtu kreipėsi į įtakingąjį kardinolą Samorè, o šis parašė rekomendacinį laišką Milano katalikų universiteto vadovybei. Laiškas buvo perduotas per tėvą Ereminą kartu su mano *curriculum vitae* ir mokslinėmis publikacijomis, kurias aš pats įteikiau kardinolui, specialiai nuvykęs pas jį į Romą 1978 m. kovo mėnesį. Buvau apsistojęs Šv. Kazimiero kolegijoje šalia prelato Mincevičiaus kambario – turėjau progą ne tik su juo ilgai pabendrauti, bet ir pamatyti jo turtingą lituanistinę

biblioteką bei vertingą senųjų Lietuvos žemėlapių kolekciją, dabar saugomą Vilniaus universitete. Jam tarpininkaujant, tomis dienomis susipažinau su Grigoliaus universiteto profesoriais Pauliumi Rabikausku ir Antanu Liuima.

Vasaros pradžioje, sugrįžęs iš Anglijos, apsilankiau pas Milano katalikų universiteto prorektorius ir kalbotyros katedros vedėją prof. Giancarlo Bolognesi, būsimą savo viršininką, kuris per tėvą Ereminą pranešė norįs su manimi susipažinti ir pasikalbėti. Susitikimo metu jis mane informavo apie ateinantį rudenį vyksiantį konkursą vienai jauniesiems kalbininkams skirtai stipendijai, pridurdamas, kad jį veikiausiai galėsiu laimėti, nes, be klasikinių kalbų ir sanskrito, moku indoeuropeistikai svarbią lietuvių kalbą ir jau esu paskelbęs kelis mokslinius straipsnius.

Viskas gerai klostėsi ir 1978 m. gruodžio mėnesį pradėjau dirbti stipendininku Milano katalikų universitete. Iš karto prisistačiau keleriais metais už mane vyresniam Heilmanno mokiniui Eddo Rigotti, dėstančiam bendrąją kalbotyrą. Tarp mūsų prasidėjo abipusiai naudingas bendradarbiavimas: aš padėdavau egzaminuoti gausų jo studentų būrį ir kasmet jiems skaitydavau seminarą apie Ferdinando de Saussure'o *Bendrosios kalbotyros kursą*, o jis mane konsultuodavo kalbos teorijos klausimais. Atsižvelgdamas į jo patarimus, nutariau parengti lotynų, graikų, sanskrito bei lietuvių kalbų duomenimis paremtą studiją apie neveikiamąją rūšį, kurioje būtų mėginama suderinti teksto lingvistikos principus ir lyginamąją kalbotyrą pritaikant mano mokytojo prof. Mažiulio koncepciją indoeuropiečių prokalbės veiksmazodžio sistemos rekonstrukcijai; taip atsirado monografija *La linguistica testuale e l'indoeuropeo: il*

passivo [Teksto lingvistika ir indoeuropiečių prokalbė: pasyvas], kurią 1981 m. išleido Brešios leidykla „La Scuola“. Talkininkaudavau ir lietuvių kalbos dėstytojui tėvui Eremiui: jo kurso lankytojams (dažniausiai tai būdavo klasikinės filologijos studentai) skaitydavau seminarą apie lietuvių kalbos svarbą indoeuropeistikai. Porą sykių per savaitę pitaudavome kartu universiteto valgykloje ir visuomet bendraudavome lietuviškai: mūsų kalbos dažniausiai sukdavosi apie Lietuvą, kurią jis norėjo dar pamatyti prieš mirdamas. Šis jo noras išsipildė tik Tėvynei atgavus nepriklausomybę. 1995 m. vasarą, dalyvaujant ir man, čia jis iškilmingai atšventė savo 80-metį. Prelatas Mincevičius, deja, tokios galimybės nesulaukė – jis netikėtai mirė 1992 m., kai derino pirmąjį savo sugrįžimą į Tėvynę su paties sumanyta konferencija, skirta Lietuvai nusipelnusio kardinolo Samorė (1905–1983) dešimtosioms mirties metinėms paminėti.

Įsidarbinęs Milane, nusiunčiau į Vilniaus universitetą pareiškimą dėl trumpalaikio mokslinio stažo Lietuvoje, bet ilgai negavau jokio atsakymo. Vėliau sužinojau, kad Maskvos pareigūnai delsė pritarti, o ledai pajudėjo tik tada, kai Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus pavaduotojas Stravinskas, nuvažiavęs į Maskvą darbo reikalais, apsilankė pas reikiamą pareigūną ir įteikė jam lietuviškas lauktuves.

Kadangi jau buvo praėję dveji metai nuo paskutinio mano apsilankymo Lietuvoje ir vis sunkiau kalbėdavau lietuviškai, 1979 m. vasarą prelatas Mincevičius pasiūlė praleisti kelias savaites Lenkijoje, tarp Punsko lietuvių, ir finansavo šią mano kelionę. Punske mane globojo klebonas Ignas Dzermeika, bet dažniau susitikdavau su buvusiu mokytoju Jonu Stoskeliūnu, kuris man daug pasakojo apie Lenkijos

politinį gyvenimą nuo Stalino laikų iki dabartinio atgimimo, ypač suintensyvėjusio Voitylai tapus popiežiumi. Per praleistą mėnesį (dar spėjau kelioms dienoms su Punsco jaunimu nuvažiuoti į Varšuvą ir apsilankyti tose vietose, kuriose prieš porą mėnesių didžiulė minia entuziastingai sutiko popiežių Joną Paulių II) įsitikinau, kad Lenkijoje komunizmas žlunga ir gerokai skiriasi nuo dar tvirto Tarybų Sąjungos komunistinio režimo. Šią mano nuomonę patvirtino ir toks paprastas faktas, kad klebonas Dzermeika, niekuo nerizikuodamas, galėdavo viešai kritikuoti komunistinę santvarką ir ją prilyginti velnio sėklai, o Lietuvos kunigams dėl panašių pamokslų dažnai grėsdavo kalėjimas. Bendraujant su vietine lietuvių inteligentija paaiškėjo, kad lenkai visais būdais stengiasi nutautinti lietuvius, neleidžia rašyti Punsco gatvių pavadinimų dviem kalbomis, piliečių vardai ir pavardės rašomi tik pagal lenkiškos ortografijos principus. Apsilankęs buvusioje Seinų katedroje pamačiau, kad prie didžiojo lietuvių literatūros poeto vyskupo Antano Baranausko kapo nėra nė vieno lietuviško žodžio; vėliau iš Stoskeliūno sužinojau, kad Vilniaus krašte gyvenęs ir Krašto armijai (Armia krajowa) priklausęs Seinų klebonas net neleidžia šioje bažnyčioje lietuviškai melstis. Tokia lenkų orientacija lietuvių atžvilgiu įsitikinau 1991 m. Bolonijoje vykusioje Baltijos šalims skirtoje tarptautinėje konferencijoje, kurioje dalyvavo daug mokslininkų lenkų: kai perskaičiau savo pranešimą „Il ruolo dell'università di Vilnius per la cultura lituana“ [Vilniaus universiteto vaidmuo lietuvių kultūrai], keli svečiai iš Lenkijos puolė mane kritikuoti, o vienas netgi pasiūlė pasistažuoti pas jį Krokuvoje, kad išmokčiau objektyviau vertinti istoriją. Anot jų, nuo pat įkūrimo iki sovietinės okupacijos laikų

Vilniaus universitetas buvęs lenkiškas, todėl nėra pagrindo kalbėti apie jo vaidmenį lietuvių kultūrai. Be to, iki XIX a. pradžios Lietuvoje gyvenę rašytojai ir inteligentai buvę lenkai, nes jų pavardės turėjusios lenkiškas galūnes ir būdavo rašomos pagal lenkiškos ortografijos principus: laikydamas tokią interpretaciją ne tik ginčijama, bet ir visai klaidinga, jiems priminiau, kad daug italų humanistų sulotynindavo savo pavardes ir vardus, bet niekam Italijoje neateitų į galvą laikyti juos romėnais...

Į Lietuvą pavyko atvažiuoti tik 1979 m. pabaigoje, kai Vilniaus universitetas atsiuntė dviejų savaičių kvietimą. Buvau apgyvendintas bendrabutyje Čiurlionio gatvėje, netoli Santuokos rūmų. Susitikęs su prof. Mažiuliu užsiminiau jam apie rengiamą monografiją ir paklausiau, ar nebūtų galima ją ginti kaip disertaciją Vilniaus universitete. Jis pritarė mano idėjai ir pažadėjo paremti šį reikalą, pridurdamas, kad baigęs rašyti disertaciją turėčiau praleisti daugiau laiko Vilniuje (o man to ir norėjosi – daugiau pabūsiu su Birute!), kad sutvarkyčiau reikalingus formalumus. Man pasisekė, kad ir universiteto rektorius prof. Jonas Kubilius buvo labai palankus mano gynimui ir kiek galėdamas stengėsi padėti; ilgainiui su juo užsimezgė nuoširdūs ryšiai, nenutrūkė iki jo mirties.

Tik parvažiavęs iš Lietuvos iš karto ėmiau ieškoti galimybės grįžti atgal į Vilnių pagal Italijos Nacionalinės mokslo tarybos mainų su TSRS mokslų akademija programą. Paaiškėjus, kad tai įmanoma, pavasario pradžioje išsiunčiau į Romą prašymą dėl dviejų mėnesių stažo, prie kurio pridėjau kvietimą į rudenį Rygoje turėjusį vykti Tarptautinį baltistų suvažiavimą ir prof. Mažiulio rekomendacinį laišką. Taigi

1980 m. rugsėjo mėnesį, atvykęs per Maskvą, vėl atsiradau Lietuvoje, kur praleidau porą mėnesių. Atidavęs prof. Mažiuliui būsimosios savo disertacijos itališką variantą, kurį Vilniaus universitetas apsiėmė išversti į rusų kalbą, per tą stažą išlaikiau visus reikalingus – specialybės, užsienio kalbos ir filosofijos – kandidatinio minimumo egzaminus, kurie būdavo būtini prieš ginant filologijos mokslų kandidato (pagal dabartinę sistemą – daktaro) disertaciją, ir parengiau disertacijos autoreferatą.

Matydamas, kad mano ryšiai su Lietuva taip gražiai klostosi, mano viršininkas prof. Bolognesi pasiūlė tapti jo mokytojo prof. Vittore Pisani vadovaujamos Milano kalbininkų draugijos nariu ir per vieną posėdį referuoti apie istorinės kalbotyros tyrimus Lietuvoje. Nuo to laiko pradėjau lankyti beveik visus šios draugijos posėdžius, kurie vykdavo kas antrą pirmadienį Milano valstybiniame universitete. Man, jaunam kalbininkui, ypač būdavo įdomios po pranešimų vykstančios diskusijos, kuriose pirmininkas Pisani rodydavo milžinišką savo erudiciją indoeuropiečių kalbotyros srityje. Retsykiais man tekdavo su juo pasikalbėti belaukiant posėdžio pradžios.

1981 m. rudenį universiteto kvietimu ištisą mėnesį vėl praleidau Vilniuje. Spalio 20 d. universiteto Didžiojoje aulėje apgyniau savo disertaciją „Teksto lingvistika ir indoeuropiečių prokalbė: pasyvas“ – tai buvo iškilmingas vargonų muzikos lydimas renginys, nes pirmą sykį nuo karo pabaigos užsienio pilietis gynė disertaciją Lietuvoje. Mokslinis vadovas buvo mano mokytojas prof. Mažiulis, o oponentai – kalbininkai Vytautas Ambrazas ir Albertas Rosinas. Remdamasi Vilniaus universiteto pristatyta dokumentacija, kitų metų va-

Disertacijos gynimo metu

sarį Maskvos Vyriausioji atestacinė komisija išdavė diplomą anglų kalba (Doctor of Philosophy), skirtą užsieniui; po kelių mėnesių ji man įteikė TSRS konsulato Milane pareigūnas, pridurdamas, kad dabar turiu Tarybų Sąjungos mokslininko „statusą“ ir būsiu jų globojamas...

Tuoj po pirmosios disertacijos gynimo nutariau, kad iš karto imsiuosi antrosios – filologijos mokslų daktaro disertacijos (pagal dabartinę sistemą – habilituoto daktaro). Mane drąsino faktas, kad tiek mano mokytojas prof. Mažiuolis, tiek rektorius Kubilius pritarė šiam ketinimui ir užtikrino savo pagalbą. Grįžęs į Italiją pasirinkau temą „Stratifikacinė kalbotyra ir veiksmažodžio morfologija, taikoma baltų kalboms“ ir rudens pabaigoje ėmiausi darbo. Gana intensyviai dirbdamas ir nuolat konsultuodamasis su Milano katalikų universiteto profesoriumi Eddo Rigotti ir savo mokytoju prof. Heilmannu per porą metų parašiau gausia bendrosios kalbotyros ir kalbos filosofijos literatūra paremtą teorinę dalį,

kurioje stengiausi į vieną darnią sistemą sujungti įvairius veiksmažodžio morfologijos semantikos reiškinius. 1984 m. pradžioje šią dalį išleidau Parmoje kaip atskirą publikaciją, pavadintą *Prolegomeni teorici ad un'analisi del tempo (-aspetto) e della modalità nelle lingue naturali* [Teorinis įvadas į natūralinių kalbų laiko (-veikslo) ir modalumo analizę]. Vėliau ėmiausi disertacijos taikomosios dalies, kurią parašiau gana greitai, nes jau buvau susipažinęs su svarbiausiąja literatūra ir surinkęs nemažai medžiagos; 1985 m. pavasarį ją išleidau Parmoje pavadindamas *Tempo (-aspetto) e modalità nelle lingue baltiche* [Laikas (-veikslas) ir modalumas baltų kalbose].

Kai 1982 m. rugsėjį vienam mėnesiui atvažiavau į Lietuvą pagal Italijos Nacionalinės mokslo tarybos mainų su TSRS mokslų akademija programą, kaip „premija“ už apgintą disertaciją man buvo suorganizuota su Maskvos institucijomis suderinta kelionė į Klaipėdą ir Nidą – užsienio piliečiams uždraustas vietas. Lietuvos uostamiestyje aš ir mane lydintis profesorius Mažiulis maloniai pabendravome su Konservatorijos filialo Lietuvių kalbos katedros dėstytojais (tarp kurių buvo paties profesoriaus mokiniai Antanas Jakulis ir Audronė Jakulienė) bei studentais. Tada ir drąsiausiose svajonėse nebūčiau galėjęs įsivaizduoti, kad po keliolikos metų laisvai ir be jokių policijos leidimų kasmet lankysiuosi Klaipėdoje universitetu tapusiame Konservatorijos filiale.

Tik grįžusio iš Lietuvos laukė kita įdomi kelionė: lapkričio pradžioje važiavau į Rytų Berlyną ir gražioje Demokratinės Vokietijos mokslų akademijos viloje Bad Saarow miestelyje dalyvavau prof. Rainerio Eckerto organizuotoje baltistų konferencijoje. Tarp į ją pakviestų svečių atvykėlių

iš Vakarų buvo mažai, daugiausia – iš Demokratinės Vokietijos ir Tarybų Sąjungos. Kai per vieną pertrauką visi išėjo į parką, konferencijoje dalyvavęs profesorius Mažiulis (jo siūlymu aš ir buvau čia pakviestas) mane supažindino su žinomu vokiečių lituanistu Viktoru Falkenhahnu. Vėliau su juo gana ilgai kalbėjomės (aišku, lietuviškai) apie kalbininką J. Gerulį ir Vydūną, apie prieškarį Karaliaučiaus universitetą, – tai buvo tikrai spalvinga asmenybė!

Ryškiai prisimenu ir kitą įdomų susitikimą 1983 m. birželio mėnesį, kai dalyvavau Stokholmo tarptautinėje baltistų konferencijoje. Per vieną suvažiavimo vakarienę pakviestas prie lietuvių stalo (nes daugiausia kalbėdavau lietuviškai) susipažinau su Stokholmo lietuviu ir lituanistu Juozu Lingiu: susidomėjęs klausiausi jo pasakojimų apie, anot jo, nosį keliantį Maironį ir paprastą bei nuoširdų Vaižgantą, su kuriais jis susipažino studijuodamas Vytauto Didžiojo universitete Kaune, apie bendravimą prieškarį su minėtuoju lietuvių kalbos dėstytoju Milano katalikų universitete Ereminu.

1984 m. mano gyvenime įvyko du ypač svarbūs faktai. Kovo 3 d. Vilniaus santuokų rūmuose devintais mūsų pažinties metais pagaliau susituokėme su Birute, ta pačia pirmąsyk bendrabutyje Olandų gatvėje pamatyta raiškingų akių lietuvaitė, kuriai prieš kelis mėnesius tarybinė policija nedavė leidimo vienam mėnesiui išvažiuoti į Italiją pagal mano parūpintą kvietimą. Vestuvių vakarienė vyko viename Vilniaus restorane, nors prie Kauno gyvenantys Birutės tėvai norėjo iškelti iškilingą puotą savo namuose, kaip anksčiau buvo padarę vyriausiosios dukros Elenos vestuvių proga, bet tai nebuvo įmanoma, nes aš – užsienio pilietis.

Kai, pasibaigus mano turistinei penkių dienų vizai su privalomu apsistojimu viešbutyje, grįžau į Italiją Berlyno traukiniu „Leningrad Express“, žmona Birutė tegalėjo mane palydėti iki Gardino muitinės: jai buvo uždrausta išvykti iš Tarybų Sąjungos nesutvarkius visų reikalingų biurokratinių formalumų. Kitą mėnesį, kai atvažiavau į Vilnių dviejų savaičių stažui universitete, išvykimo reikalai dar nebuvo smarkiai pajudėję į priekį. Kadangi Birutė ir toliau gyveno įprastame triviečiame bendrabučio kambaryje Tauro gatvėje kartu su dviem merginomis, universiteto užsienio skyrius mus abu apgyvendino „istoriniame“ bendrabutyje Olandų gatvėje.

Antrasis įvykis – gegužės mėnesį Milano katalikų universitete laimėtas ordinarinio asistento konkursas, paskelbtas praėjusių metų rudenį. Šis laimėjimas buvo labai reikšmingas žingsnis mano karjeroje, nes leido įsigyti pirmąją tikrą darbo vietą ir atsisveikinti su gana ilgai užtrukusiu varganu stipendininko laikotarpiu: jau ramiau galėjau žiūrėti į savo ateitį, juo labiau kad dabar jaučiausi atsakingas ir už Birutę.

1984-ųjų vasara buvo gerokai įvairesnė nei ankstesnės. Liepos viduryje išvykau į Vakarų Berlyną pasitikti iš Vilniaus traukiniu atvažiuojančios žmonos Birutės, pagaliau išleistos iš Tarybų Sąjungos, kad galėtų gyventi su manimi Italijoje. Pasivaikščioję po Berlyną ir apžiūrėję sieną prie Brandenburgo vartų, toliau važiavome link Italijos, pakeliui sustodami Miunchene ir Insbroke. Pasiekę Parmą, tuoj išvažiavome į Dolomitus (žinojau, kad Birutei patinka kalnai) ir savaitę praleidome netoli vaikų stovyklos, kur dirbdavau studentavimo laikais. Vėliau nuvykome į kitą Alpių dalį, į

Kartu su Birute bažnytinių vestuvių dieną

Aostos slėnį, ir apsistojome nekantriai mūsų (ypač Birutės) laukiančio prelado Mincevičiaus vasarnamyje. Kadangi ir Mincevičius buvo didelis kalnų mylėtojas, maloniai leidome dienas kopdami Alpių šlaitais ar tiesiog grožėdamiesi jais iš vasarnamio sodelio, iki sutemų šnekučiuodamiesi prie vyno taurės...

Spalio pradžioje vėl susitikome su prelatu Mincevičiumi, šįkart – Romoje: važiovome pas jį aptarti bažnytinių mūsų vestuvių, kurios turėjo įvykti lapkričio 3 dieną. Sutarėme, kad mus sutuoks išėivijos vyskupas Antanas Deksnys, o pamokslą sakys pats Mincevičius. Žinodamas, kad Birutė

iš Lietuvos išvažiavo be pinigų (jai buvo leista išsikeisti tik 90 dolerių), kaip vestuvinę dovaną įteikė jai milijono lirų čekį (dabar – per tūkstantį eurų). Iškilmingose vestuvėse, kurios vyko Šv. Antano bažnyčioje Parmoje (toje pačioje, kur grodavau vargonais), dalyvavo net šeši kunigai: prelatas Mincevičius, vyskupas Deksnys, jo sekretorius prelatas Paulius Jatulis, tėvas Ereminas, Šv. Antano bažnyčios klebonas Evaristo Scaffardi ir mano parapijos klebonas Gabriele Pavarani.

Tuoj po šių iškilmių pradėjau dirbti prof. Bolognesi ordinariniu asistentu: mano pareigų Milano katalikų universitete gerokai padaugėjo, nors užtekdamo pabūti darbovietėje tris dienas per savaitę. Gyvendamas Parmoje išvažiuodavau į Milaną (iki jo – 130 km) ankstų rytą, o grįždavau vakare. Paskaitų buvo nedaug, todėl didžiąją dalį laiko praleisdavau puikioje bibliotekos skaitykloje dirbdamas savo mokslinį darbą.

1985-ieji mano gyvenime buvo ypatingi – birželio 26 dieną mes su Birute susilaukėme sūnaus Emilio! Tų pačių metų rudenį, universiteto kvietimu praleidęs visą mėnesį Vilniuje, žengiau svarbų žingsnį link mokslų daktaro disertacijos gynimo: darbas buvo sėkmingai apsvarstytas Baltų filologijos katedroje remiantis jau į rusų kalbą išversta teorine ir neseniai italų kalba paskelbta taikomąja dalimi. Pats gynimas vyko tik po trejų metų, nes antrosios dalies vertimas į rusų kalbą dėl įvairių peripetijų gerokai užtruko, kol pagaliau išgelbėjo Birutės draugė Liudmila, apsiėmusi tai padaryti.

Neeiliniai buvo ir 1986 metai: liepos mėnesį laimėjęs valstybinį ordinarinio kalbotyros profesoriaus konkursą, pasiekiau patį aukščiausią Italijos universiteto sistemos

lygį, prašokdamas žemesnįjį adjunkto profesoriaus (kitaip tariant, docento) laiptelį. Devynių narių (tarp jų – ir profesoriai Heilmannas, Bolognesi) komisija įvertino apie 100 kandidatų publikacijas bei mokslinę veiklą ir išrinko laimėtojus konkurse paskelbtoms vietoms (jų buvo 18) užimti. Vėliau sužinojau, kad mano laimėjimą lėmė baltistinis profilis ir apginta disertacija Vilniuje, išskiriantys mane iš kitų kandidatų.

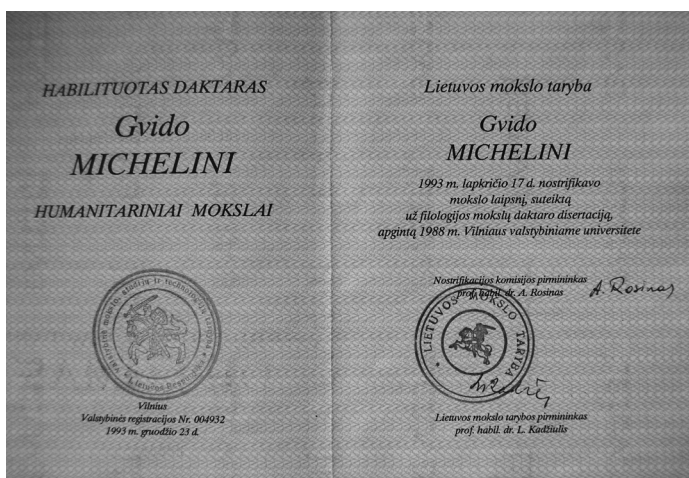
Paaškęjus, kad profesoriaus vietą galiu rinktis iš pietinės Italijos miestų – Bario, Potencos ar Mesinos, pasirinkau Potencą, nes tai mažas ir ramus miestas; be to, rektoriaus pareigas ten ėjo Milano katalikų universitetą baigęs, gerai prof. Bolognesi pažįstantis Cosimo Fonseca, kuris iš karto parodė man savo palankumą. Sutvarkęs visus formalumus, Potencos universitete pradėjau dirbti nuo 1987 m. pavasario. Su Birute buvome nutarę ir toliau gyventi Parmoje – pernešlyg skirtingas Pietų Italijos gyvenimo būdas; be to, Birutė turėjo tęsti Milano katalikų universitete pradėtą skaityti lietuvių kalbos kursą, kurį ji buvo perėmusi iš tėvo Eremino. Į Potencą, esančią beveik už 750 kilometrų nuo Parmos, važinėdavau naktiniu traukiniu, kelionė užtrukdavo apie 10 valandų. Atrodytų keista: kaip gali žmogus dirbti, sakykime, Maskvoje, o gyventi Vilniuje? Bet Italijoje tai įmanoma, ypač universiteto profesoriams, kurių metinis paskaitų krūvis tais laikais tesiekė vos 50 valandų: taigi sutankinęs paskaitas jas perskaitydavau per vieną semestrą, vėliau užtekdavo pasirodyti universitete kokį kartą per mėnesį.

Kai jau dirbau Potencoje, prof. Rigotti man pasiūlė sujungti ankstesnes dvi publikacijas *Prolegomeni teorici ad un'analisi del tempo (-aspetto) e della modalità nelle lingue*

naturali ir Tempo (-aspetto) e modalità nelle lingue baltiche į vieną knygą, kurią paskelbtų Katalikų universiteto lingvistikos centras. Knyga, pavadinta *Linguistica stratificazionale e morfologia del verbo. Con applicazione alle lingue baltiche* [Stratifikacinė kalbotyra ir veiksmazodžio morfologija, taikoma baltų kalboms], išėjo Brešioje 1988 m. vasarą, tad dar spėjau ją įteikti oponentams bei komiteto nariams prieš disertacijos gynimą.

1988 m. rudenį vėl praleidau mėnesį Lietuvoje. Atvažiavau pilnas smalsumo, nes Birutė, jau visą vasarą su Emiliuku prabuvusi čia, man smulkiai pasakojo apie užgimusio Sąjūdžio veiklą, pasikeitusią politinę atmosferą, Vilniaus katedros grąžinimą tikintiesiems. Iš tiesų Vilnius man pasirodė kitoks, ypač kai pats pamačiau, kaip milžiniška entuziastinga minia reaguoja į grąžintą Lietuvos trispalvę, kuri spalio 7 dieną buvo iškelta Gedimino pilies bokšte.

Tokių įvykių fone beveik nublanko spalio 4 d. Vilniaus universiteto auloje vykęs mano filologijos mokslų daktaro disertacijos „Laiko, veiksmo ir modalumo kategorijos ir jų funkcionavimas baltų kalbose“ gynimas, kuriame oponentais buvo mano mokytojas prof. Vytautas Mažiulis, prof. Albertas Rosinas ir Maskvos kalbininkė dr. Tatjana Bulygina. Remdamasi Vilniaus universiteto pristatyta dokumentacija, 1989 m. kovo mėnesį Maskvos Vyriausioji atestacinė komisija išdavė diplomą rusų kalba, kuris po kelių mėnesių man buvo įteiktas Verkių rūmuose. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, Lietuvos mokslo taryba nostrifikavo šį laipsnį ir išdavė habilituoto daktaro diplomą įtraukdama mane į Lietuvos mokslininkų gretas.

Habilituoto daktaro diplomas

Sutvarkęs visus su disertacijos gynimu susijusius formalumus, 1988 m. spalio mėnesio viduryje su šeima grįžau traukiniu per Lvovą ir Čiopą (pasienio su Vengrija punktas). Kartu atsivežėme į Italiją didelį aplanką su devynių lietuvių grafikų darbais, kurie turėjo būti pristatyti kitais metais Sarmedėje (netoli Venecijos) vykšančioje tarptautinėje parodoje, skirtoje vaikų knygų iliustracijoms. Atvežtą medžiagą parodos organizatoriams perdavėme per gydytoją Enzo Pellai, lietuvių menininkams žinomą grafikos ekspertą ir kolekcininką, su kuriuo prieš keletą metų mane supažindino tėvas Ereminas: būtent Pellai kilo idėja supažindinti Sarmedės parodos žiūrovus su atbundančios ir iš geležinės uždangos pamažu išsivaduojančios Lietuvos daile. Organizatorius maloniai nustebino aukštas meninis darbų lygis, todėl nutarė juos eksponuoti atskiroje Sarmedės rotušės salėje ir parengti vien Lietuvos darbams skirtą katalogą. Taip atsirado gražus

leidinys *Mostra dell'illustrazione lituana contemporanea* [Dabartinės lietuvių iliustracijos paroda], kurį rengiant abu su Birute talkininkavome kaip vertėjai ir „ryšininkai“ su Lietuva; paroda buvo atidaryta 1989 m. rudenį, Berlyno sienos griuvimo išvakarėse.

Tų pačių metų pavasarį Lietuvos vardas įsiveržė į italų teatro mylėtojų ratą: tarptautiniame Parmos festivalyje pirmą kartą Italijoje buvo parodyti du Eimunto Nekrošiaus režisuoti spektakliai „Pirosmani, Pirosmani...“ ir „Dédé Vania“. Pasisekimas buvo didelis ir nevienadienis: sulaukęs išskirtinio dėmesio, Nekrošius dar daugybę kartų grįžo į Italiją – čia jis ne tik atveždavo namie sukurtus spektaklius, bet ir statydavo juos su italų aktoriais. Nekrošius buvo laukiamas ne vien dramos teatruose: Italijoje jis režisavo ne vieną operą, vedė daug teatro dirbtuvių bei seminarų. Tokiais atvejais jam visuomet vertėjaudavo Birutė; per ją ir man ne kartą teko įdomiai pabendrauti su šiuo režisieriumi ir pasišnekučiuoti apie daug ką, ne tik apie teatrą.

Tuoju po pirmojo Nekrošiaus apsilankymo Italijoje vėl vykau į Lietuvą Vilniaus universiteto kvietimu. Kadangi prieš tai turėjau dalyvauti Stokholmo tarptautinėje baltistų konferencijoje, planavau per Helsinkį plaukti į Taliną, o iš ten traukiniu pasiekti Vilnių. Deja, Tarybų Sąjungos konsulate Milane paaiškėjo, kad italams toks maršrutas negalimas, todėl buvau priverstas iš Stokholmo važiuoti į Berlyną ir įprastu naktiniu traukiniu „Leningrad Express“ per Varšuvą pasiekti Vilnių. Atvažiavęs spėjau pamatyti, kaip Sąjūdžio vedama Lietuva birželio 14 d. iškilmingai paminėjo pirmuosius komunistinio režimo vykdytus trėmimus į Sibirą: buvo pašventinta Tremtinių koplyčia Vilniaus katedroje ir ką tik

atstatyti trys didžiuliai betoniniai kryžiai, pokario metais su-sprogdinti stalinistų; vėliau susirinkusiai milžiniškai žmonių miniai Katedros aikštėje buvo atliktas jaudinantis Mozarto *Requiem*. Deja, rugpjūčio 28 dieną neteko pačiam dalyvauti Baltijos kelyje, bet ten stovėjo Birutė su sūneliu, seserimis ir kitais artimaisiais, sudarę gyvą rankų grandinę Katedros aikštės centre: tai turėjo būti pats išpūdingiausias ne tik tų metų, bet ir viso šimtmečio įvykis Lietuvoje.

Sąjūdžio mintimis dalijomės ir su prof. Vytautu Ambrazu, kai šio stažo metu vieną dieną apsilankiau jo namuose Kražių gatvėje. Mus sieja gražus ryšys, užsimezgęs 1984 m. vasarą, kai jam parūpinau kvietimą į Milano kalbininkų draugijos konferenciją ir globojau jį per mėnesio viešnagę Italijoje. Pasibaigus mūsų pokalbiui apie dabartinę Lietuvos politinę situaciją, prasitariau jam apie paskutinius savo tyrinėjimus (antrosios disertacijos teorijų taikymas sanskritui ir senovės graikų kalbai), skųsdamasis, kad iš jų negalima ištraukti nieko reikšmingesnio. Tada jis pasiūlė pakeisti sritį ir, išnaudojant gerą lotynų kalbos mokėjimą, patyrinėti senosios lietuvių raštijos tekstus, išverstus iš lotyniškų šaltinių. Prisiminęs jau gerokai anksčiau prof. Jono Palionio duotą patarimą tyrinėti Vaišnoro 1600 m. *Žemczugos Theologischkos* ryšius su lotyniškais šaltiniais, neprieinamais lietuvių kalbininkams, iš karto pagalvojau, kad gal iš tikrųjų vertėtų panagrinėti šį paminklą. Prof. Ambrazas sveikino tokią idėją ir patarė pradėti nuo Wilhelmo Witte's disertacijos *Der Uebersetzer Simon Waischnoras d. Ae.* [Vertėjas Simonas Vaišnoras senasis], kurios egzempliorius saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Parsivežęs jos kopiją į Italiją pradėjau visą dvidešimtmetį trukusį religinių lietuviškų tekstų

tyrinėjimą, apie kurį smulkiau papasakosiu antrajame knygos skyriuje.

Tais pačiais 1989 m. Parmos universiteto Pedagoginis fakultetas buvo pertvarkytas į Filologijos ir filosofijos fakultetą. Kaip valandininkas nuo lapkričio mėnesio sutikau jame dėstyti naujose programose numatytą kalbotyros kursą, tikėdamasis ateityje sulaukti galimybės čia gauti pastovią profesoriaus vietą ir palikti tolimąją Potencą. Taigi penketą metų važinėdavau į Potencą ir dar dėstydavau Parmoje: pasitaikydavo, kad vos ne tiesiai iš naktinio traukinio eidavau skaityti paskaitų Parmos universitete.

1990 m. pavasarį, kai po nepriklausomybės paskelbimo Lietuvos vardas vos ne kasdien pasirodydavo pirmuosiuose Italijos laikraščių puslapiuose, atsirado ir savotiškos visuomeninės veiklos galimybė. Išnaudodami palankias aplinkybes su Birute ėmėmės pristatinėti Lietuvos dabartį, praeitį ir unikalią kalbą aprašančią jos knygą *Lituania*, išėjusią Milane kaip tik kovo 11 d. išvakarėse: tai suteikė mums progą Milane, Romoje, Parmoje ir kitur supažindinti susidomėjusius klausytojus su ką tik Lietuvos įveiktais žygdarbiais bei dar įveiktiniais sunkumais iki visiškos nepriklausomybės. Vėliau su Italijos televizijos žurnalistu Andrea Damilano, su kuriuo susipažinau per dokumentalistę Laimą Pangonytę, bei kitais italais Romoje įkūrėme Italijos-Lietuvos draugiją „Associazione italiana per la Lituania“: prisimenu įkūrimo akto pasirašymą pas notarą dalyvaujant ir lietuvių išeivijos diplomatai Kaziui Lozoraičiui, kuris negalėjo pasirašyti, nes turėjo tik prieškarinio Lietuvos pilietybę. Tarpininkaujant šiai draugijai ir mano pažįstamam Montekjarugolo (Parmos sritis) savivaldybės merui Giampietro Carboni, 1991 m. pradžioje

Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Bronius Kuzmickas gavo oficialų kvietimą apsilankyti Italijoje – tuo metu tai nebuvo paprastas dalykas, nes dauguma italų politikų vengdavo bet kokios veiklos, kuri galėtų suerzinti Lietuvos atsiskyrimo nepripažįstančią tuometinę Tarybų Sąjungą bei Italijoje garbinamą Gorbačiovą. Atvykęs Kuzmickas pirmiausia apsistojo Romoje, kur jį globojo Damilano ir vietiniai lietuviai, vėliau atvažiavo į Parmą: iš čia jį lydėjau į Milane suorganizuotus susitikimus Lombardijos srities prezidentūroje ir kitose institucijose. Iki šios dienos gyvai prisimenu, kaip tada mes pasiekėme Milaną traukiniu, sėdėdami antrosios klasės vagone, o po Milaną važinėjome miesto transportu kaip visi eiliniai žmonės (gaila, kad šiandien tiek Lietuvos, tiek italų politikai elgiasi kitaip, laikydamis save aukštesniais už savo rinkėjus...). Minėtos draugijos pastangomis 1991 m. vasarą Lietuvos parlamentarų grupė buvo pakviesta dalyvauti tarptautiniame politikų suėjime San Džovanio (San Giovanni al Natisone) miestelyje netoli Italijos sienos su Slovėnija. Čia vertėjaudamas turėjau progą susipažinti ir gražiai pabendrauti su keliais naujai atgimstančios Lietuvos politikais, tarp kurių buvo ir Saulius Šaltenis, vėliau tapęs Lietuvos kultūros ministru. Tikriausiai jo iniciatyva po kelių metų Kultūros ministerijos buvau apdovanotas gražiuoju P. Repšio medaliu už nuopelnus Lietuvai.

Situacija kiek pasikeitė po Maskvoje vykusio nesėkmingo pučo (kaip tik tomis dienomis su giminaičiais atostogavome prie Dringio ežero Ignalinos apylinkėse): Lietuvai atgavus visišką nepriklausomybę, pavienių entuziastų veikla jau nebebuvo reikalinga, nes visus svarbiausius Lietuvos reikalus Italijoje tvarkė ambasada Romoje. Mano

ryšiai su šia ambasada užsimezgė nuo pat jos atsiradimo, pažinau visus čia dirbusius ambasadorius – nuo Stasio Lorzaičio iki dabartinio Petro Zapolsko. Ypač gražiai teko pabendrauti su buvusiu Lietuvos ambasadoriumi Italijoje Šarūnu Adomavičiumi, svainės Elenos senu šeimos draugu. Ne kartą teko su juo susitikti įvairiomis progomis: pradedant 2005 m. lapkričio mėnesiu, kai Pieve d'Alpago miestelyje buvo pasirašyta mano užmegztos bičiulystės sutartis tarp šios Alpių vietovės ir Kalvarijos, ir baigiant 2008 m. rudeniu, kai Parmoje vyko Lietuvos garbės konsulo pareigų, kurias pradėjo eiti geras (deja, neseniai staiga miręs) mano bičiulis, veiklus verslininkas Giorgio Schiaretti, inauguracinė ceremonija.

Naujas mano gyvenimo etapas prasidėjo 1994 m. rudenį, kai pagaliau pavyko gauti ordinarinio profesoriaus etatą gimtojo Parmos miesto universitete. Po kiek laiko šalia kalbotyros dalykų čia pradėjau skaityti baltų filologijos kursą, kurį nuo 2005 m. rudens savotiškai pratęsė Birutės dėstomas lietuvių kalbos kursas (tai pirmas savarankiškas tokio pobūdžio kursas Italijos universitetuose po 1945 m.). Kai kartą prof. Rigotti pasiūlė man grįžti į didesnę prestižą turintį Milano katalikų universitetą, jam atsakiau, kad, pripratus pasiekti darbovietę per keliolika minučių dviračiu, nebesinori grįžti prie varginančio važinėjimo traukiniais, prarandant laiką ir sveikatą.

Gyvendamas gerokai ramiau, galėjau vėl atsidėti muzikiniams jaunystės pomėgiams. Nusipirkau pačias geriausias muzikos teorijos ir muzikinės analizės knygas italų kalba ir įsigijau svarbiausias Bacho, Mozarto ir Beethoveno kūrinius nagrinėjančias studijas. Pasiremdamas tokia medžiaga

Ant namo laiptų Juragiuose 1998 m. vasarą kartu su šeima, savo ir Birutės tėvais, uošvienės broliu Antanu, svainėmis ir sūnėnais

ėmiausi turimų partitūrų kūrinių struktūrinės analizės, į kurią gilindavausi vakarais sekdamas klausomos muzikos natas. Turėjau puikų kompaktinių diskų grotuvą ir kelis šimtus kompaktinių diskų. Patikdavo ne tik klausytis muzikos, bet ir pačiam groti, tik jau ne vargonais bažnyčioje, o pianinu savo namuose – šis instrumentas, dovanotas ypač mane mylėjusios tetos Lauros, atsirado naujajame mūsų bute 1992 metais. Bet didžiausia tų metų dovana buvo dukros Martinos gimimas – pradėjau galvoti, kad iš likimo gal gavau visa, ko tik galėjau svajoti.

Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, italams nebereikėjo jokių kvietimų nei vizų, todėl joje pradėjau lankytis gana dažnai. Vasarą atvažiuojame savo automobiliu, paprastai per Austriją, Čekiją ir Lenkiją, retsykais siekiame

Vokietiją – per Berlyną arba Dresdeną patekdami į Lenkiją. Iš pradžių didžiąją dalį atostogų praleisdavome uošvių name (jie gyveno Juragiuose – šalia Kauno Garliavos apylinkėje esančioje gyvenvietėje), o iš čia keliaudavome po visą Lietuvą. Nors tikroji Lietuva mūsų vaikams ilgai buvo senelių kiemas: čia tarp Birutės mamos rūpestingai prižiūrimų gėlynų jie kartu su pusbroliais Pauliumi ir Mindaugu (vėliau atsirado ir pusseserė Beatričė, visų Bitute vadinama) praleido vaikystės vasaras, čia išmoko žaisti krepšinį, kasti bulves, gliaudyti vyšnių kauliukus, pagirdyti karvę ganykloje; čia jie išmoko ir senį besmegenį lipdyti, kai grįždavome žiemą švęsti Kalėdų. Kiekvieną kartą išvažiuodami rudenį į Parmą vaikai apsipildavo ašaromis, bežiūrėdami į tolstantį senelių kiemą.

Gyvendamas pas uošvius netoli Kauno, 1993 m. per prof. Aleksandrą Vanagą užmezgiau ryšius su Vytauto Didžiojo universitetu ir pradėjau bendradarbiauti su Lietuvių kalbos katedra: esu čia skaitęs du teksto lingvistikos kursus, vedęs įvairius seminarus pagal Europos Sąjungos programas, dalyvavęs kelių daktaro disertacijų gynime. Uošviams 2005 m. pardavus savo namą prie Kauno ir persikėlus į Vilnių, bendradarbiavimas su Vytauto Didžiojo universitetu nutrūko. Tačiau tuo metu jau buvo užsimezgęs gražus ryšys su kita Lietuvos aukštąja mokykla: mat 1996 m. vasarą Nidoje susipažinęs su tuometiniu Klaipėdos universiteto rektoriumi Stasiu Vaitekūnu pradėjau vaisingai bendradarbiauti su šiuo universitetu, mane ypač dominančiu dėl tos aplinkybės, kad šis miestas kadaise priklausė buvusiai Mažajai Lietuvai, kurios paveldą aš tyrinėju. Nuo 2001 m. Klaipėdos universitete skaitau kursus ir seminarus pagal

Europos Sąjungos programas; priklausau buvusio rektoriaus Vlado Žulkaus bei dekaną Rimanto Balsio pastangomis įsteigta ir 2011 m. spalio mėnesį pirmąsyk susirinkusiai šios aukštosios mokyklos humanitarinių mokslų srities profesorių kolegijai, į kurią aš įtrauktas kaip Klaipėdos universiteto garbės daktaras ir dažnai čia apsilankantis nevietinis profesorius. Šis universitetas 2009 m. paskelbė dešimtmečio tyrinėjimų rezultatus apibendrinančią mano knygą *Mažosios Lietuvos giesmyčių istorija*, o 2011 m. pavasarį su mano pasiūlytu Pieve d'Alpago miesteliu pradėjo tarptautinę bendradarbiavimą dėl Lietuvą liečiančios svarbios knygos *Historia delle guerre civili di Polonia* [Lenkijos pilietinių karų istorija], kurią parašė XVII a. antrojoje pusėje šiame miestyje klebonavęs Venecijos Respublikos diplomatas Alberto Vimina (tikroji pavardė – Michele Bianchi): taip atsirado Lietuvos mokslo tarybos paremta ir 2012 m. pabaigoje Klaipėdoje išleista Vimino knygos faksimilė kartu su Birutės parengtu lietuvišku vertimu bei mano ir istoriko Vacio Vaivados įvadiniais straipsniais. Buvodamas Klaipėdoje turiu su kuo maloniai praleisti laiką – tai kolegų Stasys Vaitekūnas, Rimantas Balsys, Lina Petrošienė, Audronė Kaukienė, menininkų Virgilijaus ir Giedrės Burbų šeima, su kuria mus sieja graži ilgametė draugystė.

Tačiau daugiausia mokslinių ir kultūrinių ryšių susikaupė sostinėje (čia paprastai apsistoju pas svainius Aureliją ir Ireniją, gyvenančius mūsų bute prie Vingio parko): juk būtent čia dar 1975 m. prasidėjo vaisingas mano bendradarbiavimas su Vilniaus universitetu, nenutrūkęs iki šių dienų ir ypač pagyvėjęs Filologijos fakulteto dekanu tapus buvusiam mano studentui Antanui Smetonai, 1993 m.

Vytauto Didžiojo universitete lankiusiam mano skaitytą teksto lingvistikos kursą. Susitikę Vilniuje 2012 m. pradžioje aptarėme galimą Vilniaus ir Parmos universitetų bendradarbiavimą pagal Europos Sąjungos programas: jau pasirašyti reikalingi dokumentai, ir nuo 2013 m. ruošens mano universiteto studentai galės lankyti paskaitas toje aukštojoje mokykloje, kurioje ir aš kadaise mokiausi. Deja, jie ten neberas tų garsiųjų ir talentingų profesorių, dirbusių paskutiniaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais, nes vieni išėjo į pensiją, kiti jau iškeliavo Anapilin – tai mano mokytojas indoeuropeistas Vytautas Mažiulis, fonetikas ir dialektologas Aleksas Girdenis, baltų kalbų įvardžių bei daiktavardžių tyrėjas Albertas Rosinas. Ypač gražūs ryšiai buvo užsimezgę su pastaruoju – abiejų mano disertacijų oponentu, kurį ištisą savaitę globojau Parmoje, kai prieš keliolika metų, gavęs Italijos užsienio reikalų ministerijos stipendiją, buvo čia atvažiavęs. Pamenu, kaip susidomėjęs tada klausiausi išsamių jo pasakojimų apie tarybinio saugumo persekiotą ir gal nužudytą jo mokytoją Joną Kazlauską, turbūt patį talentingiausią XX a. antrosios pusės lietuvių kalbininką; apie jaunystės peripetijas, prasidėjusias tada, kai, lankydamas doktorantūros kursus Rygoje, buvo atidavęs dokumentus įstoti į komunistų partiją, bet vėliau, tėvo paragintas, apsigalvojo ir nutarė juos atsiimti, dėl to iš karto netekęs vietos doktorantūroje ir atsidūręs gatvėje.

Maždaug nuo 1980 m. pradėjau lankytis Lietuvių kalbos ir literatūros institute ir kompetentingos tautosakininkės Bronislavos Kerbelytės padedamas iš tautosakos archyvo rinkau kalbinę medžiagą moksliniams savo darbams.

Aktyviai bendradarbiavau su vėliau atsiskyrusiu Lietuvių kalbos institutu tuo metu, kai bičiulis Vytautas Ambrazas vadovavo Sintaksės skyriui, o vėliau – rengiant Kleino giesmyno leidimą, kurį nuoširdžiai rėmė prof. Danguolė Mikulėnienė.

Jau geras dešimtmetis, kai produktyviai dirbame kartu su Lietuvos dailės muziejaus direktoriumi Romualdu Budriu ir jo „dešiniąja ranka“ – naujojo Valdovų rūmų muziejaus direktoriumi Vydu Dolinsku: kartu esame parengę publikaciją *Trumpas pasakojimas apie Lietuvos ir Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje*, kurioje pateikiamas Venecijos Respublikos pasiuntinio Michele's Bianchi (pasirašančio Alberto Vimina slapyvardžiu) teksto apie Lietuvos karus su Rusija lietuviškas vertimas su mano ir prof. Antano Tylos įvadiniais straipsniais. Išėjus įspūdingam veikalui *Opera Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose* (su straipsnių vertimais į italų ir kitas kalbas), plėtojame bendradarbiavimą su tais Italijos miestais, iš kurių kilę žmonės, sukūrę ir pastatę XVII a. pirmojoje pusėje Vilniuje parodytas operas, – tai libretistas Virgilio Puccitelli, kompozitorius ir dirigentas Marco Scacchi, scenografas Agostino Locci. Su Romos pašonėje įsikūrusiu Galezės miesteliu, kasmet rengiančiu M. Scacchi muzikos festivalį, mąstome apie tai, kad vienas tokių renginių galėtų įvykti atkurtuose Valdovų rūmuose...

Būdamas Vilniuje pasinaudoju galimybe užėiti į Lietuvių katalikų mokslo akademiją (prof. Antano Tylos ir vyskupo Jono Borutos pasiūlymu 2009 m. esu išrinktas jos nariu akademiku): įdomu dalyvauti čia vykstančiuose seminaruose, kuriuose dažnai kalbama aktualiais lietuvių

gyvenimo klausimais. Iš prelado Mincevičiaus žinojau apie šią Akademią, tuomet dar veikusią išeivijoje Romoje, iš jo gavau istoriko Konstantino Avižonio *Rinktinis raštas* bei kitas vertingas Akademijos publikacijas; prisimenu ir kunigo Eremino pasakojimus apie Lietuvos katalikų mokslo akademijos veiklą Kaune, prieškario Lietuvoje, ir jos narį sulietuvėjusį šveicarą akademiką Juozą Eretą.

Jau kelerius metus sėkmingai bendradarbiauju ir su Lietuvos mokslų akademija (2007 m. mane išrinkusia užsienio nariu), ypač gražius ryšius palaikydamas su akademiku prof. Domu Kaunu, su kuriuo mane jungia bendri Mažąją Lietuvą liečiantys moksliniai interesai. Būtent jis mane paskatino parašyti savo biografiją – esu jam dėkingas už šią idėją, nes pats niekada nebūčiau sugalvojęs to daryti.

Jau minėjau, kad uošvijoje esame praleidę daugybę vasaros mėnesių. Nuo 1993 m. iš čia pradėjome važinėti į vasarnamį prie Baltųjų Lakajų netoli Mindūnų; čia svainės Elenos draugė Regina leisdavo pagyventi ištisą savaitę. Keliaudavome „tarybinėmis sąlygomis“, nes į mano nedidelį automobilį Fiat Ritmo susėsdavome po septynis ar aštuonis žmones (įskaitant mažuosius), o dar prisikraudavome patalynės ir kaimiško maisto. Tame vasarnamyje linksmi leisdavome laiką: dienomis važiuodavome grybauti į miškus už Labanoro, o vakarais sėdėdavome prie paežeryje susikurto laužo. Italijoje niekuomet nebuvau grybavęs, tad neturėjau jokios patirties: iš pradžių į savo krepšį dėdavau visus rastus grybus, kuriuos parnešęs duodavau kam nors atrinkti šungrybius. Po truputį tapau patyrusiu grybų rinkėju ir išmokau daugelį lietuviškų jų pavadinimų, kurių tik dalį sugebėčiau pasakyti itališkai.

Po kelerių metų pradėjome važinėti ir į priešingą Labanoro girios galą, į Kumelynės kaimą Švenčionių rajone; čia apsistodavome svainės Aurelijos bendradarbės Danutės sodyboje. 2000 m. pavasarį sužinojome, kad gretimame Žukaučiznos kaime, prie Lakajos upės, parduodama sena sodyba su 12 arų plotu: pastatai griūvantys, bet kaina nedidelė ir vieta graži. Nusipirkę sodybą, kartu su Aurelija ir jos vyru Irenijumi rudenį griovėme senus medinius pastatus ir statėme naujus, irgi medinius. Statyba užtruko pusantrų metų, ir 2002 m. vasarą jau galėjome praleisti savoje sodyboje prie Lakajos Labanoro girioje. Kitą vasarą, atsivežęs iš Italijos seną sūnaus Emilio dviratį, važinėjau miškų keliukais, kartais nutoldamas 20–30 kilometrų. Mėgstame paiškylauti ir su mašinomis: visai netoli – gražiausios Ignalinos nacionalinio parko vietos, medinė Palūšės bažnyčia, senovinis Rėkučių režinis kaimas. O maloniausia vakarais, kai susėdę visi prie ilgo virtuvės stalo arba pavėsinėje šnekučiuojamės ir skanaujame vyną.

Vėliau nutarėme atstatyti Birutės senelių namus jos paveldėtame ūkyje prie Dubysos; iš čia 1948 m. jos tėvas kartu su savo motina, broliu Antanu ir seserimi Antose buvo ištremti į Sibirą. Pagrindinius statybos darbus užbaigėme 2006 m. pavasarį, vėliau dar pristatėme pavėsinę, kurioje prie ilgo stalo šiltais vasaros vakarais mėgstame ilgai pasėdėti. Nors ir čia sunkiai telpame, jei susirenka visa mūsų šeimyna (kuri, reikia pasakyti, labai vieninga): mūsų keturi, Aurelijos šeimoje – trys, Elenos, skaičiuojant sūnus su antromis pusėmis ir visomis atžalomis, – jau devyni; iš senelių, deja, teliko viena Močiutė. Šiame nuošaliame

nepaprastai gražiamе kampelyje praleidžiame beveik visas vasaros atostogas. Retai kada liekame vieni: susirenkame ne tik prie stalo, klegėdami, juokaudami, vynų kokybe varžydamiesi, bet ir prie darbų. Gražiai žaliuojančios vejос, išpuoselėti gėlynai – tai bendras visų, Birutės seserų, sūnėnų, darbas. Mėgstamiausias mano užsiėmimas – su motoriniu pjūklu kirsti sausuolius ir apgenėti sveikus medžius. O tų medžių turime visokiausių – iš mūsų ūkiui priklausančių 86 hektarų beveik pusė apaugusi mišku, o kur dar šimtamėčių liepų alėja ir galingi klevai šalia sodybos, šalimais vinguriuojančios Dubysos pakrantes aptūpusios ievos. Ir ąžuolai, eglės – kiek jų čia naujai girininko Nerijaus dėka prisodinome. Nepamatysime jų patys užaugant – tebus mūsų vaikų vaikams, nors ir planuojame abu su Birute, pensijos sulaukę, didžiąją metų dalį čia praleisti. Viliamės, kad ir mūsų vaikai noriai čia važiuos kaip iki šiol. Džiaugiamės, kad jie, turėdami galimybę augti dviejuose kraštuose, praturtėjo naujais potyriais, išmoko branginti giminystės ryšį, įgijo antrą tėvynę (kaip džiūgavo mūsų dukra Martina, gavusi Lietuvos pilietybę!).

Kartais, kai pagalvoju apie Lietuvoje praleistą laiką, apie visus čia sutiktus žmones, su kuriais jaučiuosi neišskiriamais saitais susietas, nebežinau, ar aš tikras italas, ar netikras lietuvis... Ir nežinau, kaip būtų susiklostęs mano gyvenimas, jeigu nebūčiau pasiryžęs atvažiuoti į geležinės uždangos atskirtą Lietuvą ir tą pirmadienio vakarą nebūčiau užėjęs į lemtingąjį kambarį Olandų gatvės bendrabutyje... Tik žinau, kad ir vėl likimas nebuvo šykštus ir skyrė man dvigubą dovaną: gimęs Italijoje, gavau dar ir Lietuvą.

1989–2009 m. lituanistiniai darbai

1. Lietuvių religinės prozos tyrinėjimai

Vaišnorio *Zemczuga Theologischka*

Taigi viskas prasidėjo nuo pirmajame skyriuje minėto pokalbio apie Wittė's disertaciją *Der Uebersetzer Simon Waischnoras d. Ae.* 1989 m. parsivežęs ją į Italiją, perskaičiau per birželio mėnesį surasdamas pagrindinius jos teiginius 1976 m. iš Vilniaus universiteto bibliotekos įsigytame *Zemczugos Theologischkos* nuoraše. Atkreipiau dėmesį, kad *Zemczugos Theologischkos* pavadinimą turinti pagrindinė šios knygos dalis (p. 1a–258a) yra išversta iš 1594 m. išleisto Adamo Francisci lotyniško traktato *Margarita theologica, continens methodicam Explicationem praecipuorum capitum doctrinae Christianae*. Knygoje dar išspausdintas (p. 258b–269b) tekstas *Apie Dusches žmoniu numirusiu*, išverstas iš Heerbrando lotyniško traktato *Compendium theologiae* skyriaus *De statu animarum*, ir dvi iš vokiečių kalbos išverstos maldos. Gale pateiktas tekstas *Apie Popieszischkaje Missche* atskirai sunumeruotais puslapiais, išverstas iš Hunnius traktato *Articulus sive Locus de Sacramentis veteris et novi Testamenti* skyriaus *De Missa Pontificia*; tačiau, kaip įrodė Witte, šiuo atveju vertėjas į lietuvių kalbą daug kur rėmėsi ne lotynišku originalu, o 1591 m. išėjusiu

vokišku vertimu *Der Artickel von den Sacramenten Altes unnd Neues Testaments*.

Nutariau iš pradžių patyrinėti *Zemczugos Theologischskos* ryšius su lotynišku traktatu *Margarita theologica*, todėl prieš 1989 m. vasaros atostogas per Potencos universitetą iš Bambergo miesto bibliotekos užsakiau šio veikalo pirmojo 1594 m. leidimo egzemplioriaus mikrofilimą. Kartu pasidariau turimo *Zemczugos Theologischskos* nuorašo darbinę kopiją, kurią liepos mėnesį atidžiai perskaičiau raudonu pieštuku išryškindamas dabartinei lietuvių kalbai nebūdingus sintaksinius reiškinius, į kuriuos pirmiausia ketinau atsižvelgti turėdamas lotynišką šaltinį. Kitą mėnesį negalėjau dirbti su *Zemczuga Theologischka*, nes pradėjau rinkti medžiagą savo pranešimui „Die indogermanische Vorlage der -ā- und -ē-Präterita in den baltischen Sprachen“, kurį rugsėjo mėnesį turėjau skaityti Jenos universitete organizuojamame baltistų suvažiavime. Labai laukiau kelionės į Jeną, nes norėjau pats patirti, kokia politinė atmosfera vyrauja Demokratinėje Vokietijoje po vasaros neramumų, kai tūkstančiai jos piliečių mėgino prasiveržti pro „geležinę uždangą“. Tais metais jau buvau buvęs Demokratinėje Vokietijoje, kai birželio mėnesio pradžioje dalyvavau TSRS mokslo ir kultūros namuose Berlyne vykusiame baltistų suvažiavime (savo pranešimą skaičiau po didžiuliais Höneckerio ir Gorbačiovo plakatais) – taigi bus su kuo lyginti. Ir iš tiesų viešėdamas Jenoje pastebėjau, kad per gana trumpą laiką padėtis pasikeitė, žmonės drįsta kalbėti laisviau, bet net neįsivaizdavau, kad jau po dviejų mėnesių grius Berlyno siena.

Po vasaros atostogų gavęs mikrofilimą iš Bambergo ir pasidaręs jo kopiją popieriuje, ėmiausi sistemingai lyginti

su lotynišku tekstu. Iš karto pastebėjau, kad šiame tekste yra daug į tuometinę lietuvių kalbą nelengvai verčiamų techninės srities žodžių: buvo akivaizdu, kad Vaišnoriui reikėjo įveikti didesnius leksikos sunkumus negu ankstesnių Mažosios Lietuvos publikacijų autoriams, išvertusiems žmogaus buičiai artimesnes giesmes ir Bibliją bei eiliniams tikintiesiems skirtą Lutherio Enchiridioną. Darbą dar sunkino ir tai, kad Vaišnoras neturėjo galimybės pasiremti lotynų-lietuvių kalbų žodynu, kurio tais laikais ir nebuvo. Kad galėčiau įvairiapusiškai įvertinti leksikos vertimo problemišumą, nutariau storame sąsiuvinyje abėcėlės tvarka surašyti lotyniškus *Margarita theologica* žodžius, o šalia – lietuviško vertimo atitikmenis. Surinkęs sąsiuvinyje pakankamai medžiagos ir nutaręs surasti lotyniškus žodžius Sirvydo *Dictionarium trium linguarum*, Menge's-Kopia *Słownik Łacińskiego-Polski*, Georges'o *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*, atkreipiau dėmesį į įdomų faktą: nereti originalo žodžių struktūros neatspindintys lietuviški atitikmenys (pvz., *prapulti* < *perire*, *atmesti* < *deponere*, *apdengti* < *tegere*, *išdalyti* < *distribuere*) galėtų būti laikomi minėtų žodynų lenkiškų ar vokiškų atitikmenų vertiniais (pagal kalbotyros terminologiją – kalkėmis). Ši įžvalga leido prieiti išvadą, kad tiek lenkų, tiek vokiečių kalbą gerai mokantis Vaišnoras tikriausiai traktatą *Margarita theologica* vertė turėdamas šalia lotynų-lenkų ir lotynų-vokiečių kalbų žodynus, nors dar nežinojau, kokiais konkrečiais žodynais jis pasinaudojo. Lyginimas su originalu taip pat leido įsitikinti, kad lietuviškas vertimas daug kur yra pažodinis, o gausybė jo konstrukcijų aiškiai rodo lotyniško teksto įtaką vertėjui. Būtent todėl savo pratarmėje Vaišnoras pagrįstai rašė, kad versdamas stengėsi

nenutolti nuo originalo sakinių ir frazių sandaros ir kiek galima laikytis pažodinio vertimo principų (*ego in translatione me ad eosdem phrases et loquendi formas accomodavi, et verbum verbo, quantum fieri potuit, reddidi*); išvertęs giesmes iš vokiečių kalbos*, jis puikiai žinojo, kad negalės taip laisvai išversti *Margarita theologica*, nes čia ne poezija, o mokslinė literatūra.

1990 m. pavasarį kelias dienas sėkmingai praleidau Hercogo Augusto bibliotekoje Volfenbiutelyje (Wolfenbüttel). Pavyko nustatyti, kad Vaišnoro panaudotas lotynų-vokiečių kalbų žodynas greičiausiai buvo tais laikais populiarius Dasypodius *Dictionarium Latinogermanicum et vice-versa Germanicolatinum*, aiškinantis leksinius Vaišnoro pasirinkimus geriau nei toje pačioje bibliotekoje saugomas Frisius *Dictionarium Latinogermanicum*. Grįžus į Italiją pavyko surasti Dasypodius žodyno egzempliorių valstybinėje Parmos bibliotekoje, todėl nebereikėjo užsakyti jokio mikrofilmo iš Hercogo Augusto bibliotekos. Volfenbiutelyje dar palyginęs savo darbinį *Zemczugos Theologischkos* nuorašą su 1602 m. išėjusiu vokišku *Margarita theologica* vertimu, reikšmingų sintaksinės sandaros sąsajų nepastebėjau, bet atkreipiau dėmesį į man naują faktą, kad lietuviško vertimo citatos iš Biblijos neretai artimesnės vokiško vertimo atitikmenims (paimitiems iš Lutherio) nei lotyniškiems *Margarita theologica* originalams. Priėjęs išvadą, kad Vaišnoras dalį citatų išvertė iš gerai žinomos Lutherio Biblijos, nusipirkau Roloffo leidinį *Das Neue Testament in der deutschen Übersetzung von Martin Luther* ir sistemingai pradėjau tyrinėti lietuviškų citatų

* Plg. Guido Michellini, 1612 m. „Giesmes Chriksczionischkos ir Duchau-nischkos“; renesansinio ciklo pabaiga, Vilnius, 2010, p. 14, 176–177, 199.

sąsajas su Lutherio tekstu. Iš principo būtų galima ir prielaidai, kad dar atsižvelgta į lenkišką Biblijos vertimą, bet nuo to klausimo atsiribojau.

Tą patį pavasarį iš Vroclavo universiteto bibliotekos ir Hercogo Augusto bibliotekos Volfenbiutelyje gavau antrojo (1596) ir trečiojo (1599) *Margarita theologica* leidimų mikrofilmus. Pasidaręs popierines kopijas, lyginau jas su pirmuoju leidimu ir lietuvišku vertimu prieidamas išvadą, kad Vaišnoras tikriausiai pasinaudojo ir 1596 m. leidimu, pasižyminčiu tam tikrais savotiškais bruožais.

Turėdamas minėtą medžiagą ir Heerbrando traktato skyriaus *De statu animarum* nuorašą iš Vatikano bibliotekoje saugomo 1578 m. leidimo egzemplioriaus 1990 m. vasarą pradėjau rašyti monografiją *Le traduzioni dal latino di un volume lituano del 1600. Studio sulla lingua della „Margarita Theologica“* [Vertimai iš lotynų kalbos lietuviškoje 1600 m. knygoje. Studija apie „Margarita Theologica“ kalbą], kuri po metų buvo išleista Potencoje. Joje Vaišnoro tekstai *Zemczuga Theologischka* ir *Apie Dusches zmoniu* nagrinėjami laikantis nuomonės, kad tai – vertimai, parengti remiantis lotynų kalba parašytais publikacijomis (*Margarita theologica* ir *Compendium theologiae*); į kitus šaltinius, visų pirma į vokišką Lutherio tekstą, atsižvelgta tik verčiant citatas iš Biblijos. Tikrai nepasinaudota iki mūsų dienų išlikusiais šių traktatų vertimais į vokiečių kalbą, o lenkiškų vertimų įtakos galimybė liks nulinė, kol nepavyks papildyti autoritetingas Estreicherio ir Chojnackio bibliografijas atrandant iki šiol nežinomus *Margarita theologica* ir *Compendium theologiae* vertimus į lenkų kalbą.

Aptariamoji monografija – tai 233 puslapių veikalas, susidedantis iš įvado (p. 5–16) ir dviejų pagrindinių skyrių „Peculiarità testuali della traduzione lituana“ [Lietuviško vertimo teksto bruožai] (p. 17–118) ir „Aspetti lessicali e sintattici della traduzione lituana“ [Lietuviško vertimo leksiniai ir sintaksiniai bruožai] (p. 119–232). Pirmasis skyrius prasižyma lietuviškame vertime vartojamų graikiškų ir lotyniškų žodžių tyrinėjimu (p. 17–26). Pateikiami gausūs duomenys rodo, kad Vaišnorui tikrai nebuvo lengva išversti tam tikrus specifinius terminus, todėl pasitaiko kelios dešimtys atvejų,

kai jis palieka originalo žodį ir šalia pateikia lietuvišką atitikmenį; plg., pvz., *Concilia alba rhodas* (5a), *Excommunicatio alba* Atskirimas (108b), *Adiaphora (alba wirschutinius pastatimus)* (208b), *reatum tai esti Kaltibe* (57b), *transsubstantiatione/ tai est/ perwirtima dunas ing kuna* (154a), *correlative (kad wiens antra atbuti negal)* (168a), *in genere paspalitai kalbant* (85b), *substantialiter butischkai* (151a). Kitais atvejais Vaišnoras pateikia originalo žodį be lietuviško atitikmens, pvz., *didacticus* (52b), *symbolorum* (154b), *Consistoria Ecclesiastica* (110b). Tokį nenuoseklumą galima paaiškinti ir tuo, kad jau sirgdamas iki mirties (1600 m. lapkričio mėn.) nespėjo peržiūrėti ir galutinai suredaguoti savo vertimą.

Lietuvių kalbos istorijai dar įdomesni tie atvejai, kai Vaišnoras nepateikia jokio lietuviško atitikmens, o prie originalo žodžių prideda lietuviškas galūnes sudarydamas tokias formas kaip *Absolutias* (138b), *indulgentias* (148b), *propositias* (86a): būtų galima kalbėti apie skolinius iš lotynų kalbos.

Toliau aptariami tie atvejai, kai du ar daugiau sujungtų žodžių atitinka vieną žodį (p. 26–38); juos galėjo sąlygoti Hunnius traktato *Articulus sive Locus de Sacramentis veteris et novi Testamenti* vokiškas vertimas *Der Artickel von den Sacramenten Altes unnd Newes Testaments*, kuriame pasitaiko panašių atvejų. Neretai vartojamas dviejų paprastų lietuviškų žodžių junginys, pvz., *pagadin alba ischarda* (18b–19a) [*< destruit*], *aprischa alba ußeit* (48a) [*< obligant*], *stowi alba laikosi* (63a) [*< sunt*], *numoneie alba prote* (58a) [*< in mente*], *budas alba pastatimas* (141b) [*< ritus*], *brangiomis alba aukschtomis* (110a) [*< excellentibus*], *pikti alba klautingi* (113b) [*< vitiosi*], *apglobie ir issimana* (30a) [*< complectitur*],

baisus ir nechrikschczonischki (117a) [< *impia*], *drąsei ir ischschirdies* (169b) [< *seriò*], *vardu ir priminimu* (47a) [< *nomine*]. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai vienas junginio žodis yra baltiškos kilmės, o kitas – slaviškos, pvz., *uschpakalis alba silas* (48a) [< *nervi*], *smaiksczus alba rubežus* (162b) [< *metas*], *nupelnimu alba nusluŝijmu* (205a) [< *meritum*], *sadumota alba pramanita* (10b) [< *commentitium*], *wlosna alba tikra* (110b) [< *legitima*], *gadnieghi alba wertieghi* (155b) [< *digni*]. Kiek rečiau abu žodžiai yra slavizmai, pvz., *mislis alba dhumas* (50b) [< *sensus*], *ischkadingas alba smertelinas* (233a) [< *exitiales*]. Ypač dėmesio verti tie junginiai, kuriuose vienas žodis atkartoja lotyniško originalo išraišką: retsykiais tas žodis turi slavišką priesagą ir galėtų būti laikomas lotyniškos kilmės slavizmu, pvz., *imaginawoie alba tiki* (88b) [< *imaginantur*], *ischcommunicawotini alba ischmestini* (103b) [< *excommunicandi*], *absolwawoimu/ tai est ischwalninojmu* (108a) [< *absolutione*]; dažniau lotyniškos kilmės leksema neturi slaviškų bruožų ar netgi yra išplėsta lietuviška priesaga, pvz., *instrumentai alba padargai* (3b) [< *instrumenta*], *definitia alba nustatimas* (96b) [< *definitio*], *transsubstantiata alba perwirtimas* (152b) [< *transsubstantiatio*], *fortunioie alba laimoje* (232b) [< *fortuna*], *ordinacie/ tai est paschwentima kunigu Baŝniczes* (115a) [< *ordinationem*], *autoritiste alba matce* (109b) [< *autoritate*], *gubernistes alba raedawojma* (219b) [< *gubernationis*], *specialischkas ≈ ipaczes* (45b) [< *specialis*], *orthodoxischkoghi/ tai est/ tikroggi* (153 b) [< *orthodoxa*].

Po aptartųjų nagrinėjami tie atvejai, kai Vaišnoras, vartodamas atitikmens originale neturinčius žodžius arba neversdamas originalo žodžių, keičia sakinio sandaros pa-

teikimo būdą (p. 38–74). Iš pradžių tyrinėjamas įvardis, ypač atkreipiant dėmesį į tai, kad neretai sakinio veiksnys išreiškiamas įvardžio formomis lietuviškame vertime, o visai neišreiškiamas lotyniškame originale. Pirmojo ir antrojo asmens įvardžiai nėra itin reikalingi, todėl jie dažniau pasitaiko citatose iš Biblijos; čia Vaišnorui galėjo daryti įtaką išreikštą veiksnių turintys Lutherio vertimo sakiniai; įvardžiai labiau reikalingi tuose sakiniuose, kurių veikšmažodžiai turi veiksnio skaičiaus nenurodančias trečiojo asmens galūnes, pvz., *kurio pažintiesp ghis atveda* (164a) [*< ad cuius agnitionem adducit*], *ir nemašai baisei anis schaukie* (61b) [*< et quidem furenter clamitant*], *kaip patsai mokina* (119a) [*< sicut docet*]. Toliau nagrinėjant daiktavardį, būdvardį (dalyvį), veikšmažodį ir prieveiksmį, atkreipiamas dėmesys, kad kartais Vaišnoras vartoja originale atitiktą neturintį modalinį veikšmažodį, patikslinantį sakinio modalumą, pvz., *pašinti ir ta garbinti turi* (122a) [*< agnosces et invocabis*], *tur ... buti pri-daeti ludijmai* (126a-b) [*< adjungantur et testimonia*], *kursai ... negal buti uschmoketas* (173b) [*< (non) piandum*], *iog ... taczau tur Bašniczei tarnauti* (42a) [*< ut ... tamen Ecclesiae serviat*], *kaip gali probavoti ...?* (7a) [*< quomodo probas ...?*]; kadangi toks apibūdinimas kartais yra labai subtilus dalykas, nestebina, kad pasitaiko ir priešingas reiškinys, pvz., *nusidūstis dawadnas priežastis* (224a) [*< probabilis ratio incidere potest*], *but ... gan butu gaillessia* (148a) [*< quod ... contritio debeat esse sufficiens*]. Kitaip nei modalinis veikšmažodis, neretai pridėtas daiktavardžio kilmininkas ar būdvardis apibrėžia tik jį valdančio žodžio semantiką, pvz., *sutwerima bei nudabojma Diewa* (46a) [*< creationem et providentiam*], *darbe Atpirkima gimines zmogischkoses* (24b) [*< in opere*

Redemptionis], *schioie žmogaus gjwatoie* (147a) [*< in hac vita*], *be pribuvima geruju darbu* (89a) [*< sine operum praesentia*], *tikra graudinga galesi* (135a) [*< seriam contritionem*]. Toliau nagrinėjami tie lietuviški žodžiai ar jų junginiai, kurie užpildo pagal kalbinį kontekstą lengvai atkuriamas lotyniško originalo elipses, todėl jų nauda komunikacijai nedidelė, pvz., *wiresnieghi waisius ... jra penki. 1. Pirmasis waisius jra uschženklinimas* (158b) [*< Fructus principales ... sunt quinque, videlicet 1. Obsignatio*], *kiek jra Sacramentu Nauioia Testamenta? Popiežischkei skaita septinis Sacramentus* (115a) [*< quot sunt Sacramenta Novi Testamenti? Pontificii numerant septem*], *gerus darbus ... be tu darbu pribuwima* (89a) [*< bona opera ... absque horum praesentia*], *kuri tu moxla ischpašisti? Asch ischpašistu moxla Kriksczonischkaghi* (1a) [*< quam tu doctrinam profiteris? Doctrinam Christianam*].

Pirmasis skyrius baigiamas lietuviško vertimo ginčijamų vietų nagrinėjimu (p. 74–118), kuriame išskiriami leksiniai bei morfologiniai reiškiniai (p. 74–88), taip pat pavienius sakinius (p. 89–103) ar jų junginius (p. 103–117) liečiantys sintaksės reiškiniai.

Antrasis skyrius pradedamas prieveiksminių veiksmažodžių nagrinėjimu (p. 119–141), iš kurio paaiškėja, kad kartais jie galėtų būti žodžiai kalkės iš vokiečių ar lenkų kalbų; siūlomos analizės pagrindu prieinama išvada, kad veiksmo atžvilgiu prieveiksminiai veiksmažodžiai funkcionavo kaip ir dabartinėje kalboje. Toliau nagrinėjamos kelių skirtingų tipų priesaginės lekšemos: daiktavardžiai su priesagomis *-ma-* (p. 141–152), *-ybė-* (152–154), *-ystė-* (154–157), būdvardžiai su priesagomis *-iška-* (p. 157–161), *-in'a-* (p. 161), *-inga-* (p. 161–164). Pateikiama lotyniškos kilmės leksemų

analizė (p. 165–171), kurioje grįžtama prie tam tikrų pirmajame skyriuje skirtingu aspektu nagrinėtų problemų; išskiriamos ankstesniuose lietuviškuose tekstuose vartotos leksemos ir pirmą sykį *Zemczugoje Theologischskoje* pasitaikančios leksemos, kurias būtų galima laikyti Vaišnoro neologizmais.

Skyrius baigiamas sintaksinių reiškinių tyrinėjimu: aptariami vietos linksniai ir visi prielinksniai (p. 171–208), o vėliau šalutiniai sakiniai atskirai nagrinėjant dalyvines konstrukcijas (p. 209–219) ir sakinius su prijungiamaisiais jungtukais (p. 220–231). Pačioje pabaigoje apibendrinami tyrimų rezultatai: leksika sudaro atvirą sistemą, todėl į ją galėjo įsibrauti visokie neologizmai; linksniai, prielinksniai ir jungtukai sudaro uždara sistemą, bet jų semantikai gali turėti įtakos verčiamas originalas, ypač kai vertimas yra pernelyg pažodinis, kaip *Zemczugos Theologischskos* atveju.

1991 m. pavasarį, užbaigęs ką tik aptartą monografią, pradėjau nagrinėti Hunnius teksto *Apie Popieszischkaje Missche* ryšius su šaltiniais, turėdamas skyriaus *De Missa Pontificia* nuorašus iš pirmojo (1590), antrojo (1595) bei trečiojo (1597) leidimų ir gana laisvo vokiško jo vertimo *Von der Bāpstischen Meß* nuorašus iš pirmojo (1591) bei antrojo (1597) leidimų. Išskyrus pirmąjį lotyniško originalo leidimą, kurio kopija padaryta pagal valstybinės Florencijos bibliotekos egzempliorių, nuorašai gauti iš Hercogo Augusto bibliotekos Volfenbiutelyje. Įsigilinęs į įvairius klausimus, per vasarą parašiau studiją *La versione in lituano antico del XVI capitolo dell' „Articulus“ di Hunnius* [Hunnius traktato „Articulus“ XVI skyriaus vertimas į senąją lietuvių kalbą], kuri pratęsė Witte's pradėtus tyrinėjimus ir buvo paskelbta Potencoje.

Šį 69 puslapių leidinį sudaro įvadas ir du skyriai: “Le interferenze con la traduzione tedesca” [Sąsajos su vokišku vertimu] ir “Problemi ‘residui’” [‘Likusios’ problemos]. Pirmajame skyriuje nagrinėjami gausūs (iki kelių šimtų) atvejai, kai lotyniškame originale atitikmens neturintys žodžiai ar jų junginiai atspindi gana laisvą vokišką vertimą, pvz., *iog naiokie griekai žmogischkoses gimines nebesti atlike* (5a) [*< ut nulla peccata reliqua faciat ≈ daß keine Sünden Menschliches Geschlechts überblieben*], grunta ir parodijma (23a) [*< confirmationem ≈ Grundt unnd Beweisß*], argumentais alba gruntais (2a) [*< argumentis ≈ Argumenten oder Gründen*], Misscholnikas meldcze Schwentūsius (35a) [*< invocantur in eo sancti ≈ er rufft der Meßpfaff ... die heiligen an*]. Toliau nagrinėjami tie atvejai (apie 150), kai lotyniško originalo žodžiai ar jų junginiai neverčiami į lietuvių kalbą paprastai dėl to, kad pasiremta gerokai nutolusiu vokišku vertimu, pvz., *per kuriūs gruntaunus ludijmus ... jra ischwerczema* (15a) [*< quibus sentiis ceu fulminibus ... evertitur ≈ durch welche grundtfeste Sprüch ... zu boden gestossen wirdt*], pritaria Apaschtolas S. Powilas (12a) [*< accedit ... Apostolico suo suffragio Divus Paulus ≈ pflichtet ... bey der Apostel S. Paulus*], nepermanoio kalboie klausitoiems (34b) [*< lingua peregrina spectatoribus ignota ≈ in solcher Sprach/ so den Anwesenden unbekandt ist*]. Dar toliau sustojama ties žodžiais ir junginiais, išverstais pagal vokišką vertimą, o ne pagal originalą, pvz., *glossa* (4a) [*< cavillum ≈ Glößlein*], *pawaisde* (13a) [*< typicam ≈ in Fürbildt*], *ischkei* (6a) [*< non obscure ≈ offentlich*], *anoie amβinoio gjwatoie* (19b) [*< in altero seculo ≈ im andern ewigen Leben*], *iu wietoie jra walges* (32b) [*< in manducando fungatur ipsorum loco ≈ an jhrer statt geessen hette*]. Pirmasis

skyrius baigiamas vokiško vertimo nulemtos žodžių tvarkos analize, pavyzdžiui: *krišsaus affieras* (1a) [*< sacrificij crucis ≈ Creutzopffers*], *dienioe kentejma* (11a) [*< passionis suae die ≈ am Tag seines Leidens*], *Prarakiste Daniela* (23a) [*< Danielis vaticinium ≈ die Weissagung Danielis*], *iog ghissai Abrahamo paschlowina* (14a) [*< quòd benedixit Abrahamo ≈ daß er den Abraham gesegnet*].

Antrojo skyriaus pradžioje nagrinėjami pagal lotynišką originalą išversti žodžiai, sakiniai ir jų junginiai, sudarantys 7–8 proc. viso teksto. Toliau aptariami tie atvejai, kai vertėjas į lietuvių kalbą sakinius ar jų junginius išvertė iš dalies remdamasis originalu, o iš dalies – ir vokišku vertimu; skyriaus gale sustojama ties sakiniais su paties vertėjo papildymais, retsykiais sudarkančiais tiek originalo, tiek vokiško vertimo prasmę, pvz.: *tiems lĳgus daiktus Tragaediosa ... permanjtiniaus regime/ nekaip prieg tu ... Ceremoniu ... ką permaniti galime* (25a) [*< qualis in Tragoedijs exhiberi solet multo evidentior, quàm ... illis gesticolationibus ≈ dergleichen man viel deutlicher sihet inn den Passionalspielen/ als bey den ... Ceremonien*], *ant dūnas ... ir ant tos sawa wissa nusitikejma ... gulda* (30a) [*< in panem illum ... fiduciam atque spem ... defigant ≈ auff das Brot ... alle jhr Hoffnung unnd Vertrauwen ... setzen*].

Išleidęs šias publikacijas, kurį laiką dar tyrinėjau *Zemczugą Theologischą*. Viešėdamas Berlyne pas kolegą prof. Rainerį Eckertą, prūsų paveldo bibliotekoje lyginau savo darbinį *Zemczugos Theologischkos* nuorašą su specifinių bruožų turinčiu *Compendium theologiae* 1597 m. leidimu. Nustatęs, kad vertimo *Apie Dusches žmoniu numirusiui* autorius tikriausiai juo pasinaudojo, iš karto užsisakiau mane

dominančių puslapių mikrofilmą. Berlyne suradęs ir su savo žodynėliu palyginęs 1564 m. Karaliaučiuje išleisto Macinskio *Lexicon Latino-Polonicum* faksimilę įsitikinau, kad tai galėjo būti Vaišnorų panaudotas lotynų-lenkų kalbų žodynas. Grįžęs į Italiją, pasiskolinau Genujos universiteto faksimilę ir pasidariau nuorašą, kad turėčiau po ranka šį svarbų veikalą. 1991–1995 m. parengiau kelis straipsnius apie *Zemczugos Theologischkos* kalbą, kurie buvo paskelbti įvairiuose moksliniuose žurnaluose.

Paragintas kolegos ir bičiulio prof. Vytauto Ambrazo, 1993 m. rudenį pradėjau rengti *Zemczugos Theologischkos* faksimilinį leidimą su šaltiniais ir komentarais: per metus perrašiau visą *Margarita Theologica* pagal pirmąją 1594 m. leidimą, išnašose pateikdamas skirtingus antrojo ir trečiojo leidimo variantus ir citatų iš Biblijos vokiškus atitikmenis pagal Lutherio vertimą. Paskui perrašiau *De statu animarum* tekstą pagal 1582 m. leidimą, išnašose pateikdamas skirtingus 1597 m. vertimo variantus, ir vokiškas maldas *O Gütiger Gott/ du hast dem menschen ein ziel* ir *Barmhertziger gütiger Gott/ der du uns geleret* iš Habermanno *Betbüchlein* (1576 m. leid.). Nutaręs šalia teksto *Apie Popieszischkaje Missche* faksimilės pateikti tiek lotynišką originalą, tiek vokišką vertimą, 1995 m. pavasarį perrašiau *De Missa Pontificia* pagal 1590 m. leidimą ir *Von der Bäpstischen Meß* – pagal 1591 m. leidimą. Vasarą padirbėjau prie rankraštinio savo žodynėlio ir parengiau faksimilinio leidimo gale (p. 699–742) išspausdintą „Lotynų-lietuvių kalbų žodynėlį“; pasiremdamas anksčiau minėtomis savo monografijomis, parašiau komentarus prie faksimilės ir įžanginį tekstą „Vertimo ypatybės“ (p. 2–33), o pabaigoje – įvadą. Knyga *Simono Vaišnorų 1600 metų*

Żemczuga Theologischka ir jos šaltiniai, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai parėmus, išėjo Vilniuje 1997 m. pavasarį.

Kitos XVI a. knygos

1992 m. pradėjau domėtis Bretkūno 1591 m. postile, stambiu dviejų tomų veikalu, kuriame pateikiami atskirų šventadienių skaitymai iš Naujojo Testamento (perspausdinti iš Vilento *Evangelijų bei Epistolų*) ir jų pagrindu parašyti pamokslai. Pasiremdamas Vilniaus universiteto bibliotekos 1976 m. parūpinta kopija, ėmiausi ieškoti šios publikacijos pamokslų Brentius, Corvinus, Hemmingius, Melanchthono ir Schehoferio postilėse, kurios XVI a. antrojoje pusėje buvo populiarios tarp liuteronų. Užsisakiau minėtų postilių mikrofilmus iš Vokietijos ir pasidariau popierines jų kopijas, kurias kiek vėliau, užbaigęs savo tyrinėjimus, padovanojau Vilniaus universiteto bibliotekai, kad lietuvių mokslininkams šios svarbios publikacijos būtų lengvai pasiekiamos. Kelis mėnesius užtrukęs lyginimas leido priėti išvadą, kad Bretkūno postilės pamokslai nėra vertimai iš minėtų knygų, o kompiliaciniai tekstai, parengti pasinaudojant jomis ar kitais veikalais. Tokia mano nuomonė pasitvirtino, kai netrukus valstybinėje Parmos bibliotekoje suradau ir su lietuvišku tekstu palyginau Lutherio *Hauspostille* egzempliorių, kuris kadaise priklausė Parmos jėzuitų bibliotekai, o panaikinus jėzuitų ordiną atiteko Parmos rūmų bibliotekai. Atmetęs galimybę, kad Bretkūno postilės pamokslai yra verstiniai tekstai, ėmiausi tyrinėti šių pamokslų žodžių tvarką, manydamas, kad iš principo ji galėtų atspindėti tuometinę lietuvių kalbos sistemą, nes

tai – metrikos ir rimų reikalavimų „nevaržomi“ prozos tekstai. Straipsnyje „Über die Stellung des Objektes in der Postille von Bretkūnas“ (*Analecta indoeuropaea cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, Krakow, 1995, p. 249–256) gana išsamiai atskleidžiau, kad nagrinėtuose pamoksluose veiksmoždis paprastai eina po objekto: toks faktas leistų manyti, kad nežymėta (kitaip tariant, normali) tuometinės lietuvių kalbos tvarka buvo OV (objektas – veiksmoždis), o ne VO, kaip dabar; tačiau atsižvelgiant į tai, kad lotyniškai laisvai rašančio ir kalbančio Bretkūno pamokslų stilių akivaizdžiai nulėmė lotynų kalbos stilistika (kurią jis turėjo gerai pramokti mokykloje ir universitete), būtų galima prieiti išvadą, kad dažnas OV tvarkos vartojimas labiau atspindi lotynų nei tuometinę lietuvių kalbą. Bretkūno postilės žodžių tvarkos klausimą paliečiau kituose dviejuose bendresnio pobūdžio straipsniuose: „L'influsso del latino sul lituano antico nella disposizione dei costituenti di frase“ [Lotynų kalbos įtaka senosios lietuvių kalbos sakinio dalių tvarkai] (*Miscellanea di studi linguistici in onore di Walter Belardi*, Roma, 1994, p. 375–384) ir „Die Wortfolge im Altlitauischen“ (*Aktuelle Probleme der Baltistik*, Essen 1996, p. 45–51); pastarąjį perskaičiau kaip pranešimą viešėdamas Greifsvaldo universitete 1994 m. gegužės mėnesį.

1996 m. antrojoje pusėje, ką tik parengęs *Zemczugos Theologiskhos* faksimilinį leidimą ir dar neturėdamas aiškių planų, tyrinėjau Vilento 1579 m. *Evangeliose bei Epistolo*se paskelbtas ištraukas iš laiško romiečiams ir jų ryšius su lotyniška *Vulgata* bei Lutherio vertimu ir pastebėjau, kad daugiau pasinaudota antruoju šaltiniu. Kiek vėliau surinktą medžiagą panaudojau straipsniui „Zu den auf Luther

fußenden Übersetzungsbesonderheiten des Römerbriefes in den *Evangelias bei Epistolas* aus dem Jahr 1579“, kuris paskelbtas baltistui Raineriui Eckertui dedikuotame leidinyje *Aspekte baltistischer Forschung* (Essen, 2000).

1999 m. pavasarį, gavęs kvietimą į rudenį Vilniaus universitete rengiamą Daukšos konferenciją, pradėjau nagrinėti Daukšos 1595 m. katekizmo lenkiško šaltinio ryšius su italų kalba parašytu Ledesmos katekizmu pasinaudodamas Vilniuje 1995 m. išleista faksimile *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas*, kurioje pateikiamas ne tik lietuviškas tekstas, bet ir Daukšos panaudoto lenkiško šaltinio perraša. Sužinojęs, kad Ledgesma parašė du *Dottrina Cristiana* pavadintus katekizmus, iš kurių vienas trumpesnis, o kitas ilgesnis, ieškojau jų Milane ir abu suradau bibliotekoje „Braidense“. Pasidaręs kopijas ir jas sulyginęs su lietuvišku tekstu ir lenkišku šaltiniu, greitai įsitikinau, kad vertėjas į lenkų kalbą pasinaudojo ilgesniuoju variantu; dar pastebėjau, kad Ledesmos katekizmas sudaro tik pirmąją lenkiško ir lietuviško katekizmo pusę. Vėliau ieškojau antrosios pusės šaltinio tiek Milane, tiek Vatikano bibliotekoje Romoje, ir nors nepavyko surasti, vis dėlto neprarandu vilties, kad galėtų pasisiekti ateityje. Apie šiuos savo tyrinėjimus kalbėjau suvažiavime skaitytame pranešime „Daukšos katekizmo šaltinių klausimai“, vėliau paskelbtame *Baltisticoje* (2000, XXXIV(2), p. 259–261). Po kelių mėnesių parengiau platesnį straipsnį „Itališkas Ledesmos Katekizmas „Dottrina Christiana“: Daukšos panaudoto lenkiško teksto šaltinis“, kuriame pateikiau perrašytą vertimui į lenkų kalbą panaudotą katekizmą; straipsnis paskelbtas *Acta Linguistica Lithuanica* (2001, XLIV, p. 227–250).

2. Liuteronų giesmynų tyrinėjimai

Mažvydo knygos

1993 m. apsilankęs *Kultūros barų* redakcijoje, tuomet įsikūrusioje dabartiniuose prezidentūros rūmuose, ten sutikau leidyklos „Baltos lankos“ savininką Saulių Žuką, kuris man padovanojo ką tik išleistą knygą su Martyno Mažvydo darbais (*Katekizmas ir kiti raštai*). Knyga užpildė asmeninės mano bibliotekos spragą: antikvariniuose Lietuvos knygynuose seniai ieškojau 1923 m. Gerulio leidimo, bet niekuomet nepavyko surasti. Pagaliau turėjau visą Mažvydo kūrybą: tai stambus 1566–1570 m. išėjęs giesmynas *Gesmes Chriksczoniskas*, užimantis tris ketvirtadalius publikacijos, 1547 m. katekizmas, trumpas 1549 m. leidinukas *Giesmes S. Ambraßeijaus, bey S. Augustina* ir su 1558 m. *Kirchenordnung* susiję verstiniai tekstai *Forma Chrikstima* bei *Paraphrasis*. Kadangi mane labiausiai domino mūsų *Gesmės Chriksczoniskos*, pradėjau skaitinėti vieną kitą jų tekstą. Ypač atkreipiau dėmesį į tai, kad prie lietuviškų giesmių nurodyti vokiški atitikmenys primena nuo jaunystės žinomus mėgstamo Bacho kantatų ir choralų pavadinimus; būtent tada pagalvojau, kad ateityje turėsiu išigilinti į tuos su Bacho kūryba susijusius šaltinius. Kiek vėliau pasirodžiusios dvi naujos publikacijos (Pietro Dini *L'Inno di S. Ambrogio di Martynas Mažvydas* [Martyno Mažvydo parengta Š. Am-

braziejaus giesmė] ir Dainoros Pociūtės XVI–XVII a. *protestantų bažnytinės giesmės*) dar labiau paskatino mane įsigilinti į atskirus Mažvydo tekstų filologijos klausimus. Skaitydamas šiuos tik kalbinę giesmių pusę nagrinėjančius darbus pagalvojau, kad tyrinėjant giesmes negalima atsiriboti nuo kartu su žodžiais spausdinamų melodijų, todėl nusprendžiau panagrinėti tiek muziką, tiek žodžius, kad galėčiau aprėpti visą giesmių fenomeną. Kadangi muzikinės mano žinios daugiausia apėmė baroko bei klasikinio laikotarpio (nuo Buxtehude's iki Beethoveno) muziką bei jos teoriją, turėjau minimaliai susipažinti su Renesanso muzikine notacija bei pagrindiniais grigališkojo giedojimo ypatumais (šiam tikslui nusipirkau Alberto Turco knygas *Il canto gregoriano: corso fondamentale* [Grigališkasis giedojimas: pagrindinis kursas] ir *Il canto gregoriano: toni e modi* [Grigališkasis giedojimas: tonai ir modalumai]).

Iki 1996 m. vasaros beveik visą savo laiką skyriau Vaišnorio Žemczugos *Theologischskos* faksimiliniam leidimui parengti; Mažvydo raštus sistemčiau pradėjau tyrinėti tik 1996 m. pabaigoje. Turėdamas pradžioje labai praverčiusią Pociūtės monografiją nutariau, kad pagrindinis mano tikslas bus po truputį susirasti tas XVI a. knygas (originalias publikacijas ar vėlesnius mokslinius leidimus), kurio-
mis Mažvydas ir jo talkininkai būtų galėję pasiremti: kaip griežtą klasikinės filologijos metodiką įgijęs specialistas negalėjau eiti Pociūtės keliu ir pasitenkinti šaltinių ieškojimu XIX a. antologijose, nors puikiai žinojau, kad mano siekių įgyvendinimas pareikalaus daug darbo ir pastangų. Pirmiausia pasidariau abėcėlinį *Gesmių Chrikszoniskų* tekstų sąrašą pagal jų pirmąsias eilutes, šalia pažymėdamas

giesmyno sudarytojų nurodytus kitakalbius šaltinius, o vėliau – abėcėlinius vokiškų ir lotyniškų šaltinių sąrašus, šalia surašydamas lietuviškų atitikmenų pirmąsias eilutes. Tada pradėjau ieškoti ankstesnėse Mažvydo publikacijose išleistų giesmių sąsajų su savo sąrašo teksta, ir čia iš karto paaiškėjo Dini tyrimų paviršutiniškumas: minėtoje savo publikacijoje jis teigia, kad *Giesmėje S. Ambrašeijaus, bey S. Augustina po Te Deum laudamus* pateiktas tekstas (*Giesme ape ischnumirusuii prikeliama*) susideda iš penkių strofų (kurių paskutinė esanti panaši į pirmąją). Tačiau jeigu jis būtų atsižvelgęs į *Gesmėse Chriksczoniskose* paskelbtą kūrinį *Per tawa schwenta dangun zengima*, būtų suvokęs, kad „penktoji strofa“ yra atskiros giesmės (*Per tawa schwenta dangun šėgima*) pradžia, o į italų kalbą miglotai jo išversta „ketvirtoji strofa“ (*Ant Diewa dangun šėgima*) tėra įvadinis paaiškinimas tikintiesiems. Trūksta atidumo ir kitame Dini darbe „Apie Mažvydo šaltinių bei vertimų fenomenologiją II“ (*Kalbotyra*, 1989, XL(1), p. 11–16): čia teigiama, kad *Gesmių Chriksczoniskų* tekstas *Schwenta Dwasse musump ateik* pirmą sykį buvo paskelbtas 1570 m.; iš tikrųjų tų metų leidinyje buvo pakartota 1547 m. katekizmo giesmė *Schwenta Dwase musump ateik*, kurios ryšiai su lenkišku šaltiniu aptarti jo minėtoje Christiano Stango 1929 m. monografijoje *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*.

Pasidaręs tokius reikalingus „rėmus“, nutariau išskirti tuos tekstus, kurie galėjo būti verčiami iš Biblijos psalmyno: juos lengvai nustačiau lygindamas savo sudarytus lotyniškų ir vokiškų šaltinių sąrašus su Lutherio lotyniškos *Vulgatos* bei vokiškojo psalmyno sąrašais, išspausdintais moksliniame

leidime *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die deutsche Bibel*, kurį Parmos universiteto biblioteka neseniai buvo įsigijusi mano nurodymu. Paaiškėjus, kad giesmyno rengėjai išvertė iš Biblijos *Popiečio psalmę* (p. 287–293), 11 *Psalmių ant Wakara* (p. 456–480), 19 *Psalmių ant Ritameta* (p. 504–540), iš minėto leidimo perrašiau visų šių tekstų lotyniškus ir vokiškus atitikmenis ir pradėjau nustatinėti ryšius su jais, pastebėdamas, kad verčiant į lietuvių kalbą dažnai pasinaudota tiek *Vulgata*, tiek vokišku Lutherio vertimu. Savo tyrinėjimuose ypač atkreipiau dėmesį į žodžių tvarką, nes rengiau tekstą „Mažvydo giesmyno Psalmės: žodžių tvarkos klausimai“, kurį perskaičiau 1997 m. balandžio mėnesį Prahoje vykusioje konferencijoje „Pirmajai lietuviškai knygai 450 metų“; perdirbtas šio teksto variantas „Dėl žodžių tvarkos Mažvydo giesmyno psalmėse“ buvo paskelbtas *Lituanistikoje* (1998, Nr. 1, p. 45–54).

Nuo 1997 m. pavasario dažnai pradėjau lankytis valstybinėje Parmos bibliotekoje, kur saugomos dešimtys lotynų kalba parašytų XV–XVII a. brevijorių, mišiolių ir antifonų, iki XIX a. priklausiusių Parmos miesto vienuolynų bibliotekoms, iš kurių pati didžiausia ir reikšmingiausia buvo įsikūrusi benediktinų vienuolyne. 1806 m. okupacinei prancūzų valdžiai likvidavus vienuolynus ir konfiskavus jų knygas, vertingiausios pateko į valstybinę biblioteką ir išliko iki mūsų dienų: jas lengva atpažinti pagal signatūrą, prasižedančią sutrumpinimu *Conv.* (Convento – „vienuolynas“). Sistemingai ieškojau minėtų religinių knygų sąsajų su Mažvydo giesmyno kūryba. Pavyko surasti keliasdešimt giesmių bei trumpesnių tekstų šaltinių, kuriuos perrašiau kompiuteriu. Vienas iš jų – renesansinis giesmės *Te Deum laudamus*

Valstybinės Parmos bibliotekos bendrojoje skaitykloje

variantas, kuriuo Mažvydas pasirėmė rengdamas 1549 m. vertimą *Tawe Diewą garbinam*. Deja, Parmos bibliotekos knygose pateikiamos tiek *Te Deum laudamus*, tiek kelių kitų lotyniškų giesmių melodijos gerokai skiriasi nuo Mažvydo publikacijų melodijų, kurios, matyt, susijusios su kitų Europos arealų tradicijomis.

Savo tyrimų rezultatais vėliau pasinaudojau rengdamas *Baltisticoje* (1997, XXXII (2), p. 203–211) išleistą straipsnį „Mažvydo išverstų lotyniškų giesmių tekstai ir melodijos“,

kurį paskaičiau kaip pranešimą 1997 m. spalį Vilniuje vykusiame tarptautiniame suvažiavime.

Šaltinių ieškojimai gerokai pasistūmėjo į priekį vėlyvą 1997 m. pavasarį, kai Parmos universiteto biblioteka man parūpino dvi G. Olmso leidyklos perspausdintas „klasikines“ XIX a. vokiečių antologijas (H. A. Danielio *Thesaurus hymnologicus* bei Ph. Wackernagelio *Das deutsche Kirchenlied von den ältester Zeit bis zum Anfang des XVII Jhs.*): iš jų kompiuteriu perrašiau dešimtis lietuviško giesmyno šaltinių. Maždaug tuo pačiu metu mane pasiekė kiti du G. Olmso leidyklos perspausdinti XIX a. veikalai (E. E. Kocho *Geschichte des Kirchenlieds und Kirchengesangs der christlichen, insbesondere der deutschen evangelischen Kirche* ir Ph. Wackernagelio *Martin Luthers Geistliche Lieder*), padėję atrasti kelis muzikinius šaltinius, bet Mažvydo giesmyno melodijų didžioji šaltinių dalis dar liko nenustatyta.

Per 1997 m. vasaros viešnagę Lietuvoje Vilniaus universiteto biblioteka man parūpino 1929 m. Stango monografijos *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas* kopiją ir Jūratės Trilupaitienės straipsnį „M. Mažvydas ir reformatų muzikinė kultūra“, o dr. Juozas Tumelis – 1948 m. išėjusį S. Rospondo mokslinį leidinį *Druki mazurskie XVI w.*, kuriame perspausdinti Seklucjano ir Maleckio katekizmai, ir 1967 m. R. Mazurkiewicziaus studijos *O melodiach Kanconalów Jana Seklucjana* kopiją. Stango, Trilupaitienės ir R. Mazurkiewicziaus darbai padėjo įsigilinti į 1547 m. katekizmo giesmių ir jų melodijų šaltinius, o iš S. Rospondo leidinio perrašiau Mažvydo panaudotas Seklucjano ir Maleckio katekizmų vietas.

1997 m. rudenį labai buvo naudingi keli apsilankymai netoli Parmos esančioje Kremonoje – Stradivarijaus mieste įsikūrusio muzikinės paleografijos instituto bibliotekoje, kurią man rekomendavo viena Parmos universiteto kolegė muzikologė, kai jai papasakojau apie savo tyrinėjimus prašydamas patarimų. Čia suradau Kaselio leidyklos „Bärenreiter“ išleistas dviejų svarbių XVI a. knygų faksimiles (*Das Babstsche Gesangbuch von 1545* su Babsto išspausdintomis Lutherio *Geistliche Lieder*, Johanno Leisentrito *Gesangbuch von 1567*) ir 1886–1922 m. išėjusią žinomą Dreveso bei Blume'o antologiją *Analecta Hymnica medii aevi*. Sistemingai lygindamas *Gesmių Chriksczoniskų* tekstus su šiomis publikacijomis, pasižymėjau daugelį galimų lietuviško giesmyno šaltinių ir pasidariau visų dominančių puslapių kopijas, kad pagrindinius tyrinėjimus galėčiau atlikti Parmoje. Knyga *Das Babstsche Gesangbuch von 1545* padėjo lengvai nustatyti tas melodijas, kurias Mažvydas ir jo talkininkai greičiausiai perėmė iš Lutherio „tradicijų“. Per kokį mėnesį kompiuteriu perrašiau visus atrastame 1545 m. giesmyne išspausdintus Mažvydo šaltinius, o ranka – dominančias šios publikacijos melodijas. Paskui bandžiau apibendrinti Mažvydo giesmyno ryšius su Lutherio *Geistliche Lieder*, rengdamas žurnale *Lietuvių kalbotyros klausimai* (1998, XXXIX, p. 3–30) išėjusį straipsnį „Mažvydo Gesmes Chriksczoniskas ir Geistliche Lieder“, kurio pagrindu 1998 m. vasario mėnesį perskaičiau paskaitą Lietuvių kalbos institute.

1998 m. pradžioje nutariau pirkti G. Olmso leidyklos perspausdintą svarbų šešiatomį J. Zahno veikalą *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder aus den*

Quellen geschöpft und mitgeteilt, apie kurį sužinojau lankydamasis Kremonoje; kartu dar užsakiau kelių XVI a. giesmynų mikrofilmus.

Kovo mėnesį, sulaukęs užsakytojo veikalo, pradėjau sistemingai ieškoti sąsajų su tomis *Gesmių Chriksczoniskų* melodijomis, kurių šaltiniai man dar buvo nežinomi. Perrašęs iš šio veikalo kelis galimus Mažvydo melodijų šaltinius pastebėjau, kad beveik visos tos melodijos yra paimtos iš vieno XVI a. vokiečių giesmyno, kurį J. Zahnas apibūdino kaip „für die Liturgie der evangelischen Kirche von großer Bedeutung“ (ypač svarbų liuteronų Bažnyčios liturgijai) – tai pirmą kartą 1553 m. išėjusi L. Lossius *Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta*. Tuoj pat užsakiau knygos mikrofilmą iš centrinės Miuncheno bibliotekos.

1998 m. pavasarį itin buvo naudingas dviejų savaičių stažas Vokietijoje. Pasinaudodamas nuoširdžia prof. Rainerio Eckerto pagalba, kelias dienas galėjau sėkmingai dirbti prūsų paveldo bibliotekoje Berlyne. W. Hubatscho *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens* 3-iajame tome suradęs originalą, visiškai atstojantį 1558 m. *Kirchenordnung* perrašą, nusikopijavau su *Forma Chrikstima* ir *Paraphrasis* vertimais susijusius puslapius, kuriuos perrašiau kompiuteriu grįžęs į Parmą (*Paraphrasis* melodijų šaltinius perrašiau kiek vėliau, kai įsigijau Upsalos universiteto bibliotekos originalo mikrofilmą). Taip pat surinkau Lutherio „tradicijos“ melodijų pagrindu sukurtas XVI a. polifonines giesmes iš O. Schröderio faksimilės *Johann Walther sämtliche Werke*, J. Wolfo išleisto *Denkmäler deutscher tonkunst* 34-ojo tomo bei K. Amelno antologijos *Luthers Kirchenlieder in Tonsätzen seiner Zeit*.

Dar sėkmingesnė buvo išvyka į Greifsvaldo universitetą; čia Baltistikos institute perskaičiau kelias paskaitas apie savo tyrinėjimus ir pasinaudojau kompetentingais prof. Jocheno Range's patarimais. Universiteto bibliotekoje suradau kelias mane dominančias knygas, tarp kurių verta paminėti Michaelio Weiße *Gesangbuch der Böhmischen Brüder vom Jahre 1531* 1931 m. faksimilę ir 1886–1911 m. išėjusį W. Baumkerio veikalą *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen von den frühesten Zeiten bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts*. Iš pirmojo nusikopijavau Mažvydo išverstas Bohemijos brolių giesmes bei jų melodijas, o iš antrojo – kelias lotyniškas giesmes ir melodijas. Ten pat suradau minėto Lossius giesmyno XVI a. pabaigos egzempliorių: su džiaugsmu pastebėjęs, kad veikalas padeda išaiškinti daugelį iki šiol be tikslaus atitikmens likusių lotyniškų melodijų, supratau, kad jau atėjo laikas ieškoti Vilniuje leidėjo ir konkrečiai aptarti Mažvydo raštų su šaltiniais leidimo klausimą.

Grįžęs iš Vokietijos, Parmos universitete radau nemažai atkeliavusių mikrofilmų, o likusieji atėjo iki man išvažiuojant atostogų į Lietuvą. Ypač naudingi buvo šie: 1553 m. Lossius *Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta* (iš centrinės Miuncheno bibliotekos) bei jos antrasis 1561 m. leidimas (iš Hercogo Augusto bibliotekos Volfenbiutelyje), *Geistliche Lieder* 1561 m. leidimas (iš centrinės Miuncheno bibliotekos), 1540 m. Kugelmano giesmynas *Concentus novi trium vocum, Ecclesiarum usui in Prussia praecipue accomodati* (iš centrinės Miuncheno bibliotekos), 1544 m. Horno giesmynas *Ein Gesangbuch der Brüder inn Behemen unnd Merherrn* (iš centrinės Miuncheno bibliotekos), 1561 m. *Gsangbüchlein Geistlicher Psalmen / Hymnen / lie-*

der und gebet (iš centrinės Miuncheno bibliotekos), 1573 m. *Kirchengesenge Latinisch und Deutsch* (iš Hercogo Augusto bibliotekos Volfenbiutelyje), 1558 m. *Kirchenordnung* (iš Upsalos universiteto bibliotekos), 1559 m. Seklucjano *Piesni Chrześciańskie, dawniejsze y nowe* (iš Kórniko bibliotekos, iš čia kartu gavau be melodijų 1547 m. išleisto Seklucjano knygos *Pieśni duchowne a nabożne* 1897 m. leidimo fotokopiją). Iki vasaros sistemusiai tyrinėju ryšius su Lossius *Psalmodia* lotyniškėmis melodijomis, rengdamas straipsnį „Le Gesmes Chriksczoniskas di Mažvydas e la Psalmodia di Lossius“ [Mažvydo *Gesmes Chriksczoniskas* ir Lossius *Psalmodia*], 1999 m. išėjusį Parmos universiteto leidinyje *Poesia e memoria poetica*.

Atvažiavęs į Lietuvą vasaros atostogų, pradėjau artimiau bendrauti su Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutu, kuris ruošėsi leisti mano rengiamą Mažvydo raštų faksimilę su šaltiniais: atidavęs visų mano perrašytų šaltinių diskelius kartu su redaktorėmis sprendėme pagrindinius knygos maketavimo klausimus, sutardami, kad perrašysiu melodijas ranka pagal šiandien įprastą muzikinę notaciją ir prieš išvažiavodamas iš Lietuvos paliksiu didžiąją jų dalį. Taigi visą rugpjūčio mėnesį praleidau uošvių namuose prie Kauno, turėdamas visas sąlygas dirbti su Mažvydo melodijų šaltiniais.

Iki atostogų pabaigos dar spėjau apsilankyti Vilniaus bibliotekose ir susipažinti su kitais naudingais leidiniais, tarp kurių įdomiausias – 1554 m. giesmynas *Cantional albo księgi chwał Boskich: To iest: Pieśni Duchowne Kościoła Świętego*, išverstas iš 1541 m. knygos *Piesně Chwał Božských*. Jį vartydamas pastebėjau, kad 1549 m. Mažvydo išleisto kūrinio

Tawe Diewą garbinam gaidos yra artimesnės čia išspausdintai išverstos giesmės *Tē Deum laudamus* melodijai negu Losius knygos ir *Geistliche Lieder* variantams. Kitą naudingą knygą – Pociūtės cituotą 1898 m. M. Bobowskio antologiją *Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI wieku* – radau Vilniaus universiteto bibliotekoje ir pasidariau kopiją, kad galėčiau dirbti Parmoje.

Grįžęs į Italiją, užsakiau G. Olmso leidyklos perspausdintą Bäumkerio veikalą *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen von den frühesten Zeiten bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts* bei čekiško 1541 m. giesmyno *Piesnė Chwal Bożskych* ir Wilicho *Totius Catecheseos Christianae expositio* antrojo 1551 m. leidimo mikrofilmus; kartu toliau tyrinėčiau šaltinių atžvilgiu problemiškus Mažvydo tekstus. Tam tikslui pabendračiau su geru viduramžių liturgijos žinovu tėvu Angelo Galletti ir apsilankiau jo prižiūrimoje Parmos benediktinų vienuolyno bibliotekoje. Čia po Napoleono laikų konfiskacijų sukaupti turtingi liturginių tekstų fondai leido patikslinti kai kurias detales ir surasti vienos melodijos šaltinį. Kitas detales papildžiau apsilankęs Bolonijos Arkigimnazijos bibliotekoje ir „Braidense“ bibliotekoje Milane.

Matydamas, kad šaltinių ieškojimai ir perrašymai artėja prie pabaigos, 1998 m. gruodžio mėnesį pradėjau rašyti knygos įvadą ir rengti komentarus: per tris kalėdinių atostogų savaites atlikęs pagrindinį darbą, 1999 m. vasario mėnesį visą rašinį jau galėjau išsiųsti prof. V. Ambrazui galutiniam redagavimui.

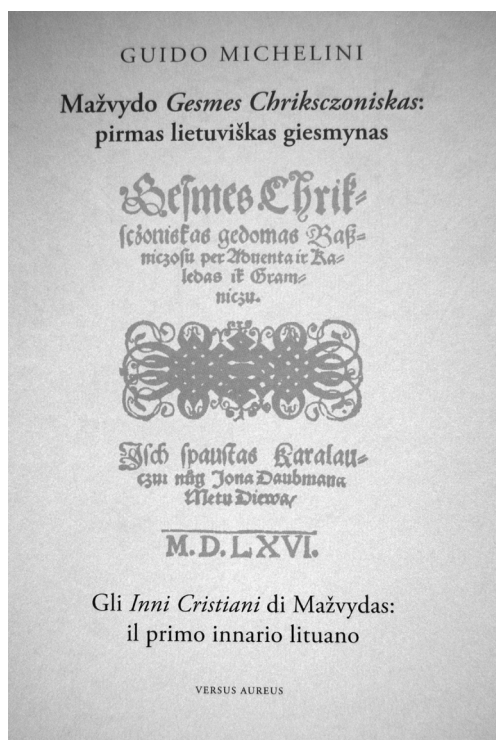
Baigiant darbą, atsirado proga apsilankyti Vatikano bibliotekoje ir surasti naujų duomenų (daugiausia biblio-

grafinių); maždaug tuo pačiu metu į Parmą atkeliavo paskutiniai užsakytieji mikrofilmai (1541 m. giemynas *Piesně Chwal Božských* iš Tiubingeno universiteto bibliotekos ir Willichio *Totius Catecheseos Christianae expositio* iš Upsalos universiteto bibliotekos); tai leido parengti paskutines šaltinių perrašas.

Beveik visas 1999 m. vasaros atostogas praleidau Lietuvoje skaitydamas maketuojamos knygos korektūrą. Rugpjūčio mėnesio pabaigoje leidykla pradėjo „montuoti“ šią tipografiniu atžvilgiu itin sudėtingą publikaciją: į vieną puslapį reikėjo įkomponuoti lietuvišką tekstą, kalbinės dalies ir melodijų šaltinius, išnašas prie lietuviško teksto ir išnašas prie šaltinių; retsykliais (kaip pvz., *Giesmės S. Ambrašeijaus atveju*) buvo pernelyg mažai vietos, todėl turėjome šaltinius „suglausti“. Iki išvažiavimo iš Lietuvos spėjau peržiūrėti sumaketuotą knygą, o paskutines korektūras perskaičiau po mėnesio, atvažiavęs į Vilniaus universiteto organizuotą Daukšai skirtą konferenciją.

Knyga *Martyno Mažvydo raštai ir jos šaltiniai*, kurią parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija, išėjo Vilniuje 2000 m. pavasario pradžioje; gegužės mėnesį ji buvo pristatyta Mažvydo bibliotekoje.

Prie Mažvydo sugrižau 2006 m. pradžioje, jau ištyrinėjęs visus Mažosios Lietuvos giesmynus iki Berento 1732 m. *Jß naujo pérweizdētų ir pagérintų Giesmų Knygų* ir turėdamas Berento redaguotus Mažvydo tradicijas tęsiančius tekstus, be reikšmingesnių pakeitimų pakartotinai leidžiamus iki Antrojo pasaulinio karo išvakarių. Nutariau parengti vien *Gesmėms Chriksczoniskoms* skirtą publikaciją, kurioje būtų plačiau atskleidžiamos giesmyno sudarymo aplinkybės nei

2000 m. knygoje ir kažkiek papasakojama apie jų tekstų istoriją iki Berento. Publikaciją turėjo sudaryti pirmoji – mano tyrinėjimų – dalis ir antroji – *Gesmių Chriksczoniskų* tekstai bei jų šaltiniai. Pradėjęs nuo antrosios dalies gana greitai parengiau pirmąjį variantą – kompiuteryje turėjau 2000 m. publikacijai panaudotus šaltinius ir didžiosios dalies lietuviško giesmyno tekstų perrašas (jas buvau pasidaręs rengdamas Bretkūno ir Zengštoko faksimiles su šaltiniais). Kadangi tereikėjo perrašyti nedaugelį tekstų, iki vasario mėnesio pabaigos spėjau parengti *Gesmių Chriksczoniskų* perrašas su šaltiniais ir komentarais. Rašant pirmąją dalį, tapo akivaiz-

desnė Lutherio įtaka Mažvydui, todėl nutariau susipažinti su anksčiau mano nepanaudotomis liturginėmis Lutherio publikacijomis, visų pirma – jo *Betbüchlein*. Iš virtualaus Karlsrūjės katalogo sužinojęs, kad Valstybinė Štutgarto biblioteka turi mane dominančias knygas, nuvažiavau į Štutgartą. Apsilankymas bibliotekoje buvo naudingas, nes pavyko nustatyti, kad Mažvydas giesmes *O Diewe wissagalisis Tewe amßinasis* ir *Schlowink koßna duscha wierna* parašė pagal Lutherio *Echiridion piarum precatationum*; be to, atkreipiau dėmesį į jo *Betbüchlein* pateikiamus *Symbolum Nicenum* ir *Symbolum Athanasii* vokiškus vertimus ir nutariau juos palyginti su Zengštoko faksimilėje perspausdintais lotyniškais originalais. Užsisakęs visų mane dominančių puslapių kopijas, jas gavau gana greitai.

Nauja mano knyga apie *Giesmes Chriksczoniskas* buvo užbaigta iki vasaros atostogų. Su leidykla „Versus Aureus“ aptarėme maketavimo klausimus, o per Kalėdų atostogas Lietuvoje perskaičiau pirmąsias korektūras. Monografiją pavadinau *Mažvydo „Giesmes Chriksczoniskas“: pirmas lietuviškas giesmynas*, nes tai buvo pirmas giesmynas lietuvių kalba. Ji išėjo Vilniuje 2007 m. pavasarį (leidinį parėmė Lietuvos 1000-mečio minėjimo direkcija) ir buvo atvežta į Turino knygų mugę, kurioje Lietuva tais metais dalyvavo kaip garbės viešnia.

Bretkūno liturginės knygos

Kai 1999 m. rudenį viešėjau Vilniuje, prof. V. Ambrazas parūpino man Bretkūno 1589 m. liturginių publikacijų kopijas – giesmyną *Giesmes Duchaunos*, kuriame išspausdinti

76 su vokišku kontekstu susiję kūriniai, ir tris jį papildančias mažesnės apimties publikacijas (*Kancionalą* su 17 iš lotyniškų originalų išverstų senų giesmių, *Kollectomis* vadinamą trumpą maldyną ir anksčiau mano tyrinėtą Mažvydo *Paraphrasį*). Grižęs į Parmą, pasidariau abėcėlinius šių knygų tekstų sąrašus (aišku, atsiribodamas nuo Mažvydo *Paraphrasio*) ir pirmiausia juos lyginau su turimu Mažvydo raštų sąrašu, lengvai išskirdamas tuos kūrinius, kurie perspauzdinti iš Mažvydo giesmyno. Nuo jų laikinai atsiribojęs įsigilinau į 34 *Giesmių Duchaunų* kūrinius, pirmą sykį paskelbtus 1589 m.: pastebėjęs, kad visi jų šaltiniai išspausdinti mano turimame Lutherio *Geistliche Lieder* 1561 m. leidime, per keletą savaičių, dirbdamas iki vėlyvos nakties, iš šios publikacijos perrašiau visų naujų Bretkūno giesmių šaltinius. Paskui tyrinėjau *Kancionalą*, kurio visi tekstai perspauzdinti iš Mažvydo giesmyno. Atsekdamas *Kancionalo* tekstus bei melodijas šioje publikacijoje pastebėjau kelis skirtumus: giesmės *Atimk nūg musu Wieschpatie* gale pridėtas posmas *Kaip giwas esmi bila Ponas Diewas taip nenoriu grieschnuiu smerties bet idant prisiwerstu ir giwentu* kartu su melodija, o prie kelių kitų giesmių pridėtos melodijos, kurių trūksta Mažvydo giesmyne; nustačiau, kad posmas ir jo melodija greičiausiai pridėti atsižvelgus į 1567 m. *Geistliche Lieder und Psalmen* ir 1573 m. *Kirchengesenge* išspausdintą giesmės *Nim von uns Herr Gott* variantą, o kitos melodijos paimtos iš Lossius *Psalmudijos*. Nustatęs, kad *Kollectų* maldos ir versetai išversti iš 1558 m. *Kirchen Ordnung* (2-oji d., p. 36b–43b), per kelias dienas perrašiau jos šaltinius; vėliau perrašiau po versetų išspausdintos *Maldos Wieschpaties musu* šaltinį (tekstą ir melodiją) iš 1540 m. *Concentus*

novi ir gale perspausdintą Mažvydo giesmyno tekstą *Nu šmogaus kuna pakaskiem*. Iki Kalėdų spėjau perrašyti visus iš Mažvydo knygos perspausdintus *Giesmių Duchauų* tekstus ir senus bei naujus *Kancionalo* šaltinius. Atvažiavęs į Lietuvą prieš Kalėdas, susitikau su leidėju S. Žuku, su kuriuo sutarėme, kad rengiamą faksimilę su šaltiniais išleis „Baltos lankos“.

Grijęs į Parmą, perrašiau rankraštinio priedo prie unikalaus Upsalos egzemplioriaus šaltinius (išskyrus pirmąją giesmę, tai – Mažvydo giesmyno tekstai), o vėliau parašiau įvadą ir komentarus prie faksimilės ir jų šaltinių. Per porą mėnesių užbaigęs darbą, 2000 m. pavasarį atvežiau į Lietuvą Bretkūno leidimo diskelius ir sąsiuvinį su perrašytomis gaidomis.

Leidyklai atiduota medžiaga pragulėjo beveik metus, kol buvo gauta Lietuvos 1000-mečio minėjimo direkcijos finansinė parama. Knyga „*Giesmės Duchaunas*“ ir kitos 1589 m. liturginės knygos išėjo 2001 m. rudenį. Rugsėjo mėnesio pabaigoje Taikomosios dailės muziejuje įvyko jos suktuvės, kurių metu skambėjo Vilniaus liuteronų parapijos choro giesmės.

Kai jau buvau ištyręs Mažosios Lietuvos giesmynus iki Berento 1732 m. *Įß naujo pérweizdētų ir pagérintų Giesmų Knygų*, teko įsigilinti į *Giesmių Duchauų* kontekstą. Iš seniai gautų H. Fischerio leidyklos mikrofilmų, susipažinęs su keliais *Geistliche Lieder* pavadintais ir Lutherio tradicijas tęsiančiais XVI a. giesmynais, galėjau geriau suprasti svarbią Bretkūno įvado frazę: *Canciunculas igitur secundum cacionale Witebergense digessi* [Giesmes išdėliojau pagal Vitembergo giesmyną]. Be to, 2002 m. per internetą surastas

tyrėjams nežinomas 1588 m. Karaliaučiaus giesmynas (turimas omeny *Geistliche Lieder und Psalmen*, kurio unikalus egzempliorius saugomas Rostoko universiteto bibliotekoje) leidžia kelis naujus 1589 m. vertimus (pvz., *Eiket manesp bila Christus, O diewe malonus buki*) paaiškinti geriau nei 1561 m. *Geistliche Lieder*. Dėl minėtų priežasčių vėlyvą 2003 m. rudenį pradėjau rengti naują knygą apie 1589 m. *Giesmes Duchauņas*. Pirmiausia sudariau rinkmeną, kurioje pateikiami vokiški Lutherio *Geistliche Lieder* tekstai, o šalia jų – lietuviški vertimai; lotyniškas ar lenkiškas variantas pridamas tais retais atvejais, kai pagrindinis šaltinis nebuvo vokiškas tekstas. Darbas užtruko neilgai, nes vokiškas giesmes paėmiau iš 2001 m. leidinio, o 66 iš 76 lietuviškų atitikmenų – iš jau parengto 1612 m. *Giesmių Chriksczionischkų ir Duchauņiškų* faksimilinio leidimo su šaltiniais: tereikėjo lengvai perdirbti 2001 m. publikuotą giesmės *Džiauketese scheme czese* perrašą iš Mažvydo giesmyno ir naujai perrašyti devynis tekstus. Vokiškų originalų perrašas pritaikiau Karaliaučiaus 1588 m. giesmynui ir 1556 m. *Geistliche Lieder* variantams ir pateikiau išnašas. Po Naujųjų metų pradėjau rašyti įvadinę dalį apie Bretkūno giesmyno sudarymo aplinkybes ir naujų jo tekstų istoriją iki Berento; 2004 m. vasaros pradžioje perdaviau knygos kompiuterinį variantą leidyklai „Versus Aureus“. Knygą pavadinau *1589 m. „Giesmes Duchauņas“: Lutherio „Geistliche Lieder“ lietuvių kalba* norėdamas pabrėžti artimus ryšius su Lutherio giesmynu – tą atskleidžia ir paties Bretkūno parinktas pavadinimas. Ji išėjo Vilniuje 2005 m. pavasarį, parėmus Lietuvos 1000-mečio minėjimo direkcijai, o balandžio mėnesį buvo pristatyta Lietuvos dailės muziejuje.

Zengštoko giesmynas

2000 m. pavasarį nutaręs parengti Zengštoko 1612 m. *Giesmių Chriksczionischkų ir Duchauniškų* faksimilę su šaltiniais, per Parmos universitetą užsakiau mikrofilmą iš prūsų paveldo bibliotekoje Berlyne saugomo egzemplioriaus. Rugsėjo mėnesį pasidaręs popierinį variantą pradėjau tyrinėti giesmyno ryšius su šaltiniais. Pastebėjęs, kad gale išspausdintos *Kollectos* pakartoja Bretkūno *Kollectas*, o prieš *Giesmes ape Sacramenta Altaraus* pateikiamas *Paraphrasis* – Mažvydo *Paraphrasj*, nuo jų atsiribojau ir susitelkiau į likusius tekstus (apie pusantro šimto giesmių). Pirmiausia pasidariau abėcėlinį jų sąrašą, kurį lyginau su Mažvydo giesmyno ir liturginių Bretkūno publikacijų sąrašais, išbraukdamas visus iš jų perspausdintus kūrinius, įskaitant naują giesmę *Bernelis paschlowintasis*, susidedančią iš vienos Mažvydo tradiciją tęsiančios strofos. Taip atsirado pirmą sykį 1612 m. paskelbtų tekstų sąrašas; šalia jų pažymėjau Zengštoko nurodytus vokiškus ir lotyniškus šaltinius bei tris D. Pociūtės XVI–XVII a. *protestantų bažnytinėse giesmėse* nustatytus lenkiškus šaltinius, vėliau pasidariau šių originalų sąrašus. Savo ieškojimus pradėjau nuo didžiausios vokiškų originalų grupės: iš karto pastebėjau, kad nauji tekstai *Tawesp wienop Jesu Christe* ir *Wieschpats mana wiernas piemū* yra susiję su pirmą sykį 1589 m. išverstais šaltiniais. Kadangi tik nedidelė dalis šaltinių išspausdinta 1561 m. *Geistliche Lieder*, pradėjau ieškoti papildyto tų pačių tradicijų giesmyno. Jį gana greitai radau atidžiai išstudijavęs Zahno veikalo komentarus prie bibliografijos – tai 1599 m. Niurnberge išleistas rinkinys *Geistliche Lieder und Psalmen*, kurio mikrofilmą užsakiau iš centrinės

Miuncheno bibliotekos egzemplioriaus. Gavęs mikrofilmą, lyginau 1599 m. leidinio sąrašą su paties sudarytu vokiškų šaltinių sąrašu, greitai surasdamas beveik visus ieškomus vokiškus originalus; per porą savaitių juos perrašiau kompiuteriu. Sužinojęs, kad valstybinėje Niurnbergo bibliotekoje saugomas 1611 m. išėjęs papildytas 1599 m. *Geistliche Lieder und Psalmen* leidimas, užsakiau jo mikrofilmą. Čia suradau vieną 1599 m. dar neišspausdintą šaltinį (*Es ist gewißlich an der Zeit*). Minėtuose giesmynuose trūksta trijų vokiškų originalų: *Frewt euch frewt euch all in gemein*, *Jch danck dir schon durch deinen Sohn* ir *Wir dancken dir O Gütiger Gott* – tik pirmieji du kūriniai yra Wackernagelio antologijoje; vietoj *Wir dancken dir O Gütiger Gott* pateikiama vokiečių žemaičių tarme parašyta ir lietuvišką tekstą puikiai atitinkanti giesmė *Wy dancken dy o gūdige God*, kurią iš Liubeko kilęs Zengštokas tikrai būtų galėjęs panaudoti kaip vertimo šaltinį. Iš Wackernagelio antologijos perrašiau visus tris minėtus tekstus ir užsakiau Lobasserio *Bewerte Hymni Patrum*, kur buvo paskelbta giesmė *Frewt euch frewt euch all in gemein*, mikrofilmą. Dar pavyko nustatyti, kad Pociūtės monografijoje originaliu kūriniu laikoma Kalėdų giesmė *Ciesaras Augustus pradeia* buvo išversta iš Zengštoko nenurodyto vokiško originalo *Keyser Augustus leget an*, išspausdinto minėtoje 1611 m. publikacijoje.

Paskui ieškojau keturių Zengštoko nurodytų lotyniškų šaltinių: tris (*Symbolum Nicenum*, *Symbolum Athanasii*, *O Lux beata Trinitas*) radau Lossius *Psalmodijoje*, o dėl ketvirto (*Kyrie magne Deus*) vėl važiauvau į Kremoną, prisimindamas, kad viename antologijos *Analecta Hymnica medii aevi* tome yra perspausdintos dešimtys *Kyrie*. Šiame

tome radau ieškomą šaltinį ir be jokių nurodymų pateiktų naujų tekstų *Kyrie garbinkim wissi* ir *Kyrie mielausasis Die-we* galimus šaltinius.

Pociūtės nustatytų lenkiškų šaltinių nereikėjo ilgai ieškoti: visi trys išspausdinti Seklucjano 1559 m. giesmyne, kurio kopiją buvau įsigijęs tyrinėdamas Mažvydo raštus. Problemiškesni tekstai *Paiuskiet wissi βmones* („giesme ape sudna diena / Jsch Lenkischka“), *Senei buwa mums sakita* („Giesme ... ischguldita isch lenkischka“) ir *Diewe Tiewe isch dangaus* („pakutos giesmė“, bet „Senná Giesme iš Lénkiška“ Kleino giesmyne): Seklucjano giesmyne neradau jokių kūrinų, kuriuos būtų galima laikyti jų šaltiniais. Atkreipęs dėmesį į lenkiškose bibliografijose minimą 1601 m. Torunėje išėjusį *Cantionalq*, užsisakiau jo mikrofilmą iš Gotos bibliotekos egzemplioriaus. Kiek vėliau sužinojęs, kad Vokietijoje buvo paskelbta ankstesnio (1587) leidimo faksimilė, per Parmos universiteto biblioteką pasiskolinau vieną jos egzempliorių ir pasidariau kopiją. Šiame svarbiame liuteronų giesmyne suradęs tik giesmės *Diewe Tiewe isch dangaus* šaltinį (*Boże Oycze niebieski*), per Parmos universiteto biblioteką iš Vokietijos pasiskolinau 1905 m. *Nowo Wydany Kancyonał Pruski*, kuriame radau galimą giesmės *Paiuskiet wissi βmones* šaltinį (*Ocućie się wśyscy ludzie*); kiek vėliau šį tekstą sulyginau su 1738 m. giesmyno variantu, bet neradau jokių esminių skirtumų.

2001 m. vasarą Lietuvoje pradėjau rašyti pratarinę ir komentarus, o grįžęs į Italiją užbaigiau savo darbą ir per Kalėdų atostogas atidaviau leidyklai „Baltos lankos“. Su leidytoju S. Žuku sutarėme, kad leidinyje spausdinsime defektyvio Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos egzemplioriaus nuotraukas, kurias padarys jų fotografas, o retus trūkstamus

puslapius papildysime mano parengtomis perrašomis iš Berlyno egzemplioriaus.

Knyga išėjo po trejų metų, kai atsirado galimybė ją išleisti Valstybinei lietuvių kalbos komisijai parėmus. Šios įstaigos skirtiems recenzentams patarus dar sykį atidžiai peržiūrėti savo perrašas ir pridėti Berlyno egzemplioriaus rankraštinių giesmių perrašas, vėl padirbėjau prie Zengštoko leidimo; pasinaudodamas proga pratarmėje trumpai aptariau Karaliaučiaus 1588 m. giesmyną (jo mikrofilmą neseniai buvau gavęs) ir jam pritaikiau gausias vokiškų šaltinių perrašas.

Per 2004 m. Kalėdų atostogas perskaičiau paskutines korektūras, knyga išėjo 2005 m. sausio mėnesio pradžioje; po kelių dienų ji buvo pristatyta Vilniaus universiteto bibliotekos Smuglevičiaus salėje.

2006 m. pavasarį, palyginęs Štutgarto bibliotekos padarytą *Symbolum Athanasii* kopiją su Zengštoko giesmyno tekstu *Kursai nor ischganitu buti*, pastebėjau, kad šis išverstas ne iš lotyniško originalo (kaip maniau, rengdamas 1612 m. faksimilę), o iš *Betbüchlein* išspausdinto vokiško vertimo. Tai įdomus dalykas, jei atsižvelgsime į faktą, kad prieš šį tekstą įdėtas *Symbolum Nicenum* vertimas *Tikiu ing wienaghi Diawa* yra parengtas pasiremiant ne vokišku vertimu, o lotynišku originalu. Iš karto pagalvojau, kad tokio nenuoseklumo priežastis yra ta, kad Zengštoko sudarytame giesmyne pirmą sykį išspausdinti keli seniai mirusiems A. Jomantui, A. Rodūnioniui ir S. Vaišnorui priskiriami tekstai, o vienas anoniminis vertimas (*Dziauktes dziauktes ius Chrikschczonis*) taip pat atliktas gerokai prieš 1612 m., nes užrašytas rankraštiniame priede, prisegtame prie unikalaus Bretkūno 1589 m. *Kollectų* egzemplioriaus: vertimas iš lotyniško originalo *Ti-*

kiu ing wienaghi Diewa tikriausiai buvo parengtas seniai, o jį papildantis vertimas iš vokiečių kalbos *Kursai nor ischganitu buti* – tuo metu, kai buvo sudarytas giesmynas. Prisimindamas dar tai, kad nuo Bretkūno laikų vertimus iš vokiškų originalų linkstama pateikti kaip naujas lietuviškas giesmes ir kad pats Zengštokas buvo vokietis, priėjau išvadą, kad tiek anoniminius vertimus iš lotynų ir lenkų kalbų, tiek anoniminės originalias ar pusiau originalias giesmes (ar bent didžiąją jų dalį) gerokai anksčiau parašė iš Didžiosios kunigaikštystės kilę Mažvydo talkininkai, siekdami ką tik išėjusias *Gesmes Chriksczoniskas* papildyti naujais tekstais: XVII a. pradžioje Mažosios Lietuvos bažnyčiose būdavo naudojami rankraštiniai jų variantai, kuriuos Zengštokas paskelbė savo giesmyne. Pagautas įkvėpimo per kelias dienas parašiau tekstą apie *Giesmių Chriksczionischkų ir Duchaunischkų* naujus kūrinis, kurį vėliau įdėjau į įvadinę savo studiją apie Zengštoko giesmyno sudarymo aplinkybes ir naujų jo tekstų istoriją iki Berento, išspausdintą 2010 m. monografijoje *1612 m. Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos: renesansinio ciklo pabaiga*. Kilus minčiai parengti šią monografiją, pradėjau nuo rinkmenos su Zengštoko giesmyno tekstų ir jų šaltinių perrašomis. Nutariau atskirai sugrupuoti perspausdintuosius iš ankstesnių publikacijų ir šalia jų pateikti tik anksčiau paskelbtus lietuviškus variantus (iš Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų*, iš Bretkūno *Giesmių Duchaunų* arba iš abiejų publikacijų tais atvejais, kai tekstai išspausdinti Mažvydo *Gesmėse Chriksczoniskose* ir pakartoti Bretkūno 1589 m.). Po jų sudėjau pirmą sykį 1612 m. paskelbtus tekstus, išskirdamas vertimus (iš vokiečių, lotynų, lenkų kalbų) ir originalius ar pusiau originalius tekstus. Parengiau šią rinkmeną

su perrašomis iki vasaros atostogų, nes daug darbo jau buvo padaryta: išskyrus tekstą *Kursai nor ischganitu buti* (šalia kurio pateikiau Štutgarte rastą vokišką kūrinį *Wer da wil selig werden*), kitakalbius šaltinius, kaip ir didžiąją dalį 1612 m. pakartotų anksčiau išėjusių tekstų, paėmiau iš 2004 m. faksimilės. Didesnę dalį Zengštoko giesmyno tekstų paėmiau iš Kleino faksimilinio leidimo perrašų, padarytų prieš kelerius metus. Naujai turėjau perrašyti tik keturiolika pirmą sykį 1612 m. paskelbtų giesmių.

Turėdamas kitų darbų tik 2007 m. vasarą galėjau parengti išnašas prie tekstų ir užbaigti įvadinę dalį apie Zengštoko giesmyno sudarymo aplinkybes ir naujų jo tekstų istoriją iki Berento, antrajam skyriui panaudodamas ankstesnę savo publikaciją „Zengštoko „Giesmių Chriksczionisku ir Duchaunischu“ naujų tekstų istorija“ (*Knygotyra*, 2006, 46, p. 91–100). Rudenį parengiau knygos priedą „Struktūriniai ryšiai su 1588 m. *Geistliche Lieder und Psalmen*“, kuriame aptariami lietuviškos publikacijos sandaros panašumai su tuometiniu oficialiu Karaliaučiaus giesmynu; norėjosi išryškinti šį faktą, nes būtent Zengštokas pirmasis sudarė lietuvišką giesmyną pagal oficialų vietinį giesmyną vokiečių kalba.

2007 m. pabaigoje atidaviau kompiuterinį knygos rankraštį leidyklai „Versus Aureus“; parama atsirado tik 2009 m. rudenį, o per Kalėdų atostogas perskaičiau paskutines korektūras. Monografija pavadinta *1612 m. Giesmes Chriksczioniskos ir Duchaunischkos: renesansinio ciklo pabaiga*, nes visi giesmyno kūriniai susiję su renesansiniu (XVI a.) kontekstu; ji išėjo Vilniuje 2010 m. vasario mėnesį Vilniaus universitetui parėmus ir tą patį mėnesį buvo pristatyta šio universiteto bibliotekoje ir Klaipėdos universitete.

Kleino giesmynas ir pakartotiniai jo leidimai

2001 m. rudenį pradėjau tyrinėti Kleino 1666 m. giesmyną pagal ne itin geros kokybės mikrofilmą iš prūsų paveldo bibliotekoje Berlyne saugomo egzemplioriaus. Kaip įprasta, pirmiausia pasidariau abėcėlinį 1666 m. knygos giesmių sąrašą, kurį lyginau su Zengštoko giesmyno ir kitų ankstesnių publikacijų sąrašais, išbraukdamas visas iš jų perspausdintas giesmes (apie 120) ir Mažvydo *Paraphrasį*. Kai sąrašė liko tik pirmą sykį 1666 m. paskelbti tekstai, šalia jų prirašiau Kleino nurodytus šaltinius, kurie, išskyrus dvi giesmes (*Dicimus grates tibi summe rerum* ir *Pana wołam, Pana proßę*), parašyti vokiečių kalba. Pasidaręs vokiškų šaltinių sąrašą, devynis iš jų išbraukiau, nes Kleino paskelbtos giesmės yra ankstesnių vertimų dubletai. Liko 96 anksčiau neišversti tekstai, kurių pradėjau ieškoti anksčiau minėtoje Wackernagelio antologijoje ir svarbioje šešiatomėje Alberto Fischerio antologijoje *Das deutsche evangelische Kirchenlied des 17. Jahrhunderts*. Suradęs ir išnagrinėjęs visus šiose antologijose pateikiamus šaltinius, priėjau išvadą, kad nemaža jų dalis sukurta XVII a. ir atspindi naujas poetines kryptis.

Nutariau, kad tolesnis mano tyrinėjimų žingsnis turės būti sistemingas pirmą sykį Kleino giesmyne išverstų vokiškų šaltinių perrašymas kompiuteriu, bet nesinorėjo tai daryti pagal minėtas antologijas, nes jos nebūtų leidusios išsamiau gilintis į Kleino giesmyno ryšius su istoriniu kontekstu: šaltinius reikėjo perrašyti pagal tuometines publikacijas, kuriomis Kleinas bei jo talkininkai būtų galėję pasinaudoti. Pirmiausia pradėjau ieškoti tuometinių Karaliaučiaus

publikacijų vokiečių kalba; deja, 1650 m. Karaliaučiuje išėjęs didelis oficialus giesmynas *New Preussisches Vollständiges Gesangbuch* ir vėlesni (1653 ir 1657) jo leidimai neišliko iki mūsų dienų. 1927 m. išėjusioje bibliografės R. Führer monografijoje *Die Gesangbücher der Stadt Königsberg* išsamiai aprašytas unikalus 1657 m. egzempliorius kartu su kitomis Hamburgo bibliotekos knygomis sudegė 1943 m. bombarduojant miestą.

Iš pradžių vokiškų šaltinių klausimą nagrinėjau pagal populiarią ir Karaliaučiuje lengvai prieinamą Prūsijos ir Brandenburgo valstybės publikaciją *Praxis pietatis melica*, pakartotinai leistą Berlyne Kleino laikais. Užsakęs mikrofilmą iš centrinės Miuncheno bibliotekos 1653 m. egzemplioriaus, per keletą mėnesių perrašiau didžiąją dalį naujų lietuviškų vertimų šaltinių.

2002 m. pavasarį per internete prieinamą virtualų Karlsrujės katalogą sužinojau, kad Getingeno universiteto bibliotekoje saugomas 1665 m. Karaliaučiuje išleistas neoficialus stambios apimties giesmynas *Preussisches Neuvermehrtes Gesangbuch*, apie kurį vokiečių tyrėjai nežinojo. Gavęs neigiamą atsakymą dėl užsakyto mikrofilmo, specialiai važiauvau į Getingeną, norėdamas pirmiausia sulyginti savo perrašas su šios prūsiškos knygos variantais. Sėdėdamas bibliotekoje nuo ryto iki vakaro per tris dienas peržiūrėjau visus dominančius tekstus: ant lapų su savo perrašomis pažymėjau svarbiausius skirtumus ir dar nusikopijavau giesmes *Ihr alten mit den Jungen* ir *Unsre müde Angenlieder*, nes viena strofa ilgesni prūsiškos publikacijos variantai puikiai atitinka lietuviškus vertimus. Palyginus čia surastą giesmy-

ną su Führer monografijoje pateikiamu dingusio 1657 m. prūsiško giesmyno aprašymu, atsivežtu į Getingeną, buvo akivaizdu, kad Kleino rinkinys artimesnis 1657 m. publikacijai nei 1665 m. *Preussisches Neuvermehrtes Gesangbuch*, kurio skyriai kitaip išdėstyti, be to, jame trūksta tokių šaltinių, kaip *Das neugeborne Kindelein*, *O Fürsten-Kind aus Davids Stamm*, *Fünff Brünnelein sind*, *O Herr Gott der du deiner Schaar*, *Wol stehts im Land*.

2003 m. baigiantis per minėtą Karlsrūjės katalogą pavyko sužinoti, kad Helsinkio universiteto biblioteka turi 1666 m. išėjusį pakartotinį Karaliaučiaus miesto oficialaus giesmyno leidimą, apie kurio egzistavimą vokiečių tyrėjai taip pat nežinojo; iš karto užsaciau mikrofilimą, kurį gavau gana greitai. Palyginęs šios publikacijos turinį su Führer monografijoje pateiktu 1657 m. giesmyno aprašymu, nustaciau, kad pagrindinis skirtumas buvo tik tas, kad 1666 m. leidime po giesmių sąrašo buvo pridėtas 32 puslapių papildymas, kuriame pateikiama šešiolika naujų giesmių. Iš karto supratau, kad tokios knygos atradimas yra svarbus žingsnis link Kleino giesmyno faksimilės su šaltiniais. Norėdamas išryškinti ypatingą aptariamąs knygos svarbą Kleino giesmyno konteksto tyrimui, per Lietuvoje praleistas 2004 m. vasaros atostogas pritaikiau prie jos didžiąją dalį anksčiau parengtų vokiškų šaltinių perrašų ir vienintelį lotynišką šaltinį *Dicimus grates tibi summe rerum*, kurį buvau perrašęs iš Lossius *Psalmodyos*. Nutariau nekeisti ankstesnių perrašų tik tais retais atvejais, kai jos artimesnės lietuviškam vertimui nei aptariamąs 1666 m. publikacijos variantai, todėl originalai *Ach Gott wie manches Hertenleid*,

Auff meinen lieben Gott, Aus meines Hertzen-Gründe, In dich hab ich gehoffet, Wenn mein Stündlein verhanden ist mano faksimilėje pateikiami iš kitų Karaliaučiaus giesmy-nų ar iš *Praxis pietatis melica*.

Mano tyrinėtuose vietiniuose ir Berlyno giesmynuose, kuriuose dar pavyko nustatyti kelias iš nedaugelio Kleino rinkinyje išspausdintų melodijų, pateikiami visi Kleino nurodyti vokiški šaltiniai, išskyrus tris: du (Dawido Schweinitzo *Singen wir aus Hertzen grund* ir Gregorio Ritzscho *Ach Herr straff uns nicht in deinem Zorn*) perspausdinti minėtoje antologijoje *Das deutsche evangelische Kirchenlied des 17. Jahrhunderts*, o trečią (*Allzeit will Gott sorgen*), Kocho monografijoje *Geschichte des Kirchenlieds und Kirchengesangs der christlichen, insbesondere der deutschen evangelischen Kirche* priskiriamą Johannes'ui Hermannui, radau paties Hermano rinkinyje *Devoti musica cordis*, turėdamas iš Augsburgio universiteto bibliotekos ką tik atėjusį H. Fischerio leidyklos paskelbtą mikrofilimą.

Mano panaudotuose vokiškuose giesmynuose trūko lenkiško šaltinio *Pana wołam, Pana proßę*, kurio pirmiausia ieškojau 1601 m. *Cantionale* ir kituose turimuose lenkiškuose šaltiniuose, bet neradau. 2002 m. iš centrinės Miuncheno bibliotekos užsisakiau 1641 m. Gdanske išleisto *Kancyonalo*, minėto Pociūtės monografijoje, mikrofilimą ir iš jo perrašiau lenkišką tekstą, bet ne giesmės melodijos šaltinį, kurio iki šios dienos nepavyko rasti.

Planuodamas Kleino faksimilę papildyti priedu su 2-ojo (1685) ir 3-iojo (1705) leidimo naujais tekstais (apie 60) ir vokiškų jų šaltinių perrašomis, 2003 m. pasidariau

abėcėlinius sąrašus ir suradau beveik visus originalus antologijoje *Das deutsche evangelische Kirchenlied des 17. Jahrhunderts*, pastebėdamas, kad nemaža jų dalis sukurta XVII a. Prūsijos poetų. Baigęs tvarkyti 1666 m. leidimo šaltinius, 2004 m. vasaros pabaigoje pradėjau perrašinėti 1685 ir 1705 metais pridėtus lietuviškus, o šalia jų – vokiškus šaltinius iš turimų XVII a. publikacijų. Kadangi jose nepavyko rasti visų šaltinių, spalio mėnesį parašiau į prūsų paveldo biblioteką bei į Karlsrujės ir Hildesheimo liuteronų bibliotekas prašydamas Karaliaučiaus oficialaus giesmyno *Preußisches Kirchen- Schul- und Haus-Gesangbuch* 1675, 1690 ir 1702 m. leidimų egzempliorių mikrofilmų. Teigiamas atsakymas atėjo tik iš Karlsrujės bibliotekos, greitai parūpinusios brangiai kainavusį 1690 m. leidimo mikrofilmą. Berlyno biblioteka atraišė, kad 1675 m. leidimo egzemplioriaus neteko per Antrąjį pasaulinį karą, o iš Hildesheimo atsiuntė tik giesmių sąrašo skaitmeninę kopiją informuodami, kad daugiau niekuo negali padėti, o norint įsigilinti į giesmyną, reikėtų atvažiuoti pas juos. Iš Karlsrujės mikrofilmo perrašiau didžiąją dalį trūkstančių šaltinių, o ateityje planavau apsilankyti Hildesheime ir perrašyti dvi 1702 m. išspausdintas giesmes, kurių dar trūksta 1690 m. leidime.

Į Hildesheimą važiauvau kitą pavasarį: šalia gražios viduramžių bažnyčios įsikūrusi biblioteka turi didžiulę skaityklą, kurioje lengvai prieinami tūkstančiai liturginių knygų (tarp jų – svarbi Alberto Knappo 1837 m. antologija *Evangelischer Liederschatz für Kirche und Haus*). Man įdomiausia bibliotekos dalis buvo apatiniaame aukšte įsikūrusi saugykla, kurioje sukaupti keli tūkstančiai XVII–XX a.

vokiškų giesmynų. Kartu su malonia bibliotekininke Christine Hoppe nusileidę į šią saugyklą, iš jos paėmėme *Königsberg 1702* bei *Praxis pietatis melica* 1690 m. leidimo egzempliorius ir grįžome į skaityklą; perversę knygas, persirašiau vieną kitą giesmę.

Iš Hildesheimo važiauvau į netolimą Volfenbiutę – norėjau 1666 m. leidimo kopiją palyginti su Hercogo Augusto bibliotekos 1667 m. egzemplioriumi: lyginimas leido padaryti išvadą, kad šis puošniai įrištas egzempliorius sudarytas panaudojus 1666 m. leidimo tiražą ir pakeitus tik titulinį puslapį ir pratarinę. Hercogo Augusto bibliotekoje dar suradau ir perrašiau kelių rengiamos faksimilės tekstų šaltinius.

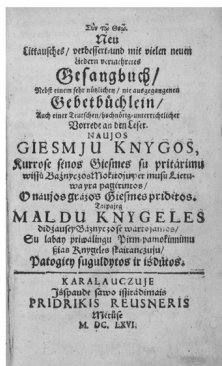
2005 m. pavasarį pradėjau rašyti pratarinę bei išnašas prie tekstų ir papildžiau lietuviškų giesmių sąrašo nurodymus. Vykdamas į Lietuvą vasaros atostogų vežiausi jau parngtą kompiuterinį knygos variantą, kurią turėjo išleisti Vilniaus leidykla „Versus Aureus“. Su leidyklos direkcija besvarstant knygos faksimilės klausimą, iškilo didelė problema: kadangi senas Kleino giesmyno mikrofilmas iš Berlyno bibliotekos egzemplioriaus yra prastos kokybės, iš jo nepavyktų atspausdinti geros faksimilės – reikėtų įsigyti naują skaitmeninę kopiją, bet tai brangiai kainuotų. Vėliau problema išsprendė savaime, nes paaiškėjo, kad per vieną tarpautinį projektą Lietuvių kalbos institutas gauna skaitmeninę kopiją iš Torūnės universiteto bibliotekos egzemplioriaus. Buvo sutarta, kad knyga išeis kaip bendras Lietuvių kalbos instituto ir Parmos universiteto leidinys, kuriame bus pateikta Lietuvių kalbos instituto turima skaitmeninė faksimilės kopija. Lietuvių kalbos instituto darbuotojas Mindaugas Šin-

D. KLEINO NAUJOS GIESMJŲ KNYGOS

Tekstai ir jų šaltiniai

D. KLEINS NAUJOS GIESMJŲ KNYGOS
Die Texte und ihre Quellen

LEIDENJ PARENGE / HERAUSGEGEBEN VON
RAMEL DM. GUIDO MICHELINI,
PARMA'S UNIVERSITÄT (ITALIA) / ORDENTLICHEN PROFESSOR
ORDINARIUS PROFESSORUM / AN DER UNIVERSITÄT PARMA (ITALIEN)

VERSUS AUREUS

kūnas sutiko būti leidinio moksliniu redaktoriumi ir parengti straipsnį apie Kleino giesmyno rašybą, nuo kurios mano įvade buvo atsiribota.

Belaukdamas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansinės paramos, turėjau laiko peržiūrėti savo darbą ir atsižvelgti į vertingas recenzentų pastabas. Knyga *D. Kleino „Naujos Giesmju Knygos“. Tekstai ir šaltiniai* išėjo gerokai vėliau, 2009 m. pavasarį, gavus stambią paramą iš Lietuvos 1000-mečio minėjimo direkcijos; birželio mėnesio pradžioje ji buvo pristatyta Berlyne, o rugsėjo mėnesį – Lietuvos mokslų akademijoje.

Itališka monografija apie lietuvių giesmynus

Kai 2002 m. pradžioje Parmos universiteto rektorius Gino Ferretti man pasiūlė ką nors išleisti naujai įkurtoje universiteto ir vieno Parmos banko leidykloje MUP (Monte Università Parma), pagalvojau apie monografiją, kurioje galėčiau apibendrinti iki šiol atliktus Mažosios Lietuvos giesmynų tyrinėjimus. Pradėjęs šį naują darbą pavasarį, kai dar nežinojau apie du svarbius Karaliaučiaus giesmynus (1588 m. *Geistliche Lieder und Psalmen* ir 1666 m. *Neu-vermehrtes und vollständiges Preussisches gesangbuch*), per kelis mėnesius parašiau įvadą (kuriame akcentuojama Mažosios Lietuvos giesmynų svarba bendrinės lietuvių kalbos vystymui) ir penkis skyrius: „Gli inni del Catechismo del 1547 e delle pubblicazioni minori di Mažvydas“ [1547 m. Katekizmo ir antraeilių Mažvydo leidinių giesmės], „Gli inni delle *Giesmes Chriksczoniskas*“ [*Giesmių Chriksczoniskų* giesmės], „Gli inni delle *Giesmes Duchaunas* e delle altre pubblicazioni di Bretkūnas“ [*Giesmių Duchaunų* ir kitų Bretkūno leidinių publikacijos], „Gli inni delle *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos* di Zengštokas“ (Sengstock) [*Zengštoko Giesmių Chriksczionischkų ir Duchaunischkų* giesmės], „Gli inni delle *Naujos giesmju knygos* di Kleinas“ [*Kleino Naujų giesmju knygu* giesmės]. Skyriuose apie Mažvydo, Bretkūno ir Zengštoko giesmynus išplėčiau tai, ką anksčiau buvau rašęs faksimilinių savo leidimų įvaduose. Įsigilinęs į minėtų giesmynų sandarą, atkreipiau dėmesį į perspausdinamų ankstesnių tekstų redagavimo klausimus. Penktame skyriuje pateikiau Kleino giesmyną: aprašiau jo sandarą, nustatydamas ryšius su bibliografės Führer išsamiai aprašytu, bet iki

šios dienos neišlikusiu 1657 m. *New Preussisches vollständiges Gesangbuch*, ir atkreipiau dėmesį į tai, kad Gettingeno universiteto bibliotekoje saugomas *Preussisches Neuvermehrtes Gesangbuch* turi mažiau bendrų bruožų su lietuviška knyga; aptariau perspausdinamų ankstesnių tekstų redagavimo klausimus, naujų giesmių ryšius su šaltiniais, svarbiausias verstinių tekstų ypatybes.

Ši 234 puslapių monografija, pavadinta *Gli inni sacri dei lituani di Prussia. Da Mažvydas a Kleinas* [Prūsijos lietuvių bažnytinės giesmės. Nuo Mažvydo iki Kleino], išėjo Parmoje 2002 m. pabaigoje, leidimą parėmė mano universitetas. Sausio mėnesį ji buvo pristatyta Taikomosios dailės muziejuje Vilniuje, vėliau – Romoje per Lietuvos Respublikos ambasados organizuotą vasario 16 d. minėjimą, o balandžio mėnesį – Klaipėdos universitete.

Berento giesmynas

2004 m. pavasarį apsilankęs prūsų paveldo bibliotekoje Berlyne, paties padarytame Kuršaičio *Pagerintų giesmių knygu* pirmosios dalies abėcėliniame sąrašė suradau Jono Berento 1732 m. *Iß naujo pérweizdėtų ir pagérintų Giesmų Knygu* tekstus ir pastebėjau, kad jame trūksta tik dviejų kūrinių – pirmą sykį 1732 m. paskelbtų vertimų *Mieli Krikščionis dzaukimės* ir *Ak Amžel! baisingas Žodis*, kuriuos iš karto perrašiau. Savo sąrašė raudonu pieštuku pažymėjau 1732 m. giesmyno tekstus, šalia pridėdamas papildomą žalios spalvos ženklą (apie 80) ties Berento žvaigždute pažymėtais pirmą sykį skelbiamais teksta.

Sugrįžus į Parmą, tolesnis žingsnis buvo surasti naujuosiuos tekstus kitame *Pagerintų giesmių knygų* pirmosios dalies sąrašė, kuris apima pirmą sykį 1732–1750 m. paskelbtų lietuviškų vertimų šaltinius ir kuriame prieš metus Getingeno universiteto bibliotekoje ranka buvau pažymėjęs sąsajas su keliais XVIII a. pirmojoje pusėje Karaliaučiuje paskelbtais giesmynais. Mane ypač sudomino faktas, kad visų naujų 1732 m. vertimų originalai išspausdinti vietinėje 1730 m. publikacijoje *Der singende Christ*, o tai reiškia, kad lietuviškas giesmynas yra susijęs su vietiniu kontekstu.

Nutariau ateityje nuodugniai patyrinėti Berento *Įß naujo pérweizdėtas ir pagérintas Giesmų Knygas*. Tam pirmiausia reikėjo įsigyti unikalaus prūsų paveldo bibliotekos egzemplioriaus kopiją. Kadangi per paskutinį apsilankymą Berlyne man buvo paaiškinta, kad ši knyga nefotografuojama, kreipiausi į Mažvydo biblioteką ir paprašiau padaryti kopiją iš ten saugomo vidutinės kokybės mikrofilmo, kurį Berlyno biblioteka parūpino tais laikais, kai dar egzistavo Tarybų Sąjungai paklusni Demokratinė Vokietija.

Gavęs neblogą Berento giesmyno kopiją, savo sąrašų pagrindu parašiau straipsnį „Das litauische Gesangbuch von 1732 in seinem historischen Kontext“, paskelbtą baltistui Jochenui Rangėi dedikuotame leidinyje *Navicula litterarum balticarum* (Wiesbaden, 2006).

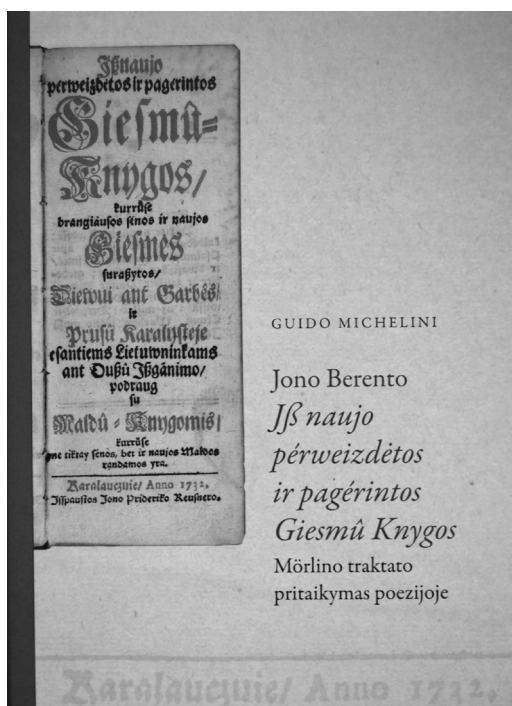
Planuotos monografijos apie Berento giesmyną rimtai ėmiausi po 2006 m. atostogų. Perrašiau naujus 1732 m. giesmyno tekstus iš turimos kopijos, o vokiškus šaltinius – iš minėtos publikacijos *Der singende Christ*; paskui įsigilinau į Berento redagavimus, sistemingai perrašydamas ankstesnio

1705 m. giesmyno redaguotas vietas kartu su 1732 m. pasiūlytais naujais variantais.

Vėliau, atidžiai patyrinėjęs visas savo perrašas, pastebėjau, kad Berentas linkęs supaprastinti tiek verčiamų originalų sandarą, tiek iš 1705 m. perspausdintus tekstus. Tokie faktai vertė manyti, kad Berentas turėjo pritaikyti tais laikais populiarias Mörlino idėjas (į kurias vėliau įsigilinau skaitydamas 2008 m. išėjusią Vincento Drotvino knygą *Michaelio Mörlino traktatas „Principium primum in lingua Lithvanica“*). Iš karto ėmėsis rašyti pirmąjį įvadinės dalies skyrių apie 1732 m. giesmyno sudarymo aplinkybes, stengiausi išryškinti Mörlino idėjų įtaką, tiek aptardamas Berento siūlomus perspausdintų tekstų redagavimus, tiek apibūdindamas svarbiausius Berento ir jo talkininkų vertimų bruožus. Antrasis skyrius apie giesmyno tradicijų tąsą mažiau problemiškas: ten aptariami nauji 1745 m. leidimo tekstai, 1748 m. papildymai, pirmą kartą 1750 m. paskelbto klasikinio Šimelpenigio modelio pirmosios dalies turinys, naujų 1732 m. tekstų istorija, pabrėžiant, kad XIX ir XX a. leidimų variantai nedaug skiriasi nuo Berento 1732 m. išspausdintų tekstų, ir iliustruojant tokį faktą keliais pavyzdžiais.

2007 m. užbaigiau savo knygą, o 2008 m. pavasarį sulyginau perrašas iš Vilniuje gautos kopijos su prūsų paveldo bibliotekoje saugomu originalu. Paskui nusprendžiau vokiškų šaltinių perrašas pritaikyti 1702 m. *Neu verbessert-vollständiges Kirchen- Schul- und Haus-Gesangbuch* ir Lilienthalo 1723 m. *Des Singens Vernünftiges Gottes-Dienst*, į pastarąjį Berentas tikriausiai atsižvelgė išdėstydamas giesmes ir skyrius.

2009 m. pabaigoje atidaviau dar sykį atidžiai peržiūrėtą monografijos medžiagą Lietuvos mokslų akademijos

leidykiai, o knygos maketavimas prasidėjo vasarą, gavus finansinę paramą.

Monografiją pavadinau *Jono Berento „Jėė naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmų Knygos“*: *Mėrlino traktato pritaikymas poezijoje*, norėdamas pabrėžti ankstesnių tyrėjų nepastebėtą faktą, kad giesmynui turėjo įtakos Mėrlino idėjos. Knyga išėjo Vilniuje 2010 m. gale Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai ir Lietuvos mokslo tarybai parėmus; 2011 m. sausio mėnesį ji buvo pristatyta Klaipėdos universitete ir Lietuvos mokslų akademijoje, o vasario mėnesį – Vilniaus knygų mugėje.

Mertikaičio giesmynas

2004 m. pradėjau gilintis į pirmą sykį apie 1800 m. K. E. Mertikaičio išleisto giesmyno *Wisokios naujos Giesmės arba Ewangeliški Psalmi* šaltinius, nutaręs vykdyti liuteronų vyskupo Jono Kalvano duotą įpareigojimą: kelio-lika dienų prieš netikėtą savo mirtį jis dalyvavo Klaipėdos universitete vykusiose mano monografijos *Gli inni sacri dei lituani di Prussia* sutiktuvėse ir man padovanojo šio giesmyno 1903 m. egzempliorių – stambų kelių šimtų man nežinomų tekstų rinkinį, linkėdamas įsigilinti į iki tol mažai tyrinėtą istorinį jo kontekstą. Be dovanotosios knygos, turėjau pasidarytus atskirų giesmyno dalių šaltinių sąrašus, kuriuose papildomai buvau pasižymėjęs giesmyne kartais nurodytas vertėjų panaudotas publikacijas, lietuviškų atitikmenų pradines eilutes bei autorius (minimus akronimais). Nutariau pasidaryti atskirų dalių sąrašus, nes šios dalys atsirado skirtingais laikais (kai galėjo kiek pasikeisti vokiškas verstinių tekstų kontekstas): pirmoji dalis – apie 1800 m., o jos papildymai – 1817 ir 1825 m.; antroji – 1825 m.; trečioji – 1856 m., o jos papildymai – po 1856 metų.

Vartinėdamas savo sąrašus atkreipiau dėmesį į gana dažnus „Schulzo Giesmių knygos“ nurodymus ir pradėjau galvoti, kad tai galėtų būti Führer monografijoje *Die Gesangbücher der Stadt Königsberg* minima žymaus pietisto Alberto Schultzo knyga *Kern Alter und Neuer geistreicher Lieder*, išspausdinta 1739 m. Karaliaučiuje. Kai iš Greifswaldo universiteto bibliotekos gavęs užsakytą skaitmeninę jos kopiją palyginau su Mertikaičio giesmynu, kažkiek nusivyliau, nes tik dalis vertimų iš „Schulzo Giesmių knygos“ turi

atitikmenis šioje vietinėje publikacijoje. Iš karto pagalvojau, kad reikėtų ieškoti Schultzio giesmyno vėlesnio leidimo.

Pasiremdamas Kocho monografija *Geschichte des Kirchenlieds und Kirchengesangs der christlichen* nustačiau, kad kelių Mertikailio giesmyno vertimų iš „Woltersdorfo Giesmių knygos“ originalai išspausdinti žinomame pietistų E. G. Woltersdorfo rinkinyje *Sämtliche Neue Lieder oder Evangelische Psalmen*. Tada nutariau įsigyti H. Fischerio leidyklos išleistą šio giesmyno mikrofilmą ir kartu užsakyti Alberto Schultzio knygos *Kern Alter und Neuer geistreicher Lieder* 2-ojo 1752 m. leidimo mikrofilmą. Šie pirkiniai labai pravertė mano tyrinėjimams, nes padėjo surasti visus „Woltersdorfo Giesmių knygos“ ir „Schulzo Giesmių knygos“ originalus. Išsprendęs vieną klausimą, ėmiau nagrinėti Ostermejeriui, Lovynui ir Šrederiui priskiriamus perspaudus iš dingusio 1781 m. Ostermejerio giesmyno ir jų ryšius su šaltiniais. Paaiškėjo, kad didžioji šių tekstų dalis išversta iš tuometinių Karaliaučiaus giesmynų. Su Karaliaučiaus miestu taip pat susijęs vertimo *Ar Sudzia, dar gaishti* šaltinis *O Richter, säumst du noch*, Ostermejerio publikacijoje *Bedencken über einen Entwurf zu einem Neuen Littauischen Gesangbuch* priskiriamas seniai mirusiam vietiniam profesoriui V. Pietschui: pasikliaudamas Ostermejerio duomenimis, ėmiausi ieškoti šaltinio ir atradau jį Vokietijoje paskelbtame Pietscho *Gebundene Schriften* (Karaliaučius, 1740) mikrofilme. Susirašinėdamas su viena Štutgarto bibliotekos darbuotoja sužinojau, kad beveik visi mano nerasti Ostermejerio tekstų šaltiniai yra sukurti žinomo poeto Benjamino Schmolco ir išspausdinti jo kūrybos rinkinyje *Sämtliche Trost- und*

Geistreiche Schrifften; jai tarpininkaujant iš Štutgarto gavau rinkinio *Sämtliche Trost- und Geistreiche Schrifften* mikrofilmo kopiją. Tereikėjo surasti Ostermejerio panaudotą originalą *Herr du kennest mein Verderben*, kurį aptikau centrinėje Štutgarto bibliotekoje 2007 m. rudenį.

Susitvarkęs su Ostermejerio palikimu, lengvai nuščiau mano dar nenagrinėtų vertimų sąsajas su tuometiniais oficialiais Karaliaučiaus giesmynais, turėdamas kiek anksčiau gautas kopijas ir kelis neseniai pirktus H. Fischerio leidyklos mikrofilmus iš Augsburgio bibliotekų. Kur kas sudėtingiau buvo nustatyti likusių Mertikaičio rinkinio giesmių šaltinius, į kuriuos pradėjau gilintis studijuodamas minėtąją Kocho monografiją, Zahno veikalą *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder aus den Quellen geschöpft und mitgeteilt* ir kitas mano darbo kabinete esančias vokiškas publikacijas. Išskyriau keliolika dėmesio vertų vokiškų giesmynų, kuriuos būtinai reikėjo pavartyti. Keli iš jų (pvz., svarbus pietisto J. A. Freylinghauseno giesmynas ir *Der Cöthnischen Lieder Erster und ander Theil*) tapo man greitai prieinami, nes lengvai įsigijau jų mikrofilmus, o dėl kitų reikėjo ruošti naujoms kelionėms į Vokietiją. Kartu pradėjau domėtis keturių lietuviškų giesmių (*Ak kad užmiršt galėčiau, Dieve dūk Dvasę Sawo, Miels Jėzau Dúšioms Prybėga, Te spindz Lámpû Szwiesumas*) mįslingais nurodymais: nors tekstai pristatomi kaip vertimai iš „Kuršių Giesmių knygu“, bet trūksta originalų pradinės eilutės, ir tai yra keista, nes paprastai vertimai iš vokiečių kalbos spausdinami pateikiant pradinę originalo eilutę. Nesėkmingai ieškojęs *Kurisches* (*/Kurländisches*) *Gesangbuch*

pavadinimo publikacijų, priešau išvadą, kad šios giesmės greičiausiai išverstos iš latvių kalbos. Prisiminiau, kad per vieną apsilankymą Štutgarto bibliotekoje man buvo kalbėta apie du joje saugomus retus XVIII a. latviškus giesmynus, kurie galėtų būti naudingi lietuviškų giesmynų tyrimams. Tad nutariau dar kartą apsilankyti Štutgarte.

Per vasarą spėjau perrašyti Mertikaičio giesmyno perspaudus iš dingusio G. Ostermejerio giesmyno ir nurodytus vokiškus jų šaltinius, išskyrus *Herr du kennest mein Verderben*, kurį pridėjau vėliau. Dar perrašiau ilgą Mertikaičio rinkinio giesmę *Apie dangišką Džiaugsma bey Szlowe / nabaŝtininko August Ermann Franko wokiŝkay suraŝyta nuo T. C. Hoppeno* kartu su tyrėjams nežinomu anoniminiu jos šaltiniu *Erbauliche Gedancken von der Himmlischen Freude und Herrlichkeit, auf des Herrn August Herrmann Franckens, Eines theuren Knechts Christi, seeliges Absterben*, kurį pavyko rasti internete ieškant informacijos pagal pavardę Hoppen / Hoppe: padėjo tas faktas, kad ant Halės universiteto bibliotekos egzemplioriaus ranka buvo užrašyta Hoppe's pavardė.

2007 m. rugsėjo mėnesį, gavęs vienerių metų mokslines atostogas, pradėjau rašyti monografiją apie Mertikaičio giesmyno istorinį kontekstą. Dirbdamas prie trečiojo skyriaus jau galėjau panaudoti svarbius duomenis, kuriuos 2007 m. spalio mėnesio viduryje pavyko surasti centrinėje Štutgarto bibliotekoje: vertimai iš „Kuršių Giesmių knygų“ tikrai yra susiję su latviškais originalais (kuriuos perrašiau iš 1744 m. Karaliaučiuje išspausdinto giesmyno *Kursemmes Jauna un pilniga Dseesmu grahmata*); kelios lietuviškos gies-

mės išverstos iš pietisto F. W. Krummacherio 1827 m. *Zionsharfe* išspausdintų tekstų. Būdamas Štutgarte dar apsilankiau liuteronų bibliotekoje: čia vartydamas užsakytas knygas sužinojau svarbų faktą, kad žymus pietistų veikėjas Gustavas Knackas parašė kelis originalus, kurie išversti Mertikaičio giesmyne.

Tą patį rudenį viešėdamas Vilniuje universiteto bibliotekoje tyrinėju Mertikaičio giesmyno ryšius su žurnalu *Nusidawimai apie Ewangelijos praplatinimą tarp Žydu ir Pagonu*, o pakeliui į Italiją sustojau Hildesheimo liuteronų bibliotekoje; čia vartydamas kelias pietistinės krypties XIX a. publikacijas radau didžiąją dalį retų Mertikaičio giesmyno šaltinių, kurių anksčiau nepavyko aptikti. Grįžęs į Parmą, iš skirtingų vokiškų publikacijų perrašiau Mertikaičio giesmyne nurodytas vokiškos kilmės melodijas, kurių Mažosios Lietuvos tikintieji nenaudodavo atlikdami oficialaus Šimelpenigio-Kuršaičio giesmyno kūrinius.

Neturėdamas paskaitų universitete iki 2007 m. pabaigos galėjau užbaigti savo monografiją, susidedančią iš pagrindinės penkių skyrių dalies ir priedo, kuriame perrašyti visi Ostermejeriui bei jo talkininkams priskirti tekstai ir jų šaltiniai. Galutinį variantą parengiau po apsilankymo Vokietijoje pavasarį, kai nenustatytų šaltinių skaičius dar sumažėjo ir tapo minimalus: Hildesheimo liuteronų bibliotekoje radau anksčiau nepastebėtą tekstą *Dir, nur dir möcht ich gefallen*, paskelbtą ne itin žinomoje pietisto Karlo Augusto Döringo 1821 m. publikacijoje *Christliches Hausgesangbuch*, o centrinėje Miuncheno bibliotekoje – labai retus kūrinius *Es wird uns sein wie süßer* ir *Lasset uns den Namen*

*Priekulės mokyklos muziejuje
kartu su rašytoja Edita Barauskiene*

Jesu preisen, pateikiamus 1859 m. rinkinyje Kirchen- und Haus- Choralbuch mit Texten.

Prieš 2008 m. vasarą nusiunčiau monografijos medžiagą Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui R. Balsiui, kuris ją perdavė Baltų kalbotyros ir etnologijos katedrai. Katedrai ir paskirtiems recenzentams pritarus, šis mano leidinys buvo suredaguotas ir sumaketuotas 2009 m. antroje pusėje. Knygą nutarėme pavadinti *Pietistų „Psalmių knygos“ istorinis kontekstas* – šis pavadinimas atrodė patrauklesnis ir informatyvesnis nei *„Visokių naujų Giesmių arba Evangelišų Psalmių“ istorinis kontekstas*. Knyga išėjo 2010 m. pradžioje, vasario mėnesį ji buvo pristatyta Klaipėdos universitete ir Vilniaus knygų mugėje, o balandžio mėnesį – Šilutėje ir Priekulėje.

Mažosios Lietuvos giesmynų istorija

2002 m. pavasarį, kai jau buvau parengęs Mažvydo, Bretkūno bei Zengštoko giesmynų faksimiles su šaltiniais ir perrašęs didžiąją dalį Kleino giesmyno šaltinių, svečiavausi Klaipėdos universitete. Mano seminare apie liuteronų giesmynus dalyvavęs dėstytojas kun. Darius Petkūnas padovanojo *Pagérintų Giesmjų-Knygų* 1914 m. leidimo egzempliorių, ir man iš karto kilo idėja pratęsti liuteronų giesmynų tyrinėjimus apimant visą Mažosios Lietuvos giesmynų istoriją nuo Mažvydo iki Kuršaičio laikų; tik vėliau pagalvojau įtraukti į šiuos savo tyrinėjimus XIX a. giesmynus valdiškoms institucijoms ir neoficialius XIX a. giesmynus. Atidžiau pavartęs visas tris *Pagérintų Giesmjų-Knygų* dalis (1750 m. iš Berento ir Glazerio giesmynų sudarytas 1-ąją ir 2-ąją dalis bei po 1850 m. atsiradusią Kuršaičio 3-iąją dalį), pasidariau atskirus kiekvienos dalies šaltinių sąrašus su papildomais duomenimis apie originalų autorius ir lietuviškų vertimų pradines eilutes bei strofų skaičių; vėliau 1-osios dalies šaltinių sąrašė išbraukiau iki 1705 m. paskelbtų lietuviškų giesmių originalus, nes juos jau buvau tyrinėjęs. Šiuos sąrašus panaudojau Getingeno universiteto bibliotekoje 2003 m. pavasarį, kai suradau po 1705 m. paskelbtų 1-osios dalies tekstų šaltinius ir visos 2-osios dalies šaltinius Karaliaučiaus giesmynuose *Der singende Christ* (1730) ir *Kern alter und neuer Lieder* (1737). Įsitikinęs, kad sąsajos su šiais giesmynais yra reikšmingos, užsakiau jų mikrofilmus (antrąjį ne iš 1737 m. leidimo, o iš papildyto apie 1745 m. išspausdinto egzemplioriaus, saugomo Halės universiteto

bibliotekoje). Kiek vėliau per virtualų Karlsrujės katalogą sužinojau, kad Kielo universitete saugomas iki mūsų dienų išlikęs pats seniausias Quandto giesmyno *Sammlung alter und neuer Lieder* egzempliorius (Karaliaučius, 1735): gana greitai gavau skaitmeninę jo kopiją. Papildomai dar užsaciau svarbaus M. Lilienthalo giesmyno *Des Singens Vernünftiger Gottes-Dienst* (Karaliaučiaus, 1723) skaitmeninę kopiją iš Greifswaldo universiteto bibliotekos.

2004 m. sausio mėnesį vėl lankydamasis Getingeno universiteto bibliotekoje ėmiau ieškoti XVIII a. pirmosios pusės leidinių, kuriuose pateikiami Karaliaučiaus giesmynuose neišspausdinti *Pagérintų Giesmjų-Knygų* 2-osios dalies šaltiniai. Pavyko surasti ir pavartyti vieną svarbią knygą – E. Neumeisterio *Zugang zum Gnaden-Stuhl Jesu Christo*, iš kurios nukopijavau *Die neue Woche geht nun* ir *So ist die Woche nun geschlossen*. Deja, nepavyko rasti Schultzo *Immanuel dein Eigenthum* ir Starcke's *Jch glaub' an einen Gott, der heißt*, nes lietuviškas giesmynas mini tik autorių pavardes, o ne asmenvardžius. Vienas iš šių dviejų problemiškų atvejų netikėtai išsisprendė po kelių mėnesių, kai nagrinėdamas Karaliaučiuje 1739 m. išėjusį Schultzo giesmyną *Kern Alter und Neuer geistreicher Lieder* aptikau seniai ieškomą šaltinį *Immanuel dein Eigenthum*. Gerokai ilgiau užtrukau ieškodamas *Jch glaub' an einen Gott, der heißt* originalo: pavyko per žingsnį pažengti į priekį tik 2007 m. rudenį, kai Hildesheime, vartydamas A. Knappo antologiją *Evangelischer Liederschatz*, suradau šį tekstą, pateikiamą nenurodant perspausdinimo šaltinio, ir sužinojau Starcke's vardą – Christophas.

2005 m. ėmiau domėtis K. G. Milkaus 1806 m. giesmyno sąsajomis su Šimelpenigio rinkiniu ir vokiškais šaltiniais, po ranka turėdamas tuometinės Vilniaus universiteto bibliotekos direktorės Birutės Butkevičienės parūpintas Milkaus ir Keberio giesmynų kserokopijas ir kelis mikrofilmus iš tuometinių vokiškų giesmynų, tarp kurių – po 1800 m. Karaliaučiuje išleistas Quandto giesmyno perdirbimas (specialistų vadinamas *Neues Quandtsches Gesangbuch*) ir S. Ditericho parengtas *Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch in den Königlich-Preußischen Landen* (Berlynas, 1780). Paskui tyrinėjau K. G. Keberio giesmyno 3-iosios dalies (1832) istorinį kontekstą, nustatydamas jos ryšius tiek su ankstesniais lietuviškais giesmynais, tiek su vokiškais Karaliaučiaus giesmynais ir atkreipdamas dėmesį į dar nežinomą įdomų faktą, kad K. G. Keberio pakartotos G. Ostermejerio giesmės negalėjo būti perspausdintos iš jo 1781 m. giesmyno, neišlikusio iki mūsų dienų, nes tai – vertimai iš S. Ditericho 1778 m. rinkinio *Lieder für den öffentlichen Gottesdienst*, kurio Ostermejeris tikrai neturėjo tuomet, kai rengė savo giesmyną. Priėjau išvadą, kad aptariamoms giesmėms greičiausiai perspausdintos iš vėlesnio rinkinėlį, taip pat neišlikusio iki mūsų dienų, kuriuo Ostermejeris siekė papildyti savo giesmyną moderniškesniais tekstais. Milkaus ir Keberio giesmynų tyrimų rezultatus esu paskelbęs dviejuose straipsniuose: „Milkaus 1806 m. giesmynas istoriniame kontekste“ (*Lituanistica*, 2008, Nr. 2), „Keberio „*Treczia dalis Giesmju-Knygu*““ [1832] (*Res Humanitariae*, 2008, Nr. 4).

2007 m. rudenį Parmos universitete lankėsi Klaipėdos universiteto humanitarinių mokslų fakulteto dekanas

prof. Rimantas Balsys. Kai prasitariau, kad baigiu rinkti medžiagą išsamiai Mažosios Lietuvos giesmynų istorijai, jis pasiūlė išleisti knygą Klaipėdos universitete, nes tai – su Mažosios Lietuvos kultūra susijusi monografija. Aš mielai sutikau, laikydamas simbolišku dalyku, kad Mažajai Lietuvai skirta bendro pobūdžio publikacija išeis būtent tame krašte, kuriame kasdien buvo naudojami tyrinėjami giesmynai. Be to, maniau, kad knygos publikavimas Klaipėdos universitete sutvirtins gražius bendradarbiavimo ryšius su šia aukštąja mokykla, 2000 m. man suteikusia prestižinį garbės daktaro vardą.

Po mėnesio atvažiavęs į Vilnių pradėjau gilintis į XIX a. viduryje F. Kuršaičio sudarytus giesmių rinkinius (*Pa-gérintų Giesmjų-Knygų* 3-ioji dalis, *Giesmjų bei maldų knyga karališkojo Prusų vaisko, Suglaudimas giesmjų ant Wartójimo ėwangėliškosa Prúsų Szuilėsa*). Vilniaus universiteto bibliotekoje iš tuometinių egzempliorių pasidariau jų kserokopijas, ketindamas sistemingai tyrinėti ryšius su vokiškais šaltiniais. Vartydamas čia saugomą pietistų žurnalą *Nusidawimai apie Ewangelijos praplatinimą tarp Žydu ir Pagonu* suradau visus tekstus, kurie 1863 m. buvo perspausdinti J. F. Kelkio *Giesmelėse apie Ewangelios Praplatinima tarp Zydu ir Pagonu* (1861) nenurodant jokių šaltinių: toks tyrinėjimas leido sužinoti, kad apie 30 šių tekstų nebuvo originalios giesmės, o vertimai iš žurnale minimų vokiškų šaltinių.

Grįždamas į Italiją su Vilniuje surinkta medžiaga sustojau Hildesheimio liuteronų bibliotekoje. Šįkart man (kaip ir žymesniems liuteronų teologams) leido būti giesmynų saugykloje ir pačiam pasirinkti knygas tiesiai iš len-

tynų. Sistemingai vartydamas XIX a. publikacijas aptikau apie 1860 m. Berlyne išspausdintą giesmyną *Kirchenbuch für das Königlich Preußische Kriegsheer*. Iš jo pavadinimo ir turinio atrodė, kad tai galėtų būti tyrėjams nežinomas ir mano ieškomas Kuršaičio *Giesmų bei maldų knygos karališkojo Prusų vaisko* originalas: puoliau lyginti *Kirchenbuch für das Königlich Preußische Kriegsheer* su turimomis Kuršaičio knygos kserokopijomis. Paašškėjo, kad iš tikrųjų atradau knygą, kuria naudojosi Kuršaitis! Tokio atradimo dėka tapo prieinami šeši su šia knyga susiję Kuršaičio 3-io sios dalies reti šaltiniai (*Auf auf mit frohem Lobgesang, Auf Dein Gebot mein Gott, Ich zieh durch fremde Lande, Noch läßt der Herr mich leben, Sei mit mir mein getreuer, Wie brennen meine Wunden*), kurių veltui buvau ieškojęs daugelyje giesmynų.

Nuo 2008 m. pradžios visiškai atsidaviau Mažosios Lietuvos giesmynų istorijai. Turėdamas jau apdorotą medžiagą per porą mėnesių parašiau pirmuosius keturis skyrius (nuo Mažvydo iki Berento). Daugiau pastangų reikėjo rengiant skyrių apie Glazerio giesmyną, iš kurio išaugo anksčiau mano tyrinėtoji *Pagérintų Giesmų-Knygų* 2-oji dalis. Iš pradžių, naudodamasis *Kėlių Nobažnų Giesmių* kserokopija iš unikalaus Halės egzemplioriaus, Bensės monografija apie XVIII a. lietuvių giesmynus bei savo surinktais duomenimis apie ryšius su tuometiniais (pirmiausia Karaliaučiaus) giesmynais, parengiau tekstą apie 1740 m. leidimą. Tačiau labai norėjosi surasti publikaciją, kuria rėmėsi Glazeris, versdamas giesmę *Ich glaub' an einen Gott, der heißt*. Tai buvo sudėtinga, nes jos autorius Christophas

Starcke neminimas vokiečių veikaluose apie liuteronų poetus. Per internetą suradęs, kad toks Christophas Starcke XVIII a. pirmojoje pusėje išleido populiarią knygą *Sechsfach-kurtzgefaßte Ordnung des Heils*, parašiau į Leipzigerio universiteto biblioteką (turinčią seniausią leidimą) ir pasiteiravau, ar šioje knygoje pateikiama giesmė *Jch glaub' an einen Gott, der heißt* (kartu pridėjau visą jos tekstą). Greitai sulaukiau teigiamo atsakymo kartu su mane dominančio puslapio skaitmenine kopija.

Lengviau sekėsi su skyriumi „Nuo naujų giesmynų siūlymo iki Šimelpenigio rinkinio papildymo trečiąja dalimi“, nes galėjau pasiremti savo straipsniais apie Milkaus giesmyną bei Keberio giesmyno 3-iąją dalį ir panaudoti Mertikaičio giesmyno tekstų iš dingusio Ostermejerio giesmyno perrašas kartu su šaltiniais. Rimčiau turėjau tyrinėti tik *Pagérintų Giesmjų-Knygų* 3-iąją dalį, bet tai nebuvo sudėtinga, nes be vargo galėjau palyginti šį rinkinį su *Giesmjų bei maldų knyga karališkojo Prusų vaisko ir Suglaudimu giesmjų ant Wartójimo ėwangėliškosa Prúsų Szuilėsa*, kuriuose anksčiau išspausdinta dauguma 3-iosios dalies tekstų; taip pat turėjau šaltinių nagrinėjimui reikalingas vokiškas knygas. Paskui ėmiausi tyrinėti Kuršaičio *Suglaudimo giesmjų ant Wartójimo ėwangėliškosa Prúsų Szuilėsa* ir O. Glogau *64 giesmes Szuilėms*, pastarojo rinkinio kopiją gavęs iš Mažvydo bibliotekos mikrofilmo (1856 m. originalas saugomas Poznanėje): lietuviškas knygas lyginau su *64 Kirchenlieder für die Schule*, naudodamasis iš pedagoginės Berlyno bibliotekos gauta kserokopija.

Gegužės mėnesį vėl viešėdamas Vilniuje įvairiose miesto bibliotekose tyrinėjau dar kelis XIX a. lietuviškus

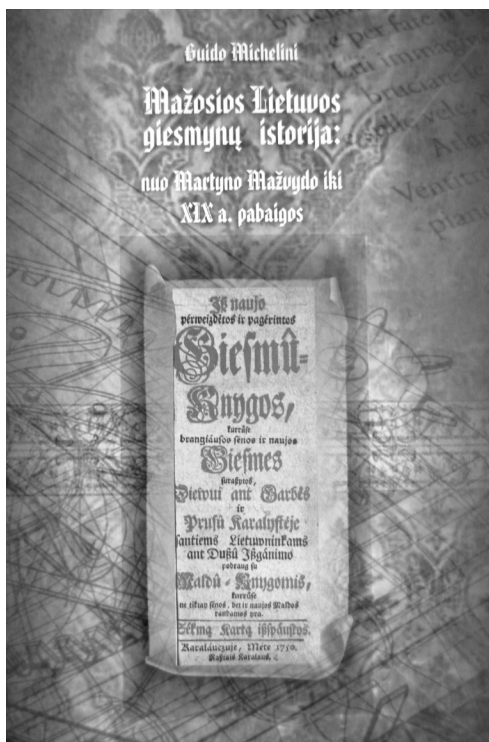
giesmynus. Pasidariau Giedraičio *Naujų ėwangėliškų Giesmju Knygėlių* (1895) ir Berento-Glazerio 1745 m. giesmyno kserokopijas: vieną – iš Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriaus, o kitą – iš Mažvydo bibliotekos mikrofilmo (originalas saugomas Peterburge). Iš Mokslų akademijos bibliotekos pasiskolinęs vieną iš dviejų 1757 m. oficialaus giesmyno mikrofilmų (originalas saugomas Peterburge), Parmoje pasidariau skaitmeninę kopiją. Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojai Nijolei Šulgienei padedant suradau internete prieinamą Torūnės universiteto bibliotekoje saugomą *Achtzig Kirchenlieder für die Schule* egzempliorių, turintį tas pačias giesmes, kaip *80 Giesmes Szuilėms*. Pakeliui į Italiją sustojau Halėje, specialiai ieškodamas tų negausių Kelkio *Giesmelių apie Ewangelio Praplatinima tarp Zydu ir Pagonu* šaltinių, kurių nepavyko surasti Parmoje turimose giesmynų kopijose. Universiteto bibliotekoje ir Franckės fundacijoje suradau vieną kitą iš tų šaltinių, daugiausia – dviejose pietistinėse publikacijose: F. W. Krummacherio 1827 m. *Zionsharfe* ir po 1840 m. pakartotinai leistame populiariame leidinyje *Reise psalter*. Grįžęs į Parmą užsakiau *Zionsharfe* skaitmeninę kopiją iš Halės universiteto bibliotekos, o iš antikvarinio knygyno įsigijau XIX a. antrojoje pusėje išspausdintą *Reise psalter* egzempliorių.

Ieškodamas K. Giedraičio *Naujų ėwangėliškų Giesmju Knygėlių* šaltinių pastebėjau, kad jų trūksta mano turimuose liuteronų giesmynuose. Per internetą sužinojau, kad keli šaltiniai išspausdinti Ernsto Gebhardto sudarytuose metodistų giesmynuose, ir suradau šias publikacijas Štutgarto liuteronų bibliotekoje. Gera, kad po kelių dienų turėjau skristi į

Miuncheną. Iš čia specialiai važiavau į Štutgartą lyg nujausdamas, kad vietinėje liuteronų bibliotekoje manęs laukia svarbūs atradimai: vartydamas ten saugomus metodistų giesmynus (jų yra apie 10) suradau beveik visus *Naujų evangeliško Giesmju Knygėlių* verstinių tekstų vokiškus šaltinius, kurių nemaža dalis išversta iš anglų kalbos ir giedama pagal JAV sukurtas melodijas. Gavęs leidimą pasidaryti reikalingų tekstų bei jų melodijų fotokopijas, greitai įsigijau visą medžiagą, kurią ketinau panaudoti Parmoje rašydamas apie lietuviško rinkinio kontekstą.

Sugrįžęs iš Vokietijos, dirbau prie paskutiniųjų monografijos skyrių; vėliau parengiau priedą „90 vokiečių autorių bei išverstos jų giesmės“ ir lietuviškų giesmių (su jų šaltiniais) antologiją, sudarytą iš ankstesnių savo darbų tekstų.

Spalio mėnesio gale pabaigęs monografiją išsiunčiau ją į Klaipėdą, o po trijų mėnesių lengvai pakeičiau citatas iš Šimelpenigio giesmyno, jas pritaikydamas anksčiau nepanaudotam 1750 m. leidimui. Mat 2008 m. lapkričio mėnesio viduryje per internetą atsitiktinai sužinojau, kad Getingeno universiteto bibliotekoje saugomas vienas 1750 m. lietuviškas giesmynas (*Das littauische Gesangbuch*): iškart užsakiau titulinio jo puslapio ir pratarmės kopijas. Joms atėjus paaiškėjo, kad tai – svarbus Šimelpenigio giesmyno 1750 m. leidimas, kurio anksčiau žinomi egzemplioriai dingo per Antrąjį pasaulinį karą. Nutariau, kad būtina nuvažiuoti į Getingeną ir pakeisti visas savo monografijos citatas iš 1757 m. leidimo, nes atsirado publikacija, kurioje pirmą sykį siūlomas iš dviejų dalių susidedantis Šimelpenigio modelis. Todėl 2009 m. sau-

sio mėnesio pabaigoje išskridau į Vokietiją: gavęs šią puikiai išsilaikiusią knygą (daug jos puslapių iki tol net nebuvo atskleisti) ir surinkęs reikalingą medžiagą, ranka ją prirašiau prie tų monografijos citatų, kurias reikėjo pakeisti. Tik grįžęs į Parmą, pataisiau kompiuterinio varianto puslapius su citatomis iš klasikinio Šimelpenigio giesmyno ir išsiunčiau juos į Klaipėdą leidyklos redaktorei.

Knyga išėjo 2009 m. gegužės mėnesio pabaigoje; birželio mėnesio pradžioje ji buvo pristatyta Berlyne, rugsėjo mėnesį – Lietuvos mokslų akademijoje, spalio mėnesį –

Klaipėdos universitete ir Šilutės muziejuje, o 2010 m. vasario mėnesį – Vilniaus knygų mugėje.

Mažosios Lietuvos giesmynų istorija – tai vienas išsamiausių šios srities tyrimų po Ostermejerio 1793 m. *Erste litauische Liedergeschichte*, papildantis jį XIX a. publikacijomis ir tais XVI a. leidiniais, kurie Ostermejeriui buvo neprieinami. Gal todėl viena Klaipėdos universiteto kolegė juokaudama mane pavadino antruoju Ostermejeriu. Įdėmiau pažvelgus į šio lituanisto ir mano biografijas, iš tiesų galima atrasti mus jungiančių dalykų: abiejų gimtoji kalba buvo ne lietuvių, abu lietuviškai pramokome jau suaugę, abu vedėme lietuvaites, tapusias mūsų patarėjomis kalbos klaušimais, abiejų gyvenimai susipynę su Lietuva – gal ir galima mane vadinti antruoju Ostermejeriu...

Su *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija* pasibaigė dvylika metų trukę mano intensyvūs liuteronų giesmynų tyrinėjimai. Pradžioje buvo nelengva, bet vis plačiau susipažįstant su istoriniu Prūsijos giesmynų kontekstu ir susiformuojant tam tikriems filologiniams įgūdžiams, šaltinių ieškojimai tapo įdomiu ir maloniu detektyviniu užsiėmimu.

Dabar vėl sugrįžtu prie bendrosios kalbotyros tyrinėjimų – prie seniai kilusios minties paieškoti struktūrinių sąsajų tarp kalbos ir muzikos. Ir jeigu gims iš tų ieškojimų kokia knyga, kažin ar nebus ji lietuvių kalba parašyta...

Turinys

Gyvenimo nuotrupos / 5

1989–2009 m. lituanistiniai darbai / 75

1. Lietuvių religinės prozos tyrinėjimai / 75

Vaišnorio *Zemczuga Theologischka* / 75

Kitos XVI a. knygos / 89

2. Liuteronų giesmynų tyrinėjimai / 92

Mažvydo knygos / 92

Bretkūno liturginės knygos / 105

Zengštoko giesmynas / 109

Kleino giesmynas ir pakartotiniai jo leidimai / 115

Itališka monografija apie lietuvių giesmynus / 122

Berento giesmynas / 123

Mertikaičio giesmynas / 127

Mažosios Lietuvos giesmynų istorija / 133

Michelini, Guido

Mi29 Nuo Parmos vienuolyno iki Dubysos / Guido Michelini. – Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, 2012 – 144 p.: iliustr., faks.

ISBN 978-609-420-258-2

Lietuvos mokslų akademijos užsienio narys Guido Michelini lietuvių kalba pradėjo domėtis studijuodamas Bolonijos universitete. Gavęs Italijos nacionalinės mokslo tarybos stipendiją atvyko į Lietuvą ir aštuonis mėnesius mokėsi Vilniaus universitete. Vėliau čia apgynė filologijos mokslų kandidato ir filologijos mokslų daktaro disertacijas.

Dirba kalbotyros profesoriumi gimtajame Parmos mieste; aktyviai bendradarbiauja su Lietuvos universitetais. 1989–2010 m. didžiąją dalį mokslinės veiklos skyrė Mažosios Lietuvos religinių knygų tyrinėjimams, apie kuriuos išsamiai rašoma šioje biografijoje.

UDK 821.131.1(474.5)-94+811.17(092)

Guido Michelini

**NUO PARMOS VIENUOLYNO
IKI DUBYSOS**

Išleido ir spausdino UAB „Petro ofsetas“

Savanorių pr.174D, LT-03153 Vilnius

Tel. 273 33 47, faks. 273 31 40

www.petroofsetas.lt